

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Eva Lehečková

Teličnost a skalárnost deadjektivních sloves v češtině

Telicity and Scalarity of Deadjectival Verbs in Czech

disertační práce

vedoucí: prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.

Praha 2011

Čestné prohlášení

„Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

Dne 31. 8. 2011

Eva Lehečková

Věnování

We hardly need to unify what is already necessarily intrinsically unified

(N. Evans a S. Levinson)

Všem mým přátelům, kteří při mně byli a jsou

I tomu, který počkal

Poděkování

Perspektiva zachycená v této práci se rodila postupně tři roky. Jedním z cenných zisků tohoto období jsou přátelství, která mezitím vznikla nebo se upevnila. A proto srdečně děkuji těm, kteří jsou s touto prací a dobou osobně spjati:

Panu profesoru Oldřichovi Uličnému, za mnohaletou důvěru.

Mirjam Friedové, za to, co její příchod udělal s mým světem.

Karlu Šebestovi, za prostory pro mé ego.

Honzovi Chromému, za emergenci vysněných krajin.

Jakubu Jehličkovi, za pomoc s hledáním jazykových dat a ztraceného času.

Kláře Seifertové, za hravost a laskavost při péči o Prokopa.

Rodinnému kruhu, za neutuchající podporu, mnohdy dálce navzdory: Jardovi a Libuše.
Mamince a tatínkovi. Andělovi a Magdě.

Absolutně a maximálně: Prokopovi, že bere věci, jak jsou. Borisovi, že je.

Abstrakt

Práce se zabývá vztahem mezi sémantikou adjektiv a deadjektivních sloves v češtině. Zaměřuje se na otázku, nakolik se škála vlastnosti vyjadřovaná adjektivy promítá do sémantiky deadjektivních sloves. Po úvodní kapitole vymezující téma práce druhá kapitola z širší perspektivy popisuje teoretický a metodologický kontext současné lingvistiky, a to z důvodu zasazení některých teoretických a metodologických postupů v práci do souvislostí lingvistického vývoje. Třetí kapitola se věnuje sémantice adjektiv a různým přístupům k jejich klasifikaci. Představuje skalární klasifikaci adjektiv, podle níž adjektiva vyjadřují uspořádanou škálu nějaké vlastnosti, a s oporou o empirický výzkum (dotazníkové šetření a korpusová sonda) ukazuje, že je možné skalární model využít i pro popis českých adjektiv. V tomto přístupu jsou skalární adjektiva pojímána jako jeden ze způsobů, jak v jazyce vyjadřovat měrové významy (a přisuzovat je objektům a individuům). V závěru třetí kapitoly podávám návrh klasifikace českých adjektiv a zobecňuji sémantiku prototypů adjektivních tříd formou vektorových konstrukcí používaných v konstrukční gramatice. Čtvrtá kapitola přesouvá pozornost k deadjektivním slovesům v češtině. Sleduje, zda a jakým způsobem fundující adjektivní škála ovlivňuje významové a morfosyntaktické rysy deadjektivního slovesa. Dále představuje různá pojetí teličnosti a usouvztažňuje je s jinými rysy verbální sémantiky (gramatický vid, časová ohraničenost děje). Další část čtvrté kapitoly uvádí do skalárního modelu deadjektivních sloves, který byl vytvořen na základě anglického jazykového materiálu. Empirická část, která sestává ze dvou psycholingvistických experimentů zaměřených na posuzování přijatelnosti, ukazuje, že v češtině jsou deadjektivní slovesa morfologicky komplexnější než v angličtině a že fundující adjektivní škála se zdá být překryta gramatikalizovanou opozicí perfektní–imperfektní, na niž lze také nahlížet jako na svébytný prostředek měrovosti. Skalárnost se tak u deadjektivních sloves v češtině nejspíše neprojevuje formálně, ale zejména sémanticky – způsobem, jakým se interpretuje teličnost predikátu neboli směřování k cíli děje: deadjektivní slovesa prototypicky vyjadřují akční či neakční spění ke standardní míře určité vlastnosti – tato míra je vlastním cílem daného děje a je dána jazykovým, nebo situačním kontextem.

Abstract

The dissertation deals with semantic relations between adjectives and deadjectival verbs in Czech. It focuses on the question how the property scale conveyed by adjectives is encoded in the semantics of deadjectival verbs. After the first chapter which presents the topic of the dissertation, in the second chapter, I describe the theoretical and methodological context of contemporary linguistics from a broader perspective in order to relate the theoretical and methodological procedures present in this paper to the current linguistic development. The third chapter pursues the semantics of adjectives in Czech and various approaches to their classification. It presents a scalar classification of adjectives according to which adjectives denote a scale of some property, i.e. an ordered set of degrees along a dimension. With support of empirical research (based on a questionnaire survey and corpus data) I show that it is possible to implement the scalar model into the description of Czech adjectives. This approach states that adjectives are one of many means in language that serve to express measurement (and attribute it to objects and individuals). At the end of the chapter, I propose a classification of Czech adjectives and generalize prototypical semantics of adjectival classes by vector constructions common in construction grammar. The fourth chapter concentrates on deadjectival verbs in Czech. It investigates whether and how the original adjectival scale influences semantic and morphosyntactic features of a derived verb. The following section presents various approaches to telicity and relates them to other features of verbal semantics (grammatical aspect, temporal boundedness). The main part of the chapter introduces the scalar model of deadjectival verbs, originally designed to account for English data. In the following empirical part, which comprises two psycholinguistic experiments consisting of acceptability judgments, I show that Czech deadjectival verbs are morphologically more complex than their English counterparts, and therefore the original adjectival scale seems to be covered by the grammaticalized opposition perfective–imperfective, which can also be conceived as a special tool to express measurement in the verbal domain. Consequently, scalarity in the semantics of Czech deadjectival verbs is not manifested formally, but mainly semantically – by the way deadjectival verbs convey the telic meaning, i.e. progress to a natural endpoint of an event: deadjectival verbs prototypically denote both agentive and non-agentive development of a situation to

a standard degree of a property; the degree is a proper endpoint of an event and is set either by the linguistic or the extralinguistic context.

Klíčová slova

čeština – teličnost – skalárnost – aspektuálnost – vid – situační typy – adjektiva – deadjektivní slovesa – kategorizace – sémantika – škála vlastnosti – měrová adverbia – mereologie – formální sémantika – vektorové konstrukce – konstrukční gramatika – hodnocení přijatelnosti – metody empirického výzkum

Key words

Czech – telicity – scalarity – aspectuality – aspect – situation types – adjectives – deadjektival verbs – categorization – semantics – property scale – degree adverbs – mereology – formal semantics – vector constructions – construction grammar – grammatical judgments – empirical research methods

Obsah

1. kapitola Úvod	1
1.1 Téma a cíl práce.....	2
1.2 Struktura práce.....	4
2. kapitola Teoretický a metodologický kontext	6
2.1 Lingvistické teorie od 2. poloviny 20. století	8
2.1.1 Charakteristika generativní gramatiky	9
2.1.2 Kritika generativní gramatiky a rozvoj alternativních popisů jazyka.	14
2.1.3 Charakteristika konstrukční gramatiky.....	23
2.1.4 Shrnutí.....	31
2.2 Zasazení práce do teoretického a metodologického kontextu.	32
2.3 Terminologické poznámky	35
2.3.1 Model	35
2.3.2 Kategorie a kategorizace.....	35
2.3.3 Skalární modifikátor (měrové adverbium)	36
2.3.4 Škála v lingvistickém popisu	36
2.3.4.1 Stupně gramatičnosti/přijatelnosti.....	36
2.3.4.2 Gradientnost.....	37
2.3.4.3 Škála gramatikalizace/lexikalizace.....	37
2.3.4.4 Hierarchie	38
2.3.4.5 Sémantické škály.....	38
3. kapitola Sémantika adjektiv v češtině	39
3.1 Kategorizace a klasifikace adjektiv v české lingvistice	42
3.1.1 Tradiční přístup.....	42
3.1.2 Klasifikace adjektiv podle F. Čermáka (2010)	48
3.2 Skalární přístup k adjektivům.....	53

3.2.1 Vymezení kategorie adjektiv	53
3.2.2 Klasifikace skalárních adjektiv	55
3.2.3 Testy pro vymezení skalárních adjektivních tříd	59
3.2.4 Experimentální psycholingvistický výzkum skalární klasifikace adjektiv	62
3.3 Skalární přístup a česká adjektiva – předběžná klasifikace	65
3.3.1 Testy skalárních adjektiv v češtině	65
3.3.2 Poznámka ke gradaci	70
3.4 Skalární výrazy a skalární měřitelnost. Vektorové konstrukce	75
3.5 Skalární klasifikace českých adjektiv	81
3.5.1 Empirické zakotvení skalární klasifikace adjektiv v češtině	81
3.5.1.1 Dotazníkový průzkum	81
3.5.1.2 Korpusová sonda	86
3.5.2 Klasifikace adjektiv podle P. Karlíka a Z. Hladké (2004)	89
3.5.3 Klasifikace adjektiv v češtině	90
3.7 Závěr	93
4. kapitola Sémantika deadjektivních sloves v češtině	95
4.1 Aspektuálnost a sémantika sloves a predikátů	97
4.1.1 Sémantika sloves a predikátů	99
4.1.1.1 Standardní klasifikace	99
4.1.1.2.1 Dva přístupy k závěrové situaci	104
4.1.1.2.1.2 Mereologický přístup	108
4.1.1.2.1.3 Teličnost a maximalizační operátor	117
4.1.1.2.1.4 Test teličnosti pomocí časových frází typu <i>in an hour/for an hour</i> <i>(hodinu/za hodinu)</i>	119
4.2 Deadjektivní slovesa v češtině	128
4.2.1 Charakteristika českých DAV	128

4.2.2 Skalární přístup k deadjektivním slovesům	136
4.2.3 Empirický výzkum deadjektivních sloves v češtině	142
4.2.3.1 Experiment 1	142
4.2.3.2 Experiment 2	148
4.2.3 Sémantická škála a průběh děje u deadjektivních sloves v češtině.....	152
5. kapitola Závěr.....	157
Seznam literatury	163

1. kapitola

Úvod

Motto:

*GEORGE: Listen, your stuff has to be done by know, why don't you
just see if it's dried?*

*JERRY: No no no, don't interrupt the cycle. The machine is working, it,
it knows what it's doing, just let it finish.*

GEORGE: You're gonna "overdry" it.

JERRY: You, you can't "overdry".

GEORGE: Why not?

*JERRY: Same as you can't "overwet". [George looks puzzled] You see,
once something is wet, it's wet. Same thing with dead: like once you
die you're dead, right? Let's say you drop dead and I shoot you:
you're not gonna die again, you're already dead. You can't "overdie",
you can't "overdry".*

Jerry Seinfeld

1.1 Téma a cíl práce

V kontextu motta z předcházející strany se tato disertační práce zabývá otázkou, čím to je, že v češtině lze říct *To je hrůza, od té doby, co přišel nový kuchař, je restaurace pořád přeplněná* na rozdíl od *To je hrůza, od té doby, co odešel starý kuchař, je restaurace pořád přeprázdněná*. Jakou vlastností se liší kořeny predikátových sloves ve druhé větě obou souvětí, že to zásadně působí na jejich přijatelnost? O jak častý jev v češtině se jedná? Za jakých okolností vzniká? A jak jej adekvátně zachytit v lingvistickém popisu? Vzhledem k tomu, že dosavadní česká odborná literatura na tyto otázky – podle toho, co je mi známo – dosud nepřinesla uspokojivě odpovědi, lze takové tázání a proces odpovídání na něj považovat za opodstatněné.

Z předchozího odstavce plyne, že práce pojednává o českých deadjektivních slovesech, tedy slovesech z hlediska slovo tvorného odvozených od adjektiv. Adjektiva se obvykle chápou jako slovní druh označující nějakou vlastnost nebo kvalitu. Některé z teorií sémantiky specifikují, že vlastnost představuje množinu uspořádaných stupňů či intervalů na škále určené nějakou dimenzí. Například adjektivum *tvrdý* lze reprezentovat jako škálu stupňů tvrdosti, uspořádanou od hraničního stupně s nulovou hodnotou tvrdosti přes stupně s hodnotou mírné tvrdosti až po stupně vysoké tvrdosti. Význam adjektiva pak můžeme popsat jako škálu nějaké vlastnosti. Tento jev pozorovaný u adjektiv – schopnost označovat škálu vlastnosti – bývá označován jako skalárnost (*scalarity*). Výzkumu skalárnosti se v zahraniční lingvistice od 90. let 20. století (zejména ve formální sémantice) věnuje vzrůstající pozornost. Lingvisté hledají nástroje, jak (poměrně intuitivní) koncept skalárnosti a škál zachytit explicitními nástroji lingvistické teorie, a zkoumají, jaká je extenze tohoto odborného pojmu, jaké jazykové jevy jím lze popsat.¹ Do tohoto odborného kontextu kladu hlavní otázku své disertační práce: Co se děje v češtině s původní adjektivní škálou, pokud z adjektiva vytvoříme sloveso?

Za základní sémantické rysy sloves se již od 50. let 20. století (viz zejména dodnes hojně citovaný Vendler, 1967, ale např. i Ryle, 1949) považuje a) schopnost rozlišovat stavy a děje a b) v rámci dějů pak procesy a události. Parametr rozlišující stavy a děje se označuje jako dějovost, pro označení parametru vymežujícího procesy neboli prosté děje od událostí, tedy

¹ Vývoj a status quo skalárního přístupu podrobně viz ve třetí a čtvrté kapitole.

dějů implikujících nějakou změnu stavu, postupně převládá termín teličnost (odvozený z řeckého *télos* ‚cíl‘). Procesy (*běžet, skákat, stříkat*) jsou děje atelické, události (*vyhrát, umřít, unudit se*) děje telické. Každý děj tedy nabývá nějaké hodnoty pro sémantický parametr teličnosti. Platí to i pro deadjektivní slovesa. Hlavní otázku pak můžeme rozvést a upřesnit: Jaká je lexikálněsémantická struktura deadjektivních sloves v češtině? Je u nich přítomen rys skalárnosti? Je v nějakém vztahu k teličnosti a ke gramatickému vidu? Pokud je škála přítomna ve významu původního adjektiva i odvozeného slovesa, liší se v něčem? Je možné stejnost/rozdílnost škál u adjektiv a sloves nějak empiricky ověřit? Tato práce se snaží dospět k odpovědím na tyto otázky.

1.2 Struktura práce

Organizačním principem tohoto textu je postupně budovaný popis deadjektivních sloves. Mimo jiné to znamená, že práce není postavena na systematickém oddělení teoretické části a empirického výzkumu, ale teoretické úvahy vycházející ze studia odborné literatury jsou v jednotlivých kapitolách průběžně propojovány s mými vlastními analýzami českého jazykového materiálu. Po zvážení různých jiných možností považuji tento způsob výstavby textu za nejefektivnější a nakonec i nejprůhlednější.

Druhá kapitola relativně podrobně vymezuje teoretický a metodologický kontext, do něž tento text zapadá. Domnívám se, že v současné lingvistice (a gramatice a sémantice, jimž se primárně věnuji) dochází působením různých vlivů k zásadní proměně určujících rysů lingvistického zkoumání, které někteří (například Evans – Levinson, 2009) nazývají proměnou paradigmatu v Kuhnově smyslu (1997). Za hlavní z těchto vlivů lze označit např. poznatky interdisciplinárního zkoumání jazyka v kontextu kognitivních věd, neustále narůstající počet podrobných popisů různých, vzhledem k indoevropské jazykové rodině exotických jazyků a rozvoj nových metod empirického výzkumu, zejména kvantitativní analýzy rozsáhlých korpusů nebo experimentálních psycholingvistických metod. Vzhledem k tomu, že tato práce zohledňuje při zkoumání adjektiv a deadjektivních sloves existující popisy, které vzešly z různého teoretického a metodologického zázemí (především formální sémantiky, psycholingvistiky nebo konstrukční gramatiky), je nutné soudobou situaci popisu gramatiky a lexikální sémantiky přiblížit dostatečně. Kromě deskripce teoretického a metodologického pozadí přináší tato kapitola také poznámky k několika termínům pro tuto práci klíčovými, jako jsou kategorie a kategorizace nebo škála.

Tématem třetí kapitoly je sémantika adjektiv v češtině. Představím tři popisy sémantiky adjektiv a jejich klasifikace (Komárek et al., 1986; Čermák, 2010; Rotstein – Winter, 2004 a Kennedy – McNally, 2005), zejména s ohledem na kritéria, která se v jednotlivých přístupech uplatňují při klasifikaci. Mým záměrem je porovnat české přístupy ke klasifikaci s rozvíjejícím se skalárním modelem adjektiv a argumentovat ve prospěch teze, že integrace skalárního přístupu do popisu českých adjektiv může vést k explicitnějšímu a exaktnějšímu popisu adjektivních tříd. Adjektiva coby skalární výrazy přitom zařazuji do množiny měrových a komparačních vektorových konstrukcí (Fillmore, 2002; Hasegawa et al., 2010) a ukazují, jak

je v tomto rámci možné jejich sémantiku schematicky reprezentovat. Tato argumentace bude podpořena empirickým zkoumáním distribuce a užívání adjektiv různého typu; jazyková data v empirické části čerpám jednak z vlastního dotazníkového výzkumu založeného na posuzování přijatelnosti vět s adjektivy, jednak z psaných korpusů Českého národního korpusu.

Čtvrtá kapitola přesouvá pozornost k deadjektivním slovesům. Cílem kapitoly je popsat, jak se v jejich významové struktuře prolíná rys (a)телиčnosti, vlastní všem slovesům, a rys skalárnosti, který deadjektivní slovesa přejímají od fundujících adjektiv. Po úvodní slovo tvorné a gramatické charakteristice deadjektivních sloves se budu v dalším výkladu soustředit na jejich sémantiku. Teličnost se v odborné literatuře, která se zabývá široce pojímanou oblastí aspektuálnosti, tedy různými jazykovými prostředky ztvárňovaného průběhu děje, chápe jako ústřední sémantický rys klasifikující děje. Představím proto dvě jeho možná pojetí, která označuji jako maximalizační a inherentní teličnost. V této části se také budu věnovat tomu, jak lze v češtině pojímat vztah gramatické kategorie vidu a sémantického rysu teličnosti. Poté představím skalární popis deadjektivních sloves (např. Winter, 2006; Kearns, 2007; Kennedy – Levin, 2008). Součástí této kapitoly je také empirický výzkum v podobě experimentu založeného na posuzování přijatelnosti deadjektivních sloves v distribuci s měrovými adverbii a v adverzativních souvětích s vyplýváním významu. Výstupem čtvrté kapitoly bude charakteristika českých deadjektivních sloves z hlediska vztahu fundujícího skalárního rysu, teličnosti a gramatického vidu.

Pátá kapitola je kapitolou závěrečnou a podává shrnutí témat jednotlivých kapitol a hlavních výsledků práce a návrh možností dalšího výzkumu dané problematiky.

2. kapitola

Teoretický a metodologický kontext

*„We all have a sense of a tipping point in the language sciences, and
the question is:*

What is the way forward?“

Nicholas Evans a Stephen Levinson

Tato kapitola má povahu stručné reflexe vývoje a současného stavu teorie a metodologie lingvistického popisu.

Prvním, nejzřejmějším důvodem pro její zařazení do této práce je fakt, že moje analýza těžší z přístupů k jazykovému popisu, které v současné české bohemistice nejsou dominantní a využívají se zde (zatím) spíše minoritně (formální sémantika, experimentální psycholingvistika, konstrukční gramatika).

Druhý důvod souvisí s tím, že volba teorie a metody popisu jazyka je kromě jiného ovlivněna individuální perspektivou badatele (specifickým odborným zaměřením, znalostí a interpretací klíčových událostí ve vývoji lingvistiky, stupněm obeznameností s pluralitou přístupů k jazyku a jejich možnostmi a mezemi atp.), a vykazuje tedy rysy subjektivity. Domnívám se, že tato subjektivita, třebaže může (a měla by) být založená na racionální, validní argumentaci pro volbu určitého přístupu, je nepřekročitelná. A právě proto by si podle mého názoru měli lingvisté sdělovat navzájem kóty a mantinely definující prostor, v němž se každý při vlastní odborné práci pohybuje, aby bylo následně možné identifikovat, kde a proč se jednotlivé přístupy prolínají a kde nikoliv.

Za třetí se mi tato potřeba kontextového zasazení jeví o to naléhavější proto, že teoreticko-metodologický prostor současné lingvistiky je pluralizovaný a diferencovaný a probíhá v něm v posledním desetiletí výrazný tektonický vývoj. V následujícím oddílu (2.1) nástinem vývoje lingvistické teorie a metodologie předestřu, na jakých základech stavím tvrzení uvedené v předchozí větě, poté (v oddíle 2.2) k vymezenému kontextu vztáhnou tuto práci a nakonec (2.3) se budu věnovat vyjasnění několika polysémných termínů, jež budu dále v textu používat.

2.1 Lingvistické teorie od 2. poloviny 20. století

Vzhledem k nedostatečnému odstupu od aktuálního dění v lingvistice se obtížně stanovuje, zda se v současné lingvistice jedná o skutečnou pluralitu paralelních, konkurenčních, samostatných modelů, nebo o postupně z různých směrů konvergující zásadní proměnu paradigmatu². Zatímco v první polovině 20. století byla dominantním směrem v Evropě i Americe strukturalistická teorie, od padesátých let 20. století po několik desetiletí ve světovém kontextu fungovala jako dominantní chomskyánská (transformační) generativní gramatika. Nejpozději od 70. let však můžeme sledovat stále výraznější rozvoj jiných směrů lingvistického bádání, které jsou z různých hledisek vůči hlavním rysům generativní gramatiky v opozici. Pro pochopení současného dění a posunu je důležité připomenout základní rysy generativní gramatiky.

² Podobně výraznou změnu stvořila geneze generativní gramatiky, zejména z důvodu exaktního využití matematických modelů v lingvistickém popise a obratem badatelské pozornosti k otázce jazykové akvizice. (Na druhou stranu z hlediska teorie samotné se formulace generativní gramatiky obvykle jako paradigmatická revoluce v kuhnovském smyslu nehodnotí, neboť z tohoto hlediska generativismus přímo navazuje na myšlení strukturalistické.)

2.1.1 Charakteristika generativní gramatiky

V následující části uvedu jednak s oporou o některé kanonické texty generativní literatury (např. Haegemann, 1991; Adger, 2004; Boecx, 2004; Chomsky, 1957 (1966), 1965, 1982, 1995) a jednak s oporou o kritičtější recepci v pracích R. Jackendoffa (například 2002, 2009), co lze vytyčit za hlavní rysy standardní, chomskyánské generativní gramatiky (Jackendoffem označované jako *mainstream generative grammar*):³

1. **Modulární pojetí jazyka**, tj. organizace a popis jazyka pomocí oddělených, autonomních modulů/komponentů (gramatický/syntaktický, sémantický/logicko-konceptuální, fonologický/auditivně-perceptivní), které se k sobě vztahují pomocí spojovacích, „překládacích“ pravidel operujících na rozhraní mezi jednotlivými moduly (*linking* nebo *interface rules*).
2. **Formální (syntaktický/gramatický) komponent** je ústředním, generativním modulem jazykového systému; fonologický a sémantický komponent mají roli interpretativní; v tradičním pojetí GG operují sémantická a fonologická pravidla na vygenerované syntaktické struktuře a zajišťují její správnou sémantickou interpretaci a fonetickou realizaci v souladu s fonologickými pravidly daného jazyka. Tento aspekt GG bývá označován jako syntaktocentrismus (Jackendoff, 2009). V užším smyslu tedy generativní gramatika označuje generativní syntax (a morfologii); k popisu sémantických interpretací struktur se využívá formální sémantika (viz např. Heim – Kratzer, 1998), k popisu fonologického komponentu slouží některá z autosegmentálních fonologických teorií (například government phonology nebo teorie optimality).

³ V tomto kontextu chápu jako velice podstatný fakt, že v určité rovině obecnosti je irelevantní, nakolik s teorií a metodami generativní gramatiky souhlasíme. Třebaže v současné době generativní gramatika svou dominantní pozici v lingvistice jako celku opouští, její vliv (nejen) na lingvistiku je z vývojového hlediska zásadní, mimo jiné právě i v podněcování empirického výzkumu usilujícího vyvrátit některá její tvrzení nebo v rozvoji teorií jazykového popisu eliminujících různé nevyhovující rysy generativního modelu. Proto považuji za užitečné – v zájmu náležitého pochopení vývoje lingvistiky – být obeznámen s generativní gramatikou, jejím vývojem i jejími selháními, odlišit to, co je možné považovat za pozitivní výsledky, a co se ukázalo nebýt životaschopným pro adekvátní lingvistický popis.

3. **Nativismus**, tj. předpoklad vrozenosti jazykové schopnosti a snaha dospět popisem jazyka k univerzální gramatice (UG), tj. vrozenému komponentu jazyka sestávajícímu z principů, které jsou společné všem jazykům světa a které se při osvojování konkrétního jazyka parametrizují.
4. **Mentalismus**, tj. zaměření lingvistického popisu primárně na kompetenci, která je chápána jako individuální, internalizovaný a idealizovaný I- jazyk, reprezentace jazykového systému v mysli mluvčího (v pojetí GG patrně v podobě nějakého relativně samostatného „jazykového orgánu“ v mozku).
5. **Kombinatoričnost** označuje vlastní podstatu generativního přístupu, tj. vytváření syntaktických struktur v syntaktickém modulu/komponentu pomocí generativních pravidel sloučení (*merge*) nebo posunu (*move(ment)*) elementů syntaktické struktury (které mohou, nebo nemusejí později při interpretaci získat fonetickou realizaci); generativní procedura je motivována saturováním syntaktických rysů (*feature-checking*) typu valenční/subkategorizační realizace argumentů, syntaktické shody mezi výrazy, udělování pádu apod.
6. **Bezprostředněsložková reprezentace** syntaktické struktury,⁴ která obsahuje terminální i neterminální uzly a je (v porovnání se syntaktickými reprezentacemi jiných teorií) poměrně „hluboká“, s četnými mezirovinami odrážejícími generativní proces. Významným rysem bezprostředněsložkových struktur GG je endocentrická povaha syntaktických frází, v nichž hlava fráze projektuje své kategoriální rysy až do frázové úrovně.
7. S N. Chomským je spojováno původní vymezení tzv. tří **rovin adekvátnosti** jazykového popisu: roviny observační adekvátnosti, tj. věrohodnosti, reprezentativnosti jazykových dat; roviny deskriptivní adekvátnosti, tj. přesného lingvistického popisu jazykových dat (včetně jejich lingvistické kategorizace); roviny explanatorní adekvátnosti, tj. adekvátní (poznatkům o kognici a o procesu osvojování jazyka) vysvětlení, jak je organizována jazyková znalost v lidském mozku (a proč tomu tak je) a jak vypadá vrozená část této znalosti.

⁴ V kontrastu k závislostním strukturám tradičních evropských syntaktických teorií, u nás například k Danešově dvourovinné valenční syntaxi nebo k funkčně generativnímu popisu pracovního kolektivu P. Sgalla, viz např. Sgall et al., 1986.

8. **Jazyková data.** Pokud jde o sběr jazykového materiálu, zakládá se zejména na introspekci, někteří badatelé zohledňují také výsledky experimentálních psycholingvistických zkoumání a obecně se GG jen marginálně opírá o korpusové zdroje a jejich kvantitativní analýzu. Stoupenci generativní gramatiky obvykle data nezískávají vlastním reprezentativním empirickým výzkumem. Z těchto důvodů je reprezentativnost jazykových dat v generativních pracích často zpochybňována.
9. Generativní gramatika se od počátků svého vývoje zaměřila na popis „**jádra jazyka**“ (původně *kernel sentences* v *Syntaktických strukturách*) – i když v pozdějších desetiletích rozšiřovala svůj zájem i na méně centrální struktury, k systematickému popisu mnoha frekventovaných a v rámci jazykového systému výrazně zastoupených struktur a strukturních procesů dosud nedospěla (typickým příkladem je figurativní užívání jazyka a popis idiomů); zároveň generativní gramatika nikdy nezkoumala vztah centrálních a periferních struktur, které se objevují v úzu. Jejím řešením je (někdy pochybně arbitrárně) určit, která struktura je centrální, a jejímu popisu se věnovat, neboť vše ostatní náleží mimo okruh primárního zájmu, mimo kompetenci, a to do performance, užívání jazyka. Z těchto dvou aspektů lze zobecnit to, že v přístupu k jazykovým datům bývají generativní popisy mnohdy nevhodně selektivní a redukcionistické.
10. **Deskripce a formalismus.** GG je přístup založený původně na popisu angličtiny a dlouho pracoval převážně s daty z indoevropských jazyků. I když v současné době najdeme generativní popisy typologicky různých jazyků z celého světa, z výše uvedeného historického východiska plyne jeden závažný teoretický důsledek – v GG se pracuje s předem, teoreticky danými kategoriemi (subjekt, substantivum, argument, adjunkt apod.) a de facto i s předem danou syntaktickou strukturou, alespoň v základních parametrech (viz kanonická projekce fráze a kategorií). Jazyky typologicky odlišné od angličtiny se pak popisují zdánlivě univerzálními kategoriemi, jejichž univerzálnost je však mnohdy mezi typology zpochybňována. – Samotný formalismus GG je pak obvykle (minimálně a kontinuálně od zavedení hloubkové a povrchové roviny v *Aspektech syntaktické teorie* z roku 1965) dost složitý a ne vždy je jasné, nakolik motivace pro určité kroky v generativní proceduře plyne ze samotné povahy popisované jazykové struktury a nakolik je dána interně, teoretickými předpoklady GG o jazyce obecně. Toto lze považovat za jeden z nedostatků GG,

protože je pak obtížné porovnávat deskriptivní adekvátnost konkurenčních modelů popisu jednoho jazykového jevu a nuance změny ve formalismu jsou obtížně přístupné nejen lingvistům jiného zaměření, ale také jiným odborníkům v interdisciplinární oblasti kognitivních věd (psychologům, neurolingvistům, antropologům, evolučním biologům apod.).

11. GG je (tak jako strukturalismus) směrem postulujícím diskrétní, **binární kategorizaci**, takže se v této teorii nikdy nevěnovala soustavnější pozornost popisu přechodů mezi kategoriemi, gradientnosti apod. Až v posledním desetiletí se v tomto přístupu někdy objevují práce podobného druhu (např. Fanselow et al., 2005). Přitom již od první vlny soustavnějšího zkoumání neostrosti kategorií v 70. letech je zřejmé, že integrace procesu gradientnosti je pro adekvátní popis organizace a fungování jazyka nezbytná.
12. **Explanace.** GG se orientuje na interní explanace, tj. hledá vysvětlení, proč jazykové jevy/struktury vypadají tak, jak vypadají, v nich samotných – často s oporou o abstraktní procesy a pravidla. Externí explanace (vliv jazykového vývoje, jazykového kontaktu, vztahu jazyka a kultury, komunikačního–sociálního–interakčního aspektu jazyka, produkčních a percepčních faktorů apod.) považuje za sekundární faktory, a tedy nedostatečné vysvětlení.
13. **Univerzální gramatika.** Nejzásadnější kritika UG tkví v tom, že sofistikované formalismy generativní gramatiky nelze coby hypotézy o kognitivně adekvátní UG falzifikovat, protože studium osvojování jazyka a neurolingvistiky (včetně jejich metod) dosud neumožňuje přímé ověření podobně sofistikovaných konkrétních modelů. Navíc po desetiletích existence a vývoje GG u různých stoupců tohoto směru různě variuje to, nakolik předpokládají, že jejich generativní popisy jazykových struktur odpovídají mentálním reprezentacím téhož, nebo zda je chápou jako abstraktní, symbolický popis jazykových struktur. Je-li GG modelem deskriptivním, je vhodné při porovnávání s jinými teoretickými přístupy hodnotit deskriptivní adekvátnost (v rámci jednoho jazyka i mezijazykově) a to, jak funkční je formalismus, který se v daném popisu využívá – přičemž pochopitelně výhodnější je ten, který při dosažení stejné nebo vyšší deskriptivní adekvátnosti bude úspornější. V této rovině se vůči GG vznášejí různé kritické hlasy (Evans – Levinson, 2009, 2010; Culicover – Jackendoff, 2005). Má-li být GG i modelem kognitivním, modelem mentálních reprezentací, pak i pro tuto rovinu mnoho autorů soudí, že byla překonána modely

vycházejícími z jiných teorií spjatých s tzv. druhou kognitivní revolucí (viz Geeraerts, 2010), např. kognitivní lingvistikou⁵ a konstrukční gramatikou, které dosahují většího souladu s poznatky dalších kognitivních věd (a jejichž formalizace jsou přitom jednodušší).

14. Výše zmíněná fakta – že generativní gramatici obvykle neprovádějí reprezentativní empirický výzkum a že se opírají o interní explanace a popisují synchronní jazykovou kompetenci – je v posledních letech (v kontrastu ke všem empiricky, deskriptivně a funkčně orientovaným badatelům) vede k tomu, že sami sebe značně nepřesně⁶ označují jako **teoretické lingvisty**.

⁵ V exaktnějších formách z posledního desetiletí, opřených o seriózní kvantitativní empirický výzkum a operacionalizovatelné hypotézy, viz např. Levshina – Geeraerts – Speelman, 2011; Gries – Divjak, 2009. V obecném metodologickém duchu tímto směrem v kognitivní lingvistice argumentuje Gibbs, 2004.

⁶ Neboť důraz na empirický výzkum a teoreticky neutrální deskripci neimplikuje ateoretičnost, tj. následné vytváření generalizovaných modelů jazykových jevů.

2.1.2 Kritika generativní gramatiky a rozvoj alternativních popisů jazyka.

Ke kritické reflexi generativní gramatiky dochází dlouhodobě a z četných pozic (pro detailní výklad viz např. Newmeyer, 1996; Jackendoff, 2009; Haspelmath, 2000, 2007), pro názornost připomenu jen některé z vnějších kritických ohlasů.⁷ Kritická vlna alternativních přístupů k jazykovému popisu přicházející v 70. letech se v dějinách lingvistiky obvykle souhrnně označuje jako komunikačně-pragmatický obrat. Z dlouhodobější perspektivy se na tomto „obratu“ ukázalo jako nejdůležitější obrácení výzkumné pozornosti od kompetence k performanci. Tedy od studia vybraných jazykových jevů, označených jako centrum jazykového systému⁸ a obvykle izolovaných od nadvětného jazykového kontextu i od kontextu situačního, ke zkoumání jazyka v užití, v komunikaci, kde přísně systémový vklad jazyka tvoří jen jednu složku celkové situace. Dochází zde tedy k postupné proměně ústředního postulátu tradičního strukturalismu i generativismu. Komunikačně-pragmatický obrat tím obrátil pozornost k pragmatickým otázkám komunikace.

Jazyková typologie (viz kupř. Haspelmath, 2000, 2007; Dryer, 2006, 2007 nebo Gil, 2008) se vůči generativní lingvistice vymezuje zejména s ohledem na tyto zásadní parametry: a) observace a variace – typologové jazyka soustavně upozorňují na nereprezentativnost introspekce coby metody sběru dat a ještě více na etnocentrismus GG, tedy na opomíjení jazyků typologicky zásadně odlišných od angličtiny a indoevropských jazyků; b) deskripce: jazyková typologie klade důraz na důkladný a co nejvíce teoreticky neutrální popis daného jazyka, který zohledňuje jeho specifický jazykový systém i s případnými specifickými kategoriemi jevů a struktur, a nestaví tedy popis konkrétního jazyka na apriorně, teoreticky daných kategoriích, s cílem získat teoreticky unifikovaný popis jazykové variability (viz např. Gilovy komentáře k popisu riauské indonéštiny, Gil, 2000); c) explanace: jazyková typologie v současné době kromě interních explanací využívá také vnější vysvětlení existence jazykových jevů, které mnohdy hodnotí jako určující, např. vliv jazykového kontaktu, funkční

⁷ Existují pochopitelně i četné diskuse mezi generativními lingvisty, ty však pro moji aktuální perspektivu nejsou podstatné. Zajímavá je z tohoto hlediska pozice a lingvistický model R. Jackendoffa (2002), který v některých aspektech drží pilíře generativní gramatiky a v mnoha jiných se od středního proudu GG odchyluje.

⁸ Viz Chomského argumentace, že teorii vztahu jazyka a mysli lze vybudovat na popisu jednoho jazyka, neboť dítě přichází na svět s obecnou dispozicí osvojit si Jazyk, nikoliv specifický jazyk, takže je z tohoto hlediska irelevantní, na jakém materiálu vztah Jazyka a jazyka zkoumáme.

určení jazykového prostředku (komunikační hledisko), kontext jazykového vývoje apod. Tento přístup je zcela nekompatibilní s postojem GG, v níž jsou interní explanace, založené na interních gramatických (a mnohdy pouze syntaktických, navíc „neviditelných“) procesech probíhajících při generování syntaktické struktury.

Dalším výrazným kritickým hlasem jsou od 80. let kognitivní lingvisté (z četné literatury např. Taylor, 1989, Croft – Curse, 2004; Lakoff, 2006, Langacker, 1987 a 1991; 2008). Kognitivní lingvistika radikálně odmítla primárně formální přístup a syntaktocentrismus GG a ve svých programatických textech se přiklonila k opačnému pólu, a to že hlavní organizační složkou jazykové produkce je složka sémantická/konceptuální. Dále se kognitivní lingvistika vymezila vůči GG důrazem na prototypickou organizaci kategorií v jazyce a neostré přechody mezi nimi. A nakonec bych zmínila obecné předpoklady kognitivní lingvistiky, které striktně odmítají autonomii jazyka jako samostatného modulu i autonomii jednotlivých jazykových rovin – podle kognitivní lingvistiky gramatické, sémantické i pragmatické procesy jsou řízeny stejnými principy a tvoří určité nepřetržité kontinuum.

Předposlední odbornou oblastí, kterou zmíním, je studium osvojování jazyka. Základní linie kritiky se nese proti paradoxu osvojování jazyka a proti autonomii „jazykového orgánu“ v mozku. Vůdčím představitelem tohoto kritického postoje je dlouhodobě Michael Tomasello (2003), který zastává teoretickou perspektivu protikladnou k stanoviskům generativní gramatiky, a to že děti si osvojují jazyk s oporou o obecné kognitivní mechanismy tak, že generalizují formu, funkci a význam jazykových jednotek a struktur na základě úzu. Tato kritická vlna vedla k soustavným výzkumům jazykových podnětů, kterými jsou děti při osvojování jazyka skutečně vystaveny ve svém okolí, pečlivému studiu jednotlivých fází akvizice L1 nebo také k úvahám o tom, nakolik je osvojování jazyka dáno specifickou vrozenou „jazykovou schopností“ (*language faculty* či *universal grammar* v původním smyslu) a nakolik lze osvojení jazyka založit na obecných kognitivních dispozicích, které slouží k osvojení i jiných dovedností, než je schopnost řeči.⁹

⁹ Literatury k této oblasti je samozřejmě velké množství, jednou z možností, jak se seznámit s názorovou pluralitou v této oblasti, je speciální číslo časopisu *Linguistic Review* z roku 2002 věnované Chomského hypotéze nedostatečnosti podnětů při osvojování jazyka (*poverty of stimulus*).

Další oblastí, odkud zaznívají kritické poznámky k náhledům GG na podobu vrozené schopnosti jazyka, je evoluční biologie. Nejvíce pozornosti z této oblasti v posledních letech získala diskuse o evoluci jazykové schopnosti (*language faculty*) mezi N. Chomským, M. Hauserem a W. T. Fitchem na jedné straně a R. Jackendoffem a S. Pinkerem na straně druhé (Hauser – Chomsky – Fitch, 2002; Jackendoff – Pinker, 2005; Fitch – Hauser – Chomsky, 2005; Pinker – Jackendoff, 2005). Hauser, Chomsky a Fitch (HCF) vymezují jazykovou schopnost v úzkém slova smyslu (*narrow, FLN*) a v širším slova smyslu (*broad, FLB*). O FLN předpokládají, že je vlastní pouze jazykové schopnosti, tj. není sdílená s jinými kognitivními schopnostmi. Na otázku, co může být její náplní, odpovídají přibližně tak, že je možné, že obsahuje pouze rekurzivnost coby zcela jedinečnou vlastnost jazyka, ale potenciální je i to, že v průběhu dalších kognitivních výzkumů se ukáže, že FLN je prázdná. Autoři tím v podstatě připouštějí odklon od dlouholetého stanoviska chomskyánské lingvistiky, a to že existuje vrozený a relativně bohatý jazykový modul. Hlavní námitky Jackendoffa a Pinkera k tomuto pojetí stojí jednak na tom, že binární model HCF (jazykově specifická schopnost vs. obecně kognitivní schopnost) nepracuje s adaptací dovedností k novým účelům v průběhu evoluce, dále že rekurzivita není výlučnou vlastností jazykové schopnosti (tj. lze ji přisoudit i jiným kognitivním dovednostem, například hudební struktuře nebo komplexním lidským činnostem, jako je příprava čtyřchodového menu nebo diplomatický protokol) a že rekurzivita může být v některých jazycích světa marginálním jazykovým procesem, možná i nepřítomným (viz data z amazonského jazyka pirahã v pracích D. Everetta, např. 2005). Jackendoff a Pinker také dokládají, že model HCF, třebaže autoři to deklarativně popírají, je postaven na modelu jazyka ve standardní generativní gramatice. V závěru diskuse se proto snaží doložit, že „alternativní modely jazyka“ (například Jackendoffova paralelní architektura, lexikální a funkční gramatika, role and reference grammar nebo konstruktivistické přístupy k jazyku) mohou být oproti modelu HCF z empirického i evolučního hlediska adekvátnější. Avšak poznatky evoluční biologie spjaté s evolucí jazyka jsou stále zřetelnějším hlasem (viz např. texty D. Gila vycházející ze zkušeností s popisem indonéských jazyků, Gil, 2007) a s rozvojem simulačních evolučních počítačích modelů (Steels, 2011) mají do budoucna potenciál přinést zásadní fakta k pohledu na fylogenezi jazyka (viz Evans –Levinson, 2009, a odkazy tam uvedené).

Předestřený nástin kritiky GG je pouze základním přehledem, přesto myslím ukazuje různorodost oblastí, z nichž byla a je GG kritizována.¹⁰ Přesto by se dalo posledních čtyřicet let lingvistických dějin chápat tak, že uvedené proudy existují paralelně, mají vzájemné neslučitelné rozpory, ale jsou udržitelnými variantami popisu se svými výhodami a nedostatky.

Avšak během těchto cca 40 let se výrazně proměnila perspektiva lingvistického zkoumání, což je patrné na čím dál výraznějších rysech soudobého lingvistického zkoumání:

- a) snaha vypracovat komplexní teorie komunikace (a jejich komputační simulační modely)
- b) vzestup odborného zájmu o mluvené projevy
- c) soustavné studium projevů speciálních skupin mluvčích, například jazyka dětí a mládeže, jazyka bilingvních mluvčích, jazyka mluvčích s jazykovými poruchami
- d) pozornost vůči metodě sběru jazykových dat – zejména výrazný odklon od introspekce malé skupiny mluvčích, navíc obvykle lingvistů, k různým reprezentativnějším způsobům sběru dat (řízeným i neřízeným)
- e) rozmach studia diskurzivních vztahů, zkoumání organizace textu a jejich „pravidel“
- f) odklon od formálních, přísně kompozicionálních modelů jazyka k modelům komunikačním, zohledňujícím funkci prostředků v komunikaci a pracujících v tomto kontextu s nekompozicionálním charakterem jazykových konstrukcí
- g) rozvoj emergentních a procesuálních přístupů ke gramatice

Pokud body a–g reprezentují reálné zájmy současné lingvistiky, pak je relevantní otázka, zda je generativní gramatika ve své současné podobě do budoucna udržitelná, když k popisu uvedených bodů de facto nemá vyvinuté nástroje, na rozdíl od jiných přístupů.

Zásadním příspěvkem dokládajícím aktuální proměnu lingvistického paradigmatu je programové vystoupení N. Evanse a S. Levinsona v článku *The myth of language universals: Language diversity and its importance for cognitive sciences* v časopise *Brain and Behavioral Sciences* z roku 2009. Tento článek vyvolal rozsáhlou diskusi jak v témže časopise, tak ve

¹⁰ V přehledu kritiky jsem jednotlivé argumenty uvedla u těch oblastí, z nichž původně vzešly. Avšak kritické směry postupně do značné míry převzaly kritické body od sebe navzájem a vytvořily kompaktnější proud kritiky GG.

speciálním čísle časopisu *Lingua* (č. 12 v roce 2010), kde kromě dalších postojů Evans a Levinson s ohledem na existující kritické komentáře opětovně zformulovali své stanovisko pod názvem *Time for a sea-change in linguistics: Response to comments on The Myth of Language Universals*. Diskuse se přitom účastnili významní představitelé jak generativní (D. Pesetsky, K. Abels, A. Neeleman, R. Freidin, R. Jackendoff, S. Pinker), tak negenerativní (M. Haspelmath, W. Croft, M. Tomasello, A. Goldberg) lingvistiky a proměňují tuto diskusi v jeden ze zásadních soudobých příspěvků k stavu a budoucím desideratům lingvistické teorie a metodologie. Na tuto diskusi navázala například diskuse u kulatého stolu *The Future of Linguistics*, která se pod záštitou projektu ALEAR (*Artificial Language Evolution on Autonomous Robots*) a jeho vedoucího L. Steelse konala v lednu roku 2011 v Barceloně; podrobně o této události referuje M. Friedová (v tisku).

Evansův a Levinsonův text, který je vzhledem k tomu, v jakém periodiku vyšel, cílen primárně na kognitivní psychology a kognitivní vědce vůbec, se vztahuje k různým tématům; já zde představím pouze stěžejní myšlenky a ta fakta, která jsou relevantní pro metodologii mého textu. Základním tvrzením Mýtu o jazykových univerzáliích je, že koncept univerzální gramatiky lingvistiky v mnoha ohledech neslouží dobře, a proto by jej lingvisté a kognitivní vědci, kteří s ním pracují, měli opustit. Hlavním důvodem pro tento akt je, že jazyky jsou na všech rovinách jazykového systému variabilnější, než by se prizmatem ideálu univerzální gramatiky zdálo. Evans a Levinson uvádějí, že z 6000–8000 existujících jazyků je v současné době popsanych cca 10 procent¹¹, i nejrozsáhlejší typologické generalizace o vlastnostech jazyků světa pracují se vzorkem max. 500 jazyků, takže si dosud ani nejsme vědomi plné šíře této různorodosti. A tak vždy je možné, že při popisu nového (tj. dosud nepopsaného jazyka) bude objevena vlastnost, o níž si lingvisté dosud mysleli, že není v přirozeném jazyce možná. Tak všechny tzv. univerzální vlastnosti jazyka, společné všem jazykům světa, mají vždy nějaký protipříklad (Evans a Levinson uvádějí příklady diverzity a protipříklady k navrhovaným absolutním univerzáliím pro jednotlivé jazykové roviny, například že existují jazyky, které neliší substantiva a verba, nemají pomocná slova (auxiliaria), nepřesouvají tázací zájmena v otázce na začátek věty, nemají číslovky, nemají syntaktické vnořování/zapouštění

¹¹ K popsáným jazykům se v tomto kontextu řadí ty, pro něž byla sepsána gramatika a slovník.

(*embedding*) apod.).¹² Poznatky podobného druhu vedou ke kritice generativní koncepce univerzální gramatiky („Once the full diversity is taken into account, the UG approach becomes quite implausible – we would need to stuff the child’s mind with principles appropriate to thousands of languages working on distinct structural principles“ Evans – Levinson, 2009, s. 445), ale i k obecné kritice absolutních univerzálií.¹³

Autoři tedy zamítají metu univerzální gramatiky coby rozumného cíle vědeckého snažení a místo toho vyzývají k plnému přijetí a respektování jazykové variability. Nabízejí perspektivu, která z tohoto rozhodnutí činí nikoliv počátek anarchie ve vědeckém popisu jazyka, ale jedinečnou příležitost: „Once linguistic diversity is accepted for what it is, it can be seen to offer a fundamental opportunity for cognitive science. It provides a natural laboratory of variation in a fundamental skill – 7000 natural experiments in evolving communicative systems“ (Evans – Levinson, 2009, s. 432). Z takového programového prohlášení plynou konkrétní důsledky pro pohled na vztah jazyka a kognice a jeho budoucí výzkum:

Z biologické perspektivy je jazyková diverzita nejpozoruhodnější vlastností jazyka, zejména v porovnání se stabilními komunikačními systémy zvířecích druhů. „It presupposes an extraordinary plasticity and powerful learning abilities able to cope with variation“ (ibid., s. 446). Evans a Levinson označují vývoj této vysoké variability jako ústřední explicandum pro teorii lidské komunikace. Zároveň dodávají, že část vysvětlení tohoto faktu bude patrně nevyhnutelně spočívat ve faktu, že jazyk se spoluvyvíjí s kulturou, která se sama vyvíjí

¹² Leccos z Evansových a Levinsonových stanovisek je shrnutím stanovisek, která se v posledním desetiletí soustavně objevují v jazykové typologii.

¹³ Autoři přesně upozorňují, že původní Chomského termín univerzální gramatika odkazoval k obecné schopnosti osvojit si jazyk, avšak brzy se začaly v generativních kruzích objevovat návrhy na to, jaké poměrně obecné principy (např. argumentová struktura, rekurzivita, různé formy řízení/dominance v rámci syntaktické struktury, interpretace koreference) i velice konkrétní jevy by mohly být vlastní všem jazykům a koncept univerzální gramatiky tím brzy získal velice konkrétní náplň. Dále bych poznamenala, že jsem si pochopitelně vědomá toho, že greenbergovské mezijazykové univerzálie nelze zcela ztotožňovat s konceptem univerzální gramatiky v GG a autoři textu o nich částečně pojednávají zvlášť, avšak pro podstatu mého shrnutí, které spočívá v ukázání neadekvátnosti postulátu absolutních univerzálií, je možné o obou teoriích univerzálnosti pojednat dohromady.

v adaptaci na rychle se proměňující prostředí. V této oblasti je zásadní co nejširší a nejúplněji popis variability v jazycích světa.

Jazyková diverzita se tedy utváří v kontextu fylogenetických (kulturně-historických) a geografických vzorců. Výrazné podobnosti mezi jazyky lze připsat dvěma příčinám: za první společnému historickému vývoji nebo vzájemnému vlivu, za druhé konvergentním selektivním tlakům (*convergent selective pressures*) na to, jaké systémy se mohou a nemohou vyvinout (v mezích daných dispozicemi mozku či mluvního ústrojí, funkčními a kognitivními omezeními komunikačních systémů, konceptuálními restrikce sémantiky apod.). V této oblasti je třeba souhrnný popis existujících struktur (např. způsobem, jímž se zachycují ve WALSu¹⁴).

Jazyková diverzita není strukturována formou striktního dělení na možné a nemožné jazyky nebo formou příslušnosti k jednomu z konečné množiny typů. „Instead, it is characterized by clusters around alternative architectural solutions, by prototypes (like „subject“) with unexpected outliers, and by family-resemblance relations between structures („words“, „noun phrases“) and inventories („adjectives“)" (ibid.). Takže se zdá možné kroslingválně pozorovat a popsat statistickou distribuci silných systémových preferencí a funkcí a vedle toho evolučně nebo funkčně slabších alternativ.

Takové mezijazykové statistické distribuce mohou ústít v návrhy evolučních modelů takovýchto preferenčních atraktorů. Komputačním simulacím osvojování a vývoje podobných atraktorů v interakci autonomních robotů se věnuje výše zmíněný projekt ALEAR, viz např. studie L. Steelse (2011), jež bude součástí kolektivní monografie vědců sdružených v projektu ALEAR.

Z bodů 1–4 povstává tzv. koevoluční model (*coevolutionary model*), který zahrnuje jak kognitivní/biologické, tak kulturně-historické selektory jazykových systémů a jejich variability. „Such a model unburdens the neonate mind, reapporating a great deal of the patterning to culture, which itself has evolved to be learnt“ (ibid.).

¹⁴ World Atlas of Linguistic Structures, viz <<http://WALS.info/>>.

Jazyk je mladá kognitivní dovednost (např. ve srovnání s netopýří echolokací, kterou zmiňuje v analogii k jazyku Jackendoff, 2002, s. 79),¹⁵ a proto podle autorů nutně musí spoléhat na adaptaci existujících kognitivních mechanismů: „The null hypothesis here is that all needed brain mechanisms, outside the vocal-tract adaptation for speech, were co-opted from pre-existing adaptations not specific to language (though perhaps specific to communication and sociality in a more general way)“ (ibid., 447).

Základní úkoly lingvistiky potom jsou: a) popsat a vysvětlit, jak se plná šíře doložených jazyků coby sociokulturních produktů vyvinula a diverzifikovala v mezích kognitivních dispozic a jak si dítě osvojuje a dospělý používá jakýkoliv z těchto alternativních systémů; b) Osvojují se různé jazykové systémy stejnými strategiemi a procesy? Je osvojení některých strukturních typů snáze, rychleji osvojitelné než jiné?

V tomto novém pohledu „cognition is less like the proverbial toolbox of ready-made tools than a machine tool, capable of manufacturing special tools for special jobs“ (ibid.).

Evans a Levinson se ve svém navazujícím textu v časopise *Lingua* v roce 2010 zamýšlejí i nad tím, jak mají vypadat lingvistické teorie a modely, aby vytvářely vhodné prostředí pro zkoumání vznesených hypotéz v jazykově variabilním prostoru. Lingvistika jako celek má naplňovat čtyři úrovně analýzy – popis individuálních jazyků (deskriptivní lingvistika), abstraktní modely vlastností individuálních jazyků (formální lingvistika), vzájemné srovnávání jazyků, generalizace statistických tendencí v jazycích a tvorba abstraktních modelů jazykových systémů (jazyková typologie) a nakonec vysvětlení, proč se některé struktury v jazycích vyskytují, jiné ne, proč jsou některé frekventované, jiné řídké apod. (explanatorní lingvistika). Deskriptivní lingvistika by podle autorů měla být co nejvíce teoreticky neutrální a co nejpřesněji zachytit individuální systém a vnitřní kategorizaci jazykových jednotek v daném jazyce. Ve formální lingvistice lze využívat různé formy reprezentace, avšak „[t]he tools should be treated as what they actually are, namely representational devices for checking out the properties that that particular tool is designed for“ (Evans – Levinson, 2010, s. 2738). V oblasti současné typologie autoři vnímají jako nosné čtyři modely: Croftův prototypický model kategorií (Croft, 2000), Corbettovy kanonické kategoriální typy

¹⁵ Evans a Levinson zde uvádějí v kontrastu 200–300 tisíc let koevoluce lidské kultury a komunikačního systému proti 50 milionům let vývoje echolokace, která je dovedností vlastní 1000 zvířecích druhů.

a gradientní odchylky od nich (Corbett, 2006), Haspelmathovy generalizované kategorie–komparativní koncepty (Haspelmath, 2007) a Bickelovu jemnou klasifikaci jazykových rysů (Bickel, 2009). Poslední přístup označují jako nízkoúrovňový metajazyk rysů (*Low-Level Feature Metalanguage*, LLFM) a považují jej za nejslibnější pro naplnění výše uvedených cílů, ale zároveň za kompatibilní s dalšími třemi přístupy. Bickelův model v podstatě spočívá v rozkladu komplexních gramatických pojmů a jim odpovídajících jazykových struktur do shluků relevantních rysů. Autoři připouštějí, že je ještě další cesta – ta, kterou se vydala například generativní gramatika. Tento přístup používá „off-the-shelf categories arising from specific grammatical traditions, and foist[s] them on all languages“ (ibid., 2739). Nepřijatelnými důsledky tohoto počínání je a) „procrustean violence to the basic data“ a b) ztěžování „the discovery of new categories and new patterns“ (ibid.). Z toho důvodu autoři generativní gramatiku jako akceptovatelný model v jazykové typologii vylučují.

2.1.3 Charakteristika konstrukční gramatiky¹⁶

Dobrym příkladem směru, který je kompatibilní s popisem LLFM, vyzdvihoaným Evansem a Levinsonem, je konstrukční gramatika (*construction grammar*). Proto nyní podám její stručnou charakteristiku, aby bylo zřejmé, v jakých ohledech se liší od standardní GG a v jakých ohledech naplňuje nebo má potenciál naplnit požadavky na jazykovou teorii vznesené Evansem a Levinsonem. Konstrukční gramatika se soustavně rozvíjí od počátku 90. let 20. století ve Spojených státech amerických a v posledních nejméně deseti letech i v Evropě. Za její hlavní představitele lze v současnosti označit Charlese Fillmora, Adele Goldbergovou, Jan-Olu Östmana, Mirjam Friedovou, Williama Crofta nebo Luca Steelse. Pokud jde o odborná fóra konstrukční gramatiky, od roku 2000 se každé dva roky koná *International Conference on Construction Grammar* a nakladatelství John Benjamins vydává jednak ediční řadu *Construction Grammar*, jednak od roku 2009 časopis *Constructions and Frames*.¹⁷

Konstrukční gramatika není zcela jednolitou teorií jazyka, zahrnuje více směrů, mezi hlavní se řadí kognitivní konstrukční gramatika (Adele Goldberg), radikální konstrukční gramatika (William Croft) nebo pružná konstrukční gramatika (FCG; Luc Steels). Konstrukční gramatika je kompatibilní například s funkcionalistickou typologií, s Head-Driven Phrase Structure Grammar, s kognitivní gramatikou nebo s emergentní gramatikou.

Základní rysy konstrukční gramatiky (dále CxG) představuje následující přehled:

1. CxG je přístup **deskriptivní**, nederivační s relativně plochou (*flat*) syntaktickou strukturou (relativně ve srovnání s mainstreamovou, chomskyánskou generativní gramatikou).¹⁸ Projevuje se to mimo jiné tím, že konstrukční gramatika nepracuje s operací pohybu (*movement*) ani s prázdnými kategoriemi (*empty categories* jako stopy nebo prázdná zájmena). Tato vlastnost konstrukční gramatiky se někdy

¹⁶ Přepřacované znění tohoto oddílu je součástí mé zprávy o 6. mezinárodní konferenci konstrukční gramatiky (ICCG-6), viz Lehečková (v tisku).

¹⁷ Co se týká konstrukčního popisu češtiny, kromě prací Mirjam Friedové (2004, 2008, 2009) existuje, pokud je mi známo, pouze práce K. Veselovské (2010), která porovnává popisy členské negace v češtině v generativním, funkčně generativním a konstrukčním přístupu.

¹⁸ Podrobně k tomuto rozdílu viz Cullicover a Jackendoff (2005).

neformálně označuje zkratkou WISYWYG, přejatou z programovacího žargonu, která znamená „**what you see is what you get**“.

2. Vzhledem k místu svého vzniku a k lingvistickému kontextu, do něž původně vešla, CxG analyzuje syntaktické struktury pomocí **bezprostředních složek**, avšak nemá v rámci své teorie žádnou restrikcí, která by znemožnila popis konstrukcí závislostním principem.
3. Jednotkami jazyka jsou podle CxG gramatické **konstrukce**, které mají povahu bilaterálního jazykového znaku a jsou abstraktními generalizacemi tzv. konstruktů, aktuálních užití (tokenů) konstrukcí v komunikaci. Každá konstrukce reprezentuje ustálený (morfo)syntaktický, strukturní vzorec, který slouží určitým sémantickým a(/nebo) pragmatickým účelům. Podrobný popis konstrukce obnáší jednak specifikaci, jaké bezprostřední složky konstrukce má, jednak stanovení prototypického souhrnu podmínek, které určí, jak musí být konstrukce zformována, aby byla gramatická (tzv. *constraint-based* přístup), a jakou funkci s jakým významem pak bude plnit v promluvě (funkční přístup). Konstrukční gramatika se také řadí k přístupům kognitivním, protože a) promítá do svého popisu poznatky o organizaci a fungování mysli a b) popsané konstrukce považuje za hypotézy toho, jak je organizována znalost jazyka v mysli, tj. jak vypadají mentální reprezentace jazyka.
4. **Konstrukce** mohou být různě obecné – příkladem obecné konstrukce je spojení NP VP, které specifikuje vlastnosti vztahu mezi podmětem a přísudkem (např. pád substantiva, finitnost slovesa, shodu mezi podmětem a přísudkem v určitých morfologických kategoriích apod.); příkladem specifických konstrukcí jsou slovesné frazémy jako NP *držet basu* či NP *tlouct špačky*, které z hlediska lexikálního obsazení nespecifikují pouze pozici podmětu. Konstrukce definuje množina rysů (*feature-structures*), tj. atributů s určitými hodnotami, které jsou buď binární (např. perfektivní–imperfektivní pro gramatický vid), nebo se volí z množiny hodnot (například morfologická kategorie pádu). Určitý atribut X může mít hodnotu specifikovanou (např. obecně $X = H_1$, např. Num = Sg), nespecifikovanou (tj. pro danou konstrukci je hodnota atributu libovolná, tedy jakákoliv ze všech možných, $X = []$) nebo nulovou (pro danou konstrukci není podmínkou, aby daný atribut měl nějakou hodnotu, $X = \text{null}$). Konstrukce obsahují koindexaci (*unification indices*) pomocí symbolu # a čísla (např. #3 []), což značí, že atribut s určitou hodnotou

uvedený u jedné konstrukční složky musí v dané konstrukci nabývat stejné hodnoty i u jiné složky (typickým příkladem je syntaktická shoda v čísle, rodě a pádě adjektiva v atributivní pozici s řídícím substantivem). Hodnoty atributů mohou být množinou uzavřenou (u morfologických kategorií, jako je číslo nebo způsob), nebo otevřenou (Fillmore (2002, s. 36) uvádí příklad konstrukcí obsahujících atribut „příjmení“, jehož soubor hodnot má nepochybně charakter otevřené množiny – takovými konstrukcemi jsou kupříkladu struktury, jejichž první složkou je vojenský, klerikální nebo akademický titul).

5. **Gramatika určitého jazyka** je tvořena množinou takto (tedy někdy poměrně detailně, s informacemi z různých jazykových rovin, nejen syntaktické) specifikovaných konstrukcí, které jsou zobecněním typických výskytů v komunikaci.¹⁹
6. Konstrukce jsou vždy **nekompozicionální**, protože kromě hodnot atributů plynoucích z hodnot atributů jejich složek vždy obsahuje také rysy, které se prostým součtem významů složek nezískají. Nejčastěji se jedná o rysy pragmatické. Tento rys konstrukcí plyne z toho, že zachycují všechny relevantní jazykové informace pohromadě, najednou, tj. neseparují je do samostatných jazykových modulů.
7. Z hlediska metodologického je konstrukční gramatika tzv. **induktivní** v tom smyslu, že v procesu zkoumání jazykových jevů nejprve studuje a analyzuje soubor jazykových dat a až následně formuluje zobecnění o zkoumaných jevech (postulát „data come first“). Nepostupuje tedy primárně deduktivně od ověřování hypotéz na jazykovém materiálu. Z toho také plyne, že konstrukční gramatika v popisu vychází zejména z jazykového materiálu získaného neřízenou metodou, a to obvykle z materiálu korpusového.

¹⁹ Jak příhodně podotýká Fillmore (2002, s. 36), tuto charakteristiku CxG je možno formulovat z idealizované perspektivy odpovídající stavu, kdy jsou popsány všechny konstrukce daného jazyka, „when the grammarian has reason to believe nothing can come up that has not already been prepared for“. To je relevantní připomínka, avšak domnívám se, že situace gramatika a gramatiky jako explicitního popisu pravidel je situace specifická – podstatné a zajímavější je, že popsaným způsobem můžeme konceptualizovat posuzování gramatičnosti a přijatelnosti určité struktury mluvčím daného jazyka (a zachycovat rozdíly mezi mluvčími s „dospělou“, rodilou kompetencí v daném jazyce, mluvčími osvojujícími si jazyk jako první a těmi, pro něž je jazykem cizím).

8. Vedle konstrukční gramatiky se paralelně rozvíjí tzv. **frame semantics**, sémantika rámců, jejímž iniciátorem je rovněž Charles Fillmore (1982). Jedná se o teorii sémantiky spadající ke kognitivním přístupům k lexikonu, která je tak jako konstrukčněgramatický popis koncipována funkčně, tj. integruje do popisu také informace o relevantních konotativních složkách významu, pragmatických rysech a encyklopedických informacích, které jsou relevantní pro pochopení a správné užívání určitého konceptu. Frame semantics je podkladovou teorií pro slovník *FrameNet*, jehož vznik je spjat s Univerzitou v Berkeley.²⁰ Dohromady s CxG tvoří sémantika rámců ucelený přístup k popisu jazyka.

Jako příklad uplatnění konstrukční gramatiky při jazykovém popisu uvedu studii M. Friedové (2008) věnovanou adjektivizovaným přítomným přechodníkům (adjektivním participiím, dále PA) ve staré češtině a jejich konstrukčnímu posunu od predikativní funkce k funkci atributivní. V této studii M. Friedová mj. ukazuje, jak lze pomocí nástrojů konstrukční gramatiky zachycovat konstrukce nejen staticky, ale i ve vývoji, v přerodu jedné konstrukce v jinou, tedy zachycovat synchronní (pružnou) stabilitu i vývojové procesy. Studie se soustředí na přechodové kategoriální vlastnosti adjektivních participií typu *chodící* nebo *žadající*, které ve staré češtině mohly plnit jak predikativní funkci neurčitého slovesného tvaru (*strach člověka před vás papeže předstupujícíeho*), tak funkci substantivního atributu (*kterěz on všecky spící našel*). Friedová dokládá, že tento vývojový posun od funkce predikativní k atributivní se nikdy zcela nedokončil (tj. predikativní funkce nikdy zcela neustoupila ve prospěch funkce atributivní), a to z důvodu výrazné (ve smyslu výrazně signalizující verbální původ) morfologicko-sémantické struktury daných tvarů.

Konstrukce reprezentující PA bez ohledu na jejich slovnědruhové zařazení vypadá podle Friedové (2008, s. 11) následovně:

²⁰ Podrobnější informace k němu viz <http://framenet.icsi.berkeley.edu/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1> nebo speciální číslo *International Journal of Lexicography*. 16 (3) Sept., 2003. Thierry Fontenelle, ed. Existuje i varianta FrameNetu pro japonštinu.

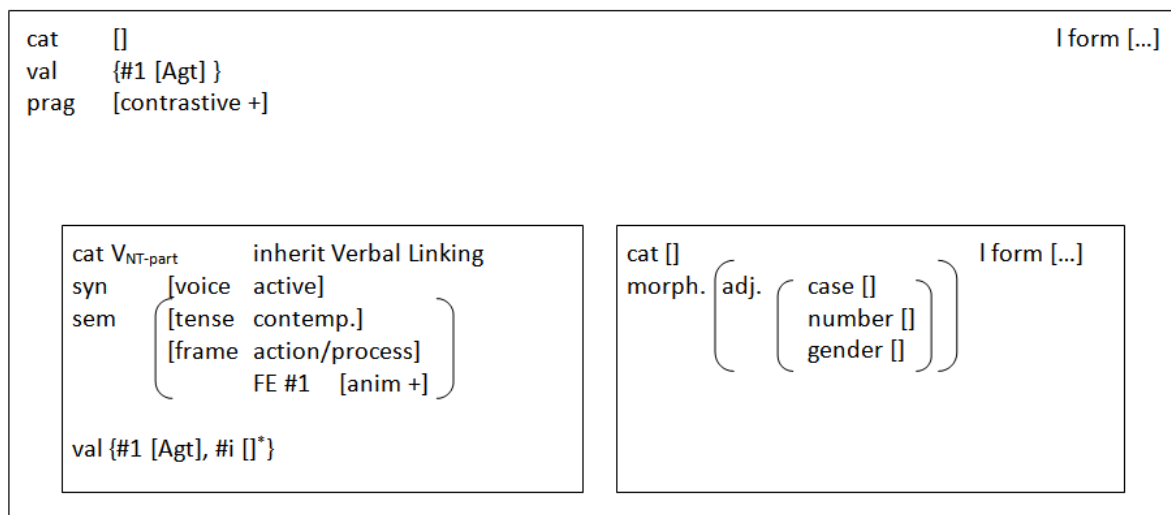

Schéma 1. Konstrukce adjektivních participií (PA).

Tato konstrukce obsahuje dvě bezprostřední složky: levá složka je tvořena participiálním (přechodníkovým) kmenem, jehož kategorie má podobu slovesného nt-ového participia, ze syntaktických rysů je relevantní aktivní slovesný rod, ze sémantického hlediska tyto tvary vyjadřují současný děj s dějem hlavní klauze (řídící predikace) a prototypicky označují nějaký akční nebo prostý proces. V sémantické struktuře (rámci) musí dále obsahovat alespoň jeden další element (*frame element*, FE), obvykle životný. Valenční rámec musí obsahovat alespoň jeden prvek, a to s rolí agens; mohou se vyskytovat i jiná doplnění (#i []*) v libovolném počtu a sémantických rolích, ale participiální tvar tato doplnění vždy přebírá od fundujícího slovesa (*inherit Verbal Linking*). Pravá bezprostřední složka uvádí, že ke kmeni se připojí nespécifikovaná kategorie s určitou lexikální formou (I form), která však z morfologického hlediska musí mít adjektivní charakter a musí nést hodnoty pro atributy pád, číslo a rod; tato podmínka zajišťuje, že bude připojena pádová koncovka. Výslednou kategorii (slovní druh) celé konstrukce není možné specifikovat bez zohlednění kontextu. Je však zřejmé, že externí podmínkou celé konstrukce pro její gramatické užití je přítomnost doplnění s funkcí agentu (*papeže předstupujícího* apod.). Původní pragmatickou funkcí této participiální konstrukce byla podle Kurze (viz Friedová, 2008, s. 11) funkce kontrastivní. Protože se však tato funkce v datech, s nimiž pracuje Friedová, ukázala již jako marginální, je její mizení (a tedy nespécifičnost pro danou konstrukci) ve schématu zaznačeno šedým odstínem této funkce.

Posun hodnot jednotlivých rysů u atributivního užití PA lze zachytit touto konstrukcí:

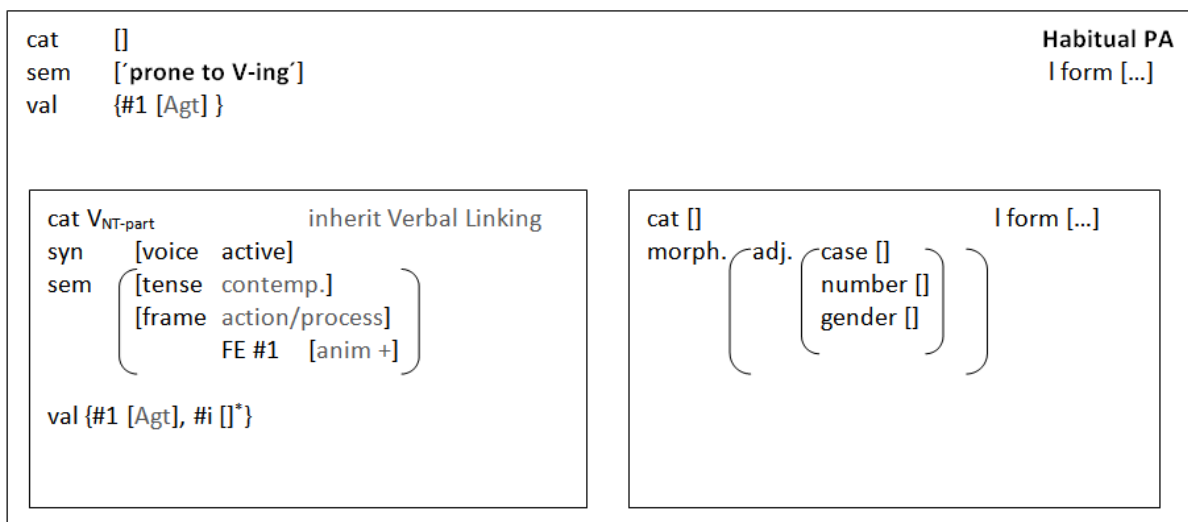

Schéma 2. Konstrukce PA v atributivní funkci.

Obecně lze posun popsat tak, že dříve obligatorní rysy se stávají fakultativními (šedě vyznačené hodnoty atributů) a že dochází k nekompozicionálnímu posunu ve významu konstrukce od nefinitivního individuálního děje („který vykonává nějaký děj“) k habituálnímu, atemporálnímu příznaku („který je náchylný k takovému konání, kterému je vlastní takové chování“).

Friedová uvádí (ibid., s. 22), že vývojový proces může dospět až k lexikalizaci PA v atributivní funkci jako adjektiva, např. v dokladu *za smrtelného muže neumierajcieho krále zíščeš* ve významu nesmrtelného); příslušná konstrukce pak může mít buď rezultativní (*znající* ve smyslu znalý), nebo modální s významem schopnosti (*neumierající* ve smyslu nesmrtelný) nebo účelový význam (*olej posilující*, tj. pro posílení):

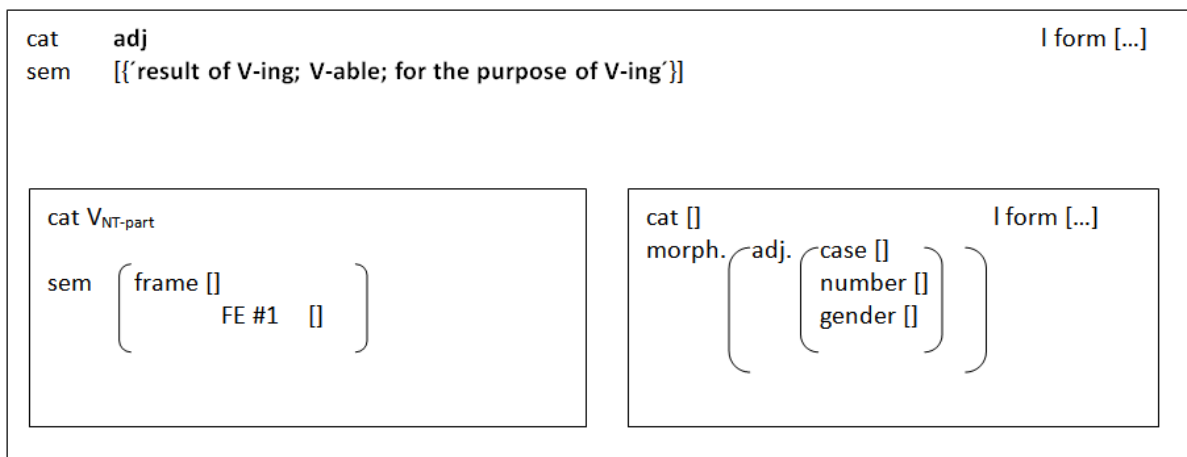

Schéma 3. Konstrukce lexikalizovaného PA.

Vztahy mezi jednotlivými konstrukcemi (predikativní, atributivní, adjektivní) lze nakonec přehledně shrnout ve schématu blízkém funkčním/sémantickým mapám běžným v soudobém typologickém popisu (viz Haspelmath, 2003; Croft, 2001):

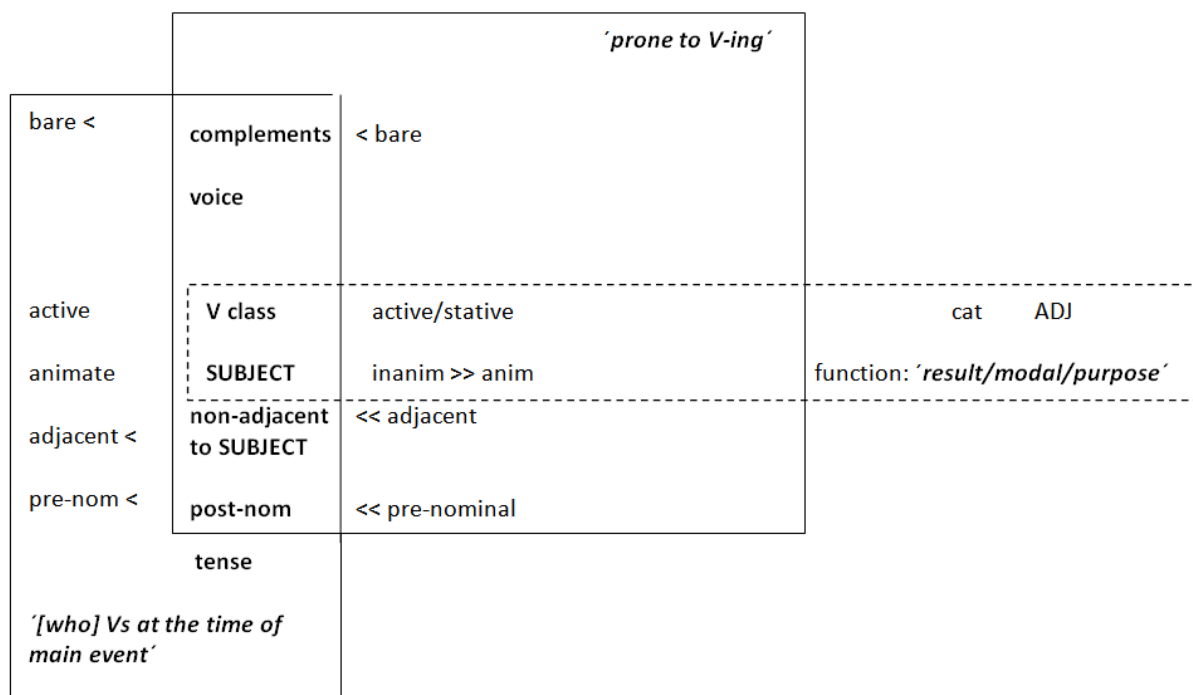

Schéma 4. Vztahy mezi konstrukcemi PA.

Přerušovaná čára u adjektivní konstrukce značí, že tato konstrukce je mladší než dvě zbývající a vznikala jen za určitých idiosynkratických podmínek daných konkrétním participiem a jeho konkrétními kolokacemi v určitých kontextech. Symboly < a > označují méně běžný než a běžnější než, symboly << a >> odpovídají slabé/silné preferenci. Tak například u atributivní

konstrukce se projevuje silná tendence k prenominální pozici PA v lokální, bezprostřední pozici s řídicím substantivem, které bývá preferenčně neživotné.

Některé rysy konstrukční gramatiky mohou v našem prostředí pražského strukturalismu znít jako známé a popsané (namátkou například bilaterální znakový charakter jazykové konstrukce, důraz na funkční hledisko, nehloubková syntaktická struktura). V porovnání s generativní gramatikou se to tak skutečně může jevit. Nicméně i přesto se domnívám, že konstrukční gramatika má oproti tradičnímu českému strukturalismu nesporné výhody, které plynou z toho, že konstrukční gramatika je novější teorií než strukturalismus, a je tedy opřena o novější poznatky o jazyce a lingvistických teoriích a metodách – zmínila bych za první soustavnou pozornost vůči kognitivním a komunikačním (interakčním, sociálním, kulturním) aspektům jazyka v synchronním i diachronním pohledu, za druhé začlenění konceptu gradientnosti jazykových kategorií do popisu, za třetí komplexní pojetí konstrukcí jako jednotek s prototypickým souborem relevantních rysů a za čtvrté užitečné nástroje pro zachycení konstrukcí. Tyto rysy činí z konstrukční gramatiky „a particularly convenient framework for incorporating – both analytically and representationally – all the relevant dimensions (structural, semantic, and contextual) and their gradient nature“ (Fried, 2008, s. 4).

2.1.4 Shrnutí

V tomto oddíle jsem se pokusila alespoň v hrubých obrysech naznačit kontext, do něž každý lingvista v současné době vstupuje. Postavila jsem vedle sebe jeden tradiční dominantní formální model jazyka (generativní gramatiku) a jeden z rozvíjejících se kognitivně-funkčních směrů (konstrukční gramatiku) a na jejich rozdílech ukázala zhmotňující se proměnu paradigmatu v lingvistice. V současné české bohemistice se bohužel tento vývoj dostatečně a systematicky nereфлекtuje.²¹ Ochotu naslouchat novým teoriím a metodám jazykového popisu a schopnost komunikovat napříč skupinami preferujícími různé pohledy přitom považuji za zásadní a obohacující – protože tak zůstane přístupný prostor případnému sblížení. V podobném duchu se vyjadřuje B. Aarts (2007, s. 4): „...there are signs that the two ‘camps’ mentioned above [generativní a negenerativní lingvisté] are less firmly entrenched than they have been for the last few decades. I consider this a positive development. Because this development is so recent, the reasons for the rapprochement are not yet clear. Maybe it is the waning of Chomsky’s influence, or **the realization that some sort of compromise between the two positions is possible**“ [zvýraznění EL]. Evans a Levinson (2009, s. 446) považují podobný obecný konsensus za podmínku úspěšného naplnění lingvistických cílů: „[T]he initiatives need to be linked across schools into an integrated general theory with hypothesis-testing procedures accepted by the whole field.“ Tento oddíl měl být skromným příspěvkem tímto směrem, podobně jako připravovaná kolektivní monografie Chromý – Lehečková (eds.) (přípr.).

²¹ Spíše výjimkou byla diskuse kolem článku R. Čecha *Komunikace versus systém, nebo Komunikace versus model* v časopise *Slovo a slovesnost* v roce 2005.

2.2 Zasazení práce do teoretického a metodologického kontextu.

Z představeného teoreticko-metodologického kontextu soudobé lingvistiky plynou některé přímé důsledky i pro teoretická východiska a metodologii této práce. V této části zmiňuji ty klíčové.

2.2.1 V práci předpokládám, že jazykové kategorie jsou organizovány prototypicky, přičemž kategoriální periferie se může vyznačovat neostrým přechodem ke kategorii jiné. Budování explicitních modelů prototypicky organizovaných kategorií a gradientních přechodů mezi nimi se věnuje velké množství literatury již od 70. let 20. století. Přehled prvních výzkumů podává v češtině překlad jedné ze zásadních Lakoffových prací (2006), hlavní práce k neostrosti kategorií (včetně filozofických textů o vágnosti významu) shrnuje také Ocelák (2010). Reprezentativní kompilací textů ke gradientnosti je publikace editora B. Aartse a kol. (2004). Aartsova vlastní monografie (2007) o syntaktické gradientnosti se zabývá tím, jak je možné formalizovat přechody v rámci kategorií slovních druhů (tzv. subsektivní gradientnost) i mezi nimi (intersektivní gradientnost). Aarts sice ve své monografii volí primárně formální kritérium pro vymezení slovních druhů, ale reflektuje také rozvoj konstruktivistických popisů jazyka.

Jazykový popis má v této perspektivě přinášet co nejexaktnější popis prototypu a gradientní organizace zkoumaných kategorií. Kategoriálním prototypem rozumím produktivní jádro kategorie – obvykle se jedná o frekventované jednotky, které jsou co do formy centrální a produktivní a ve své formě, významu a funkci ustálené.²² Z hlediska mluvčích jsou obvykle také vnímané jako dobří zástupci dané kategorie – takto definovaný prototyp může tedy i aspirovat na psychologickou realnost. Při vymezování kategorií a jejich organizace se mi jako adekvátní jeví zohlednění všech relevantních rysů, ať jsou sémantické, morfologické, syntaktické nebo pragmatické.

2.2.2 Práce usiluje o empirickou/observační adekvátnost. Je proto založena na empirickém výzkumu, tj. jednak na korpusovém výzkumu, jednak na elicitacním zkoumání formou dotazníkového šetření a psycholingvistického experimentu. Na druhou stranu s ohledem na to, že se jedná o první práci popisující tímto způsobem česká adjektiva a deadjektivní

²² Frekvence tedy není jediným kritériem pro vymezení prototypu – frekvenci chápu spíš jako obvyklý průvodní jev prototypického postavení určité jednotky v rámci kategorie.

slovesa, je přirozené, že největší pozornost se věnuje popisu centrálních prvků ve vymezených kategoriích. Empirickému zkoumání v tomto textu obvykle předchází formulace hypotéz o organizaci systému zkoumaných jevů, avšak na základě empirických zjištění se navržený model modifikuje. Hypotézy se obvykle opírají o teze uvedené ve formálněsémantické literatuře ke skalárním modelům adjektiv a deadjektivních sloves. Z chronologického hlediska tedy může tento text v určitých pasážích využívat kategorie vytvořené předem (tj. *pre-established categories*, viz Haspelmath, 2008, v překladu do češtiny 2010), avšak z hlediska metodologické síly mohou jazyková data měnit model, tj. v souladu s klíčovým postulátem konstrukční gramatiky „data come first“ platí, že ukážou-li (spolehlivá) data jiný systém, než jsme předpokládali, jsou správně data a nikoliv model, který jsme předpokládali. Při sběru jazykových dat se opírám jednak o předpoklady validní elicítace experimentálními metodami formulované v pracích C. T. Schützeho (1996, 2005), dále o systematický výklad kvantitativní analýzy jazykových dat v textech S. Giese (v tisku) a v dílčích ohledech také o jiné práce s originálním empirickým výzkumem (Adli, 2005).

2.2.3 V návaznosti na kritiku generativní gramatiky je třeba učinit poznámku ke vztahu této práce k formální sémantice. Formální sémantika se v generativní teorii uplatňuje při popisu logického interpretativního/sémantického komponentu (viz Heim – Kratzer, 1998). Cílem formálních sémantických modelů je vytvořit abstraktní reprezentace sémantické struktury a popsat jimi pravidla sémantické kompozice vedoucí k validní interpretaci propozic generovaných syntaktických struktur (tj. stanovit, za jakých podmínek bude daná struktura pravdivá). Formální sémantika tedy přináší explicitní formalizace metajazykového popisu sémantiky zkoumaného jevu. Vzhledem k tomu, že formální sémantika je vývojově spjatá s logikou a analytickou filozofií, je její propojenost s generativní teorií relativně volná. Proto některé kritické poznámky uvedené v předchozím oddílu nelze na formální sémantiku vztáhnout. Pokud jde o tuto práci, jsou pro mne relevantní následující vlastnosti formálněsémantických popisů adjektiv a (deadjektivních) sloves: a) formální sémantici se popisu některých jevů (např. teličnost, aspektuálnost) věnují soustavně a dlouhodobě, proto nelze jejich popisy ignorovat; b) formálněsémantické práce jsou nejčastěji z hlediska získávání jazykového materiálu založeny na introspekci, obvykle se navíc v různých pracích k jednomu problému objevují tytéž příklady, na nichž se ověřuje deskriptivní a explanatorní síla jednotlivých formálních modelů; c) formálněsémantické práce lze tedy chápat jako zdroj

zajímavých hypotéz vybízejících k empirickému ověření (k němuž již často dochází, např. u Ch. Kennedyho, viz jeho formálněsémantické studie, např. Kennedy, 2001, 2007, jejichž hypotézy ověřuje spoluprací na psycholingvistických experimentech, např. Syrett et al., 2006, 2010; Frazier et al., 2008); d) mnoho formálněsémantických prací zavádí formalismus jen jako nástroj zexplicitnění popisu, nikoliv jako vůdčí složku výkladu; e) četné formálněsémantické práce integrují do popisu i pragmatickou složku popisovaných konstrukcí (např. konverzační implikaturu, pragmatické presupozice, intencionalitu výpovědi apod.), a tedy překračují hranice úzce chápané lexikální sémantiky (viz např. Depraetere, 2006; Filip, 2008). Z těchto rysů formální sémantiky lze vyvodit, že formálněsémantické práce jsou využitelné a inspirativní i pro lingvisty jiného zaměření, kteří se zabývají lexikální sémantikou.²³

2.2.4 Pokud jde o využívání různých formalismů, je práce koncipována takto: ústřední sémantické rysy (teličnost, skalárnost, durativnost aj.) a jejich prostřednictvím vymezené kategorie jsou zachycovány pomocí logických zápisů formální sémantiky. Pro ztvárnění subsektivní gradientnosti (od centra po periferii) v rámci jednotlivých makro- i mikrokategorií (tj. například slovního druhu adjektiv nebo tzv. minimálních absolutních adjektiv), pro komplexní zachycení kombinace rysů (gramatických, sémantických, pragmatických) ustavujících jednotlivé kategorie a pro popis nekompozicionálního charakteru zkoumaných jazykových jevů využívám nástrojů konstrukční gramatiky. Jejich hlavní výhodou (zejména oproti modulárnímu a derivačnímu systému generativní gramatiky) totiž spatřuji v možnosti zachytit rysy z různých jazykových rovin v jedné konstrukci a dále v tom, že konstrukce mají deskriptivní (nederivovaný) charakter a představují minimální a přitom úplnou množinu rysů určujících danou konstrukci.

²³ V podobném duchu nakládá s tradičními českými teoriemi stylových faktorů ovlivňujících produkci textu např. Chromý (2010), tj. na jejich základě formuluje výzkumné hypotézy, které experimentálně ověřuje.

2.3 Terminologické poznámky

Tuto kapitolu uzavírám poznámkami k některým ústředním termínům, které se v práci často vyskytují a u nichž by mohla vzniknout nejistota v tom, k čemu jimi odkazují.

2.3.1 Model

Pro pojmenování lingvistických popisů určitých jazykových jevů (různého rozsahu) často používám termín „model“. Tak budu mluvit o modelech kategorizace adjektiv nebo modelech teličnosti či skalárnosti. Tento termín obvykle používají formálně orientovaní lingvisté, v přístupech založených na deskriptivním popisu jazyka v užívání (*usage-based approaches*) se tak často nevyskytuje. Přestože tato práce nespadá jednoznačně do oblasti formální lingvistiky, tento termín využívám, protože jej považuji za užitečný – je připomínkou, že jakýkoliv popis lingvistických jevů, třebaže založený na pozorném a pečlivém empirickém zkoumání jazyka, je vždy aproximací a generalizací toho, jak jazyk je a funguje.

2.3.2 Kategorie a kategorizace

V textu velice často používám termín kategorie, protože se mi vzhledem k obecnosti své intenze jeví jako výhodný. Používám jej však ve významu širším, než je v české gramatické tradici obvyklé, tj. nejen pro morfologické kategorie, jako je čas, vid nebo způsob. Kategorii míním jakoukoliv množinu prvků (jazykových výrazů), které jsou do této množiny přiřazeny na základě souboru kritérií. Na velikosti množiny prvků nezáleží. Tak můžeme za kategorii označit slovní druh adjektiv v češtině nebo množinu telických predikátů. Kritéria, která slouží k vymezení kategorií, označuji jako rysy. Kritéria, jak jsem naznačila již v oddíle věnovaném kategorizaci, mohou být sémantická, morfologická i syntaktická. Kategorizace je pak proces rozčleňování jazykových prvků/jevů/rysů do kategorií na základě určité množiny kritérií. Kategorizace se často používá synonymně s termíny klasifikace a typologie, kategorie odpovídá termínům třída, množina nebo typ. Přestože na takto obecné rovině je lze skutečně chápat jako synonymní, při vlastní analýze adjektiv a DAV v dalších dvou kapitolách jsem se z důvodu jednoznačného označování rozhodla odlišovat termíny kategorizace a klasifikace. Termín kategorizace používám tehdy, když mluvím o kritériích pro delimitaci makrotříd slovních druhů (kategorií). Klasifikace potom označuje proces dalšího vnitřního

členění příslušné kategorie (např. adjektiv) do podtříd (např. na adjektiva relační, skalární apod.) na základě dalších kritérií (forma, sémantika, distribuce, pragmatické podmínky užití).

2.3.3 Skalární modifikátor (měrové adverbium)

Jak uvidíme ve třetí a čtvrté kapitole, důležitou roli v kategorizaci adjektiv a DAV a v popisu jejich vztahu hrají výrazy typu *úplně, velmi, hodně, částečně, trochu, rekordně* apod. Terminologické uchopení těchto výrazů je nejednotné. V anglické odborné literatuře se obvykle označují jako *degree adverbs* nebo *measure adverbs*, v češtině analogicky měrová adverbia. Avšak například *PMČ* (1995) je kategorizuje jako částice, a to tzv. intenzifikační. Vzhledem k tomu, že pro téma této práce není rozhodující, zda přiřadíme danou množinu měrových výrazů k adverbium, nebo částicím, nechám tuto otázku stranou a použiju pro jejich označení termín zavedený do českého prostředí v práci R. Oceláka (2010, 2011), a to skalární modifikátory. Pokud se v práci – například při představení zahraniční literatury vyskytuje také termín měrové adverbium, je třeba jej chápat jako synonymní s termínem skalární modifikátor. Terminologické spojení intenzifikační částice v práci neužívám.

2.3.4 Škála v lingvistickém popisu

Pojem škála ve svém obecném významu označuje uspořádanou (*ordered*) posloupnost hodnot/stupňů podél nějaké dimenze. V jakých kontextech se díky této své obecné definici může tento termín objevit a jaké jevy jím lze popsat?

2.3.4.1 Stupně gramatičnosti/přijatelnosti

Škála se používá v odborných pracích věnovaných hodnocení gramatičnosti (*gramaticality*) nebo přijatelnosti (*acceptability*) jazykových struktur mluvčími. Gramatičností se míní přijatelnost morfosyntaktická, samotná přijatelnost má význam širší a zahrnuje i stránku významovou (například včetně sémantické kolokability) a u některých typů elicitací i pragmatickou. Škála gramatičnosti/přijatelnosti je tedy uspořádanou množinou stupňů od zcela gramatických/přijatelných po zcela negramatické/nepřijatelné. Nejčastější škálou (abstrahovanou od jednotlivých mluvčích) je tří- nebo čtyřstupňové hodnocení zcela gramatický – mírně gramatický (?) – mírně negramatický (??) – zcela negramatický (*), vycházející z kapitoly *Stupně gramatičnosti* v Chomsky (1957/1966).

Škály (nejčastěji o 5 nebo 7 stupních) gramatičnosti nebo přijatelnosti jsou také základem pro elicítace posuzování gramatičnosti/přijatelnosti jednotlivými mluvčími. Do uvažování o stupních gramatičnosti (ať v rovině obecné, teoretické, nebo empirické) se výrazně promítá fakt, že mluvčí při posuzování gramatičnosti (jak v rámci svého idiolektu, tak mezi sebou) projevují spíše gradientní než diskrétní hodnocení jazykových jevů. Otázce toho, jak nakládat s gradientností na škále gramatičnosti, se podrobně z generativní perspektivy věnuje kolektivní publikace Fanselow et al. (2006). Tato publikace je cenná z toho důvodu, že se snaží do rámce generativního popisu začlenit kategoriální neostrost a navrhnout, jak ji systematicky zachycovat. K problematice fundovaného zjišťování hodnocení gramatičnosti/přijatelnosti se podrobně, kriticky a konstruktivně vyjadřuje T. Carson-Schütze zejména ve své monografii *Empirical Base of Linguistics* (1996). Vývoj přístupů k modelování škál gramatičnosti představuje také v samostatném oddílu o 5 studiích Aarts (2004). Ne náhodou jsou jednotlivé studie v této kapitole uspořádány od zmíněného článku Chomského po jednu kapitolu z monografie Carsona-Schützeho. Toto pořadí odráží vývoj studia k postulátu exaktně postaveného empirického zkoumání gramatičnosti u jednotlivých mluvčích, jehož výsledkem je zobecnění výsledků jednotlivých elicítací (obvykle na základě statistické analýzy kvantitativních dat). Vývoj metodologie zkoumání gramatičnosti/přijatelnosti podrobně podává C. T. Schütze (1996).

V této práci se sice snažím zohlednit požadavky na metodologicky kvalitní empirický výzkum hodnocení gramatičnosti/přijatelnosti stanovené Schützem, avšak tento význam termínu škála zde není hlavním tématem.

2.3.4.2 Gradientnost

Jako škálové se označují gradientní přechody mezi kategoriemi slovních druhů nebo mezi jejich podtřídami. V této práci však v souladu s Aartsem (2007) a konstrukční gramatikou (Croft, 2001) pro tento koncept používám termín gradientnost.

2.3.4.3 Škála gramatikalizace/lexikalizace

Jedná se o lingvistickou škálu vývojových procesů v jazyce: o škálu jednotlivých stadií vývoje nějaké gramatikalizující nebo lexikalizující se konstrukce, tj. jednotky jazyka pohybující se jedním směrem na škále s krajními póly gramatický–lexikální. Škála v tomto smyslu je

nástrojem lingvistického popisu, metaforickým termínem popisujícím chování jazykových jednotek (viz Hopper – Traugott, 2003). V této práci budu místy odkazovat ke gramatikalizačním procesům či označím některé struktury jako lexikalizované, avšak v těchto kontextech nebudu termínu škála používat, aby nedošlo k čtenářské nejistotě, k čemu přesně odkazuji.

2.3.4.4 Hierarchie

Někteří lingvisté označují jako škály i tzv. hierarchie rysů. Například P. Biskup a H. Zybatow ve studii *Prefixation and Scales* (2009) pojednávají o hierarchiích theta-rolí a pádů v češtině a ruštině a znázorňují je jako škály strukturně reprezentované bezprostředněsložkovým stromem. I v tomto významu je škála termín z oblasti lingvistické teorie, který je metaforou vztahů mezi jazykovými jednotkami.

2.3.4.5 Sémantické škály

Tento význam výrazu škála je významem, který tvoří hlavní náplň této práce, která je založena na popisu sémantické škály u adjektiv a DAV. V tomto významu tedy budu termín škála nadále používat nejčastěji (a až na občasné výskyty tohoto výrazu ve významu 1 také výhradně).

3. kapitola

Sémantika adjektiv v češtině

„Šílenství je stav relativní. Kdo z nás může říct,

kdo je skutečně šílený?“

Woody Allen

Tato kapitola se zabývá otázkou, jaké kategoriální sémantické rysy jsou prototypické pro adjektiva jako slovní druh a na základě jakých sémantických kritérií můžeme adjektiva dále klasifikovat. Představuje české přístupy ke klasifikaci adjektiv a vedle nich staví tzv. skalární model adjektiv. Na základě vstupních empirických sond do jazykového materiálu v kapitole argumentuji pro to, aby se skalární přístup integroval do klasifikace adjektiv v češtině.

Poněkud překvapivě se v české lingvistice významu adjektiv jako slovního druhu nevěnovala příliš velká pozornost. Existují dva výrazné přístupy k sémantice adjektiv, reprezentované Mluvnicí češtiny (Komárek et al., 1986, dále MČ2) a Encyklopedickým slovníkem (2002, heslo adjektivum,²⁴ dále ESČ) na jedné straně a Čermákovou prací (Čermák – Holub, 2005; Čermák, 2010) na straně druhé, které mají společné to, že sémantiku adjektiv představují poměrně stručně jako jev, který je neproblematický, a tedy snadno popsatelný. Ponecháme-li stranou práce z lexikologie, zaměřené na výrazný sémantický rys adjektiv, a sice opozitnost a antonymii (např. Filipec – Čermák, 1985; Znamenáčková, 2006), pak jako jediný hlubší, komplexnější a inspirativní příspěvek k tématu adjektivní sémantiky (v češtině a o češtině)²⁵ lze zmínit studii P. Karlíka a Z. Hladké (2008), kteří se primárně zabývají stupňováním. Stupňování adjektiv (nebo i adverbíí) se v poslední době věnuje pozornost, viz např. Šrajjerová (2010) nebo Křivan (2010), oboje vycházející z materiálu Českého národního korpusu. Kromě obecné sémantiky a stupňování se v posledních desetiletích čeští jazykovědci soustředí na popis adjektivní valence (Panevová, 2006; Kopřivová 2006a, 2006b), kolokačního potenciálu (Kopřivová, 2006c, 2006d) nebo slovtvorné stavby (zde bych zmínila zejména článek o vývoji adjektivních slovtvorných typů od Šlosara a Rusínové již z roku 1967).

Tato kapitola si klade za cíl ukázat, že sémantika adjektiv je téma neprávem opomíjené, protože zastává významnou roli při pojmání adjektiv jako svébytné třídy a vzhledem k některým komplexním otázkám spjatým s jejím vymezením si zaslouží soustředěnou pozornost a detailní studium.

²⁴ Autorem hesla je Karel Oliva.

²⁵ Tato vsuvka má relevanci z toho důvodu, že ve slovenské jazykovědě vznikla monografie M. Nábělkové (1993), která se primárně zaměřuje na relační adjektiva, ale v úvodních kapitolách popisuje přístupy k sémantické klasifikaci adjektiv jako třídy v slavistice a přináší cennou kritickou recepci přístupu vlastního MČ2. Právě z důvodu kritické recepcie tradiční české klasifikace v této kapitole k textu Nábělkové přihlížím.

První část kapitoly přináší popis sémantických kritérií uplatňovaných při kategorizaci adjektiv a jejich další klasifikaci. Nejprve srovnám dvě výše zmíněné kategorizace adjektiv (MČZ a Čermák, 2010) se skalárním přístupem, který v současné době dominuje popisu adjektiv zejména ve formální sémantice (Yoon, 1996; Rotstein – Winter, 2004; Kennedy, 2007) a experimentální psycholinguistice (Frazier et al., 2008, aj.).²⁶ Popis skalárního přístupu bude obsahovat jednak popis jednotlivých typů adjektiv, jednak baterii testů, která se pro adjektivní klasifikaci používá. Jedním ze stěžejních testů je distribuce různých typů adjektiv v kontextu s měrovými adverbii vyjadřujícími úplnou nebo částečnou míru. Na tento test se zaměřím v empirické části, která sestává z dotazníkového průzkumu založeného na posuzování přijatelnosti a korpusové sondy v psaných korpusech Českého národního korpusu. V závěru této kapitoly zachytím zobecněné prototypické konstrukce jednotlivých skalárních adjektivních typů pomocí vektorových schémat navržených Charlesem Fillmorem (2002).

²⁶ Skalární přístup je v české lingvistice dosud takřka nerefléktovaný – částečně jej zohledňuje uvedený článek P. Karlíka a Z. Hladké z roku 2004; využívá jej R. Ocelák ve své studii věnované skalárním modifikátorům (2011) a opozici maximálních a minimálních adjektiv rozlišují také Dočekal – Kučerová (2010).

3.1 Kategorizace a klasifikace adjektiv v české lingvistice

O sémantických rysech adjektiv pojednávají dva české přístupy ke kategorizaci tohoto slovního druhu – za prvé je to kategorizace v českém prostředí tradiční a víceméně všeobecně přijímaná (viz např. výklad v ESČ, 2002, s. 23), kterou v *Mluvnici češtiny 2. Tvarosloví* (1986, dále MČ2) pro češtinu použil Miroslav Komárek; za druhé jde o kategorizaci uvedenou v publikaci F. Čermáka (2010, viz též Čermák – Holub, 2005), který vlastní klasifikaci navrhuje na základě kritického postoje ke klasifikaci tradiční. Tradiční česká klasifikace je kompatibilní také s monografií M. Nábělkové (1993), která se jako jediná z českých a slovenských odborných prací mně známých a dostupných podrobně zabývá podstatou a důkladnou reflexí adjektivní klasifikace (a to na slovenském jazykovém materiálu). Tradiční i Čermákova klasifikace jsou založeny na diskrétním strukturalistickém přístupu ke kategoriím a jejich cílem je stanovit repertoár rysů (formálních, sémantických a funkčních), které jsou podstatné pro vymezení slovního druhu adjektiv (kategorizace) a pro vydělení jeho podtypů (klasifikace).²⁷

3.1.1 Tradiční přístup

Podle MČ2 (1986, s. 67) adjektiva z onomaziologického hlediska označují statický příznak substančně pojatých jevů skutečnosti a podle typu označovaného příznaku se dělí na adjektiva kvalitativní a relační. Kvalitativní (jakostní) adjektiva vyjadřují příznak jako kvalitu (jakost), tedy označují vlastnosti substancí, relační adjektiva vyjadřují příznak jako vztah, tedy vztah k substantci (ale i ději, stavu, okolnosti). Kvalitativní adjektiva jsou hodnocena jako základní třída adjektiv, neboť jsou „z větší části neodvozená, primární, vyjadřují příznak vlastnosti nevztahově, bezprostředně“ (MČ2, 1986, s. 70). Prototypičnost kvalitativních adjektiv potvrzuje i mezijazykové srovnání, které ukazuje statistickou univerzálii, která tvrdí, že má-li jazyk adjektiva jako svébytný, vydělitelný slovní druh, pak nutně musí mít v této

²⁷ Zdá se mi účelné tyto dvě roviny „členění do tříd“ rozlišovat pomocí uvedených termínů; je totiž možné v obecněteoretické rovině postulovat, že příslušníci kategorie (ve smyslu makrokategorie slovního druhu) mohou vykazovat společný sémantický rys, bez ohledu na další vnitřní diferenciaci v hodnotách rysů jiných, specifitějších. Na druhou stranu je zřejmé, že velice často budou takto obecným rysem disponovat pouze prvky náležející ke kategoriálnímu prototypu, a u některých kategorií může být situace ještě komplikovanější (například prvky náležející ke kategoriálnímu prototypu musejí splňovat alespoň x rysů z n relevantních, kde $x < n$, apod.).

skupině adjektiva kvalitativní, kdežto relační významy se mohou vyjadřovat syntakticky, například předložkovou frází, genitivními nominativními přívlastky apod. (viz Dixon, 1999).

Kvalitativní adjektiva se dále dělí na deskriptivní, která vyjadřují příznak absolutně, z hlediska mluvčího jako objektivní vlastnost, danou stavem světa, a na kvalifikační, která příznak vyjadřují jako hodnocení světa mluvčím, podle ESČ (2002, s. 23) „jako výsledek vědomého hodnocení objektivně existujícího příznaku, které provádí mluvčí“. Klíčovým diferencujícím sémantickým rysem mezi oběma skupinami je tedy v tomto přístupu rys (ne)evaluativnosti při vymezení daného statického příznaku.

Následující tabulka ukazuje roztrídění konkrétních adjektivních lexémů do jednotlivých typů v této klasifikaci:²⁸

KVALITATIVNÍ		RELAČNÍ
Kvalifikační [+EVAL]	Deskriptivní [-EVAL]	
mladý	živý	zlatý
starý	mrtvý	vlčí
chytrý	chromý	městský
hloupý	hluchý	autobusový
statečný	celý	knižní
zbabělý	hnědý	válcovitý
vážný	sladký	hrbatý
krátký	horký	dnešní
dlouhý	hořký	podzemní
měkký	bílý	žádoucí
tvrdý	černý	hasicí
světlý	slepý	dospělý
nový		kovový
vysoký		dobrotivý
nízký		znělý
pilný		zdejší
		častý

Tabulka 1. Třídění adjektiv v tradiční klasifikaci.

Na podporu této klasifikace přinášejí zmíněné příručky také další sémantická a gramatická kritéria, která od sebe podle nich všechny tři skupiny odlišují.

²⁸ Příklady pocházejí z MČZ, PMČ a ESČ.

1. Kvalitativní adjektiva kvalifikační:

- označují „vlastnosti živých bytostí“ a „vlastnosti materiálních jevů“ (MČ2, 1986, s. 71);
- tvoří antonymní dvojice (*vysoký – nízký, nový – starý*);
- mohou různými způsoby specifikovat míru vlastnosti – stupňováním, pomocí měrových prefixů (*pře-dobry*), afixů (*malinký, širokánský, vlasatý*) nebo prefixálně-sufixálně (*obtloustlý, natvrdlý*), spojováním s měrovými adverbii (*velmi, zcela, docela, neobyčejně* apod.);
- vykazují specifický slovtvorný potenciál: i) tvoří deadjektivní adverbia (*rychle, pomalu*), ii) pomocí kmenotvorného sufixu *-nou-* verba (*chudnout, řídnout*)²⁹, tvoří abstrakta označující názvy vlastností (*slabost, teplota*).

2. Kvalitativní adjektiva deskriptivní:

- pojmenovávají buď „fyzické a psychické vlastnosti živých bytostí“ nebo „objektivní vlastnosti konkrétních předmětů a jevů“ (MČ2, 1986, s. 71);
- méně často než kvalifikační adjektiva stupňují příznak (*hlušší, růžovější, kyselejší*), a to proto, že objektivní vlastnosti obvykle nelze stupňovat;
- méně často se kombinují se slovy *velmi, zcela, docela*: *zcela, docela mrtvý, němý × je *velmi mrtvý, němý*;
- deadjektivní adverbia, odvozená derivačním morfémem *-e/-ě*, mají obvykle přenesený význam: *sladce se usmívá, slepě věří*;
- pokud je lze kombinovat s deminutivními sufixy s příznakem subjektivnosti, přecházejí ke kvalifikačním adjektivům: *sladoučký, běloučký, teploučký*.

²⁹ MČ2 uvádí pouze deadjektivní verba s tímto sufixem a inchoativním významem neakčního nabývání vlastnosti.

3. Relační adjektiva:

- mohou vyjadřovat vztah ke všem tradičně vymezeným ontologickým kategoriím, tj. substanci (*železný*), vlastnosti (*dobrotivý*), ději (*znělý, prací*) i okolnosti (*tamní*);
- „Ta relační adjektiva, která vyjadřují vlastnost danou objektivně, se nestupňují“ (PMČ³⁰, s. 281): *dřevěná podlaha, prkenná ohrada*; některá se stupňují (*spodní/spodnější/nejspodnější*), hl. v přeneseném významu, resp. k dosažení specifických komunikačních efektů, po přechodu ke kvalifikačním adjektivům: *naše nálada nebyla nejružovější; nejčokoládovější čokoláda*;
- s měrovými adverbii *velmi, zcela* mohou tvořit syntagmatická spojení, např. *velmi kamenitá půda, zcela dětské chování, zvláště potěšitelný*.

Odborná literatura v tomto přístupu uvádí také přechody mezi jednotlivými třídami, přičemž nejčastěji se zmiňuje přechod od relačních adjektiv ke kvalifikačním; příklady viz v tabulce 2:

typ přechodu	příklad
deskriptivní > kvalifikační	<i>Tvá řeč je příliš sladká</i>
kvalifikační > deskriptivní	<i>Žena měřící 150 cm je malá³¹</i>
relační > deskriptivní	<i>Karafiát je růžový³²</i>
relační > kvalifikační	<i>Jeho vyhlídky nebyly růžové; zlatý člověk, ocelové svaly³³</i>

Tabulka 2. Přechody mezi třídami adjektiv

Poznámky k tradiční klasifikaci

- u relačních i deskriptivních adjektiv je uvedeno, že se vyjadřují k nějaké objektivní skutečnosti/příznaku – znamená to, že sdílejí sémantický rys neevaluativnosti? Neměly by potom spíše tvořit spolu jednu skupinu, zvláště když i o deskriptivních adjektivech se v MČ2 tvrdí, že se stupňují a modifikují měrovými adverbii podstatně

³⁰ *Příruční mluvnice češtiny* z roku 1993 autorského kolektivu pod vedením P. Karlíka.

³¹ Podle ESČ (2002, s. 23) „objektivně malého vzrůstu“.

³² ESČ (2002, s. 23) podává vysvětlení, že se jedná o objektivní kvalitu barvy, již mívají růže.

³³ MČ2 (1986, s. 73) upozorňuje, že po přechodu mohou původní relační adjektiva měnit i své morfosyntaktické vlastnosti, srov. *zcela kamenné srdce, ocelové/chabé zdraví, ještě kamennější obličej než předtím* apod.

méně často než adjektiva kvalifikační. Nakolik opodstatněná (a spolehlivá) jsou tedy kritéria zařazující adjektiva do skupin relativních a kvalitativních adjektiv?

- s tím souvisí námitka, že ne vždy je zřejmé, jestli jsou všechna kritéria (slovotvorná – možnosti derivace, event. morfologické gradace, syntakticko-sémantická – kolokační a distribuční možnosti, a ryze sémantická – významové posuny, metaforizace) pro zařazení pojímána na stejné úrovni, nebo se jedná o hierarchii rysů (pokud ano, tak není zřejmé, jak přesně vypadá); z toho plyne, že není jasné, kdy adjektivum zůstává v určité třídě a kdy se už přesouvá do třídy jiné (zatímco stupňující se adjektivum *spodní* zůstává ve skupině relačních, adjektivum *ocelový* se přesouvá do skupiny kvalifikačních – znamená to, že metaforizace je vždy signálem přesunu z jedné třídy do druhé?).
- v některých případech se tzv. objektivní, neevaluativní vlastnost u deskriptivních adjektiv jeví jako ne zcela objektivní, tj. ne daná pouze stavem světa, ale také daná perspektivou mluvčího; například při pojmenovávání chutí, barev nebo některých dimenzí mohou existovat individuální a kulturní rozdíly, nebo může docházet ke kontextovým posunům. V ustálených spojeních typu *hladká/hrubá mouka* nebo *sladké/slané pečivo* pochopitelně jednotlivá adjektiva (ve vzájemném opozitním vztahu) označují jeden z prvků množiny (muk, pečiva apod.) a určitě. Odhlédnuto od jejich primární adjektivnosti se tedy tato deskriptivní užití adjektiv blíží významu relačních adjektiv; kdežto když je použijeme v jiných kolokacích (*sladká šťáva, hladký povrch*), je těžké rozhodnout, kam patří – metaforizace to není, avšak rozhodně je zde už možný rozdíl v evaluaci – co jednomu bude připadat jako sladké, druhému se takové zdát nemusí (podobně kategorizace v rámci barevného spektra apod.). Znamená to, že deskriptivní adjektiva jsou jen taková, která mají ustálenou určitou (relativně stabilní) míru vlastnosti? A neměla by se tedy pak popisovat spíše na základě ustálenosti míry vlastnosti (neboli srovnávacím standardu, jak to pojmenovává skalární přístup k adjektivům), a nikoliv na kritériu objektivnosti/subjektivnosti, resp. evaluativnosti/neevaluativnosti?
- tato klasifikace používá kompatibilitu s dvěma typy měrových adverbii *velmi* a *zcela/docela* jako jedno kritérium, přitom je zřejmé, že se liší v míře, kterou

vyjadřují: zatímco velmi vyjadřuje vysokou míru (tento vágní význam se pak ukotvuje v určitém kontextu), adverbia *zcela* a *docela*³⁴ vyjadřují (kontextově) maximální míru. Že je nelze chápat jako jeden test, ukazuje sama MČ2 různou kompatibilitou těchto dvou modifikátorů s adjektivem *mrtvý*; s jinými adjektivy (např. *široký*, *krásný*) může být distribuce spíše opačná. To napovídá, že měrová adverbia vyjadřující různou míru by mohla sloužit jako nástroj pro další, jemnější klasifikaci adjektiv.

- kritérium „tvoří/netvoří antonymní dvojice“ je také možno chápat jako příliš hrubé: v odborné literatuře (Rotstein – Winter, 2004; Croft – Cruse, 2004, ale i Filipec – Čermák, 1985) se poukazuje na různé vlastnosti komplementárních antonym vyjadřovaných zápornkou *ne-* (*jistý – nejistý*, *pravý – nepravý*) a různokořenných antonym (*malý – velký*, *čistý – špinavý*), zejména pokud jde o samotnou komplementárnost a významový posun v označované vlastnosti v závislosti na kontextu (kterýžto posun se však může i lexikalizovat, viz různé významy opozice *živý – mrtvý*). To znamená, že se v tradiční klasifikaci k antonymním párům odkazuje jako k homogenní skupině, a ona takovou přitom nemusí být, přičemž rozdíly mezi podtypy mohou mít i kolokační/distribuční důsledky.
- nakonec lze vznést několik námitek proti termínům označujícím jednotlivé třídy adjektiv, které mohou být matoucí, neboť v terminologii v této oblasti nepanuje jednota: (i) za prvé všechna adjektiva bez rozdílu bychom mohli označit jako kvalitativní, protože všechna označují nějakou vlastnost/kvalitu (viz jejich definice v MČ2, Čermák, 2010, s. 167, nebo Dixon, 1999, s. 1)³⁵; (ii) podobnou námitku lze vznést i proti termínu *relační*, což činí např. Nábělková (1993, s. 17): „V prvom rade treba uviesť principiálnu vzťahovosť všetkých prídavných mien, vyplývajúcu z ich povahy príznakových slov.“; (iii) termíny kvalitativní a kvalifikační jsou si příliš blízké a (iv) nakonec termín deskriptivní se užívá v souvislosti s adjektivy v několika různých významech: v tradičním českém přístupu se používá pro podtyp kvalitativních

³⁴ Skutečnost, že *docela* je enantiosémní výraz variující mezi vyjadřováním maximální míry a poměrně vysoké míry, nyní ponechávám stranou; k popisu této problematiky viz Ocelák (2010, 2011).

³⁵ Srov. k tomu Nábělková (1993, s. 22): „Chápanie vzťahového príznaku ako vlastnosti možno do istej miery oprieť o principiálnu možnosť filozofickej interpretácie vzťahu ako jedného z typov vlastností, ako krajný bod vlastnosti...“

adjektiv, Čermák (2010) jím označuje adjektiva relační (ale do jeho skupiny deskriptivních budou patrně spadat také deskriptivní adjektiva v pojetí MČ2, takže jeho deskriptivní adjektiva budou třídou s větší extenzí než v pojetí MČ2) a Dixon (1999, s. 1) v typologicky orientovaném popise tímto termínem označuje všechna kvalitativní adjektiva.

- je nutné také zvážit, zda je tato klasifikace dostatečně podrobná; Nábělková (1993) například upozorňuje na to, že relační adjektiva mají poměrně často lexikalizovaný druhý, přenesený, a tedy kvalifikační význam, a proto pro tuto poměrně systematickou třídu zavádí kombinovanou kategorii kvalifikačně-relačních adjektiv. Nabízí se však otázka, zda je to jediná další svébytná třída, která je z kontinua mezi čistou relačností a čistou kvalitativností vyčlenit, nebo by systematický empirický výzkum mohl vést k jemnější klasifikaci adjektivních tříd. Relačnost a kvalitativnost se mohou de facto pojímat jako idealizované, kanonické koncepty (ve smyslu Corbettova přístupu, Corbett, 2008, 2010 aj.), jimž reálné adjektivní třídy v konkrétním jazyce nemusejí odpovídat zcela a za všech okolností. Ale i v tomto corbettovském, de facto neostrukturalistickém modelu je nutné abstraktní koncepty typu kvalitativnost nebo relačnost definovat explicitně, aby bylo možné vůči nim vztáhnout reálné adjektivní třídy konkrétního jazyka.
- uvedené poznámky mne vedou k závěru, že tradiční klasifikace adjektiv není klasifikací, která by byla v zásadním ohledu mylná, je však v některých aspektech nedostatečně explicitní – nevysvětluje dostatečně přesně, co to znamená být adjektivem, a tedy vyjadřovat nějakou vlastnost, nevztahuje k sobě různé způsoby vyjádření vlastnosti jako nějakého bodu, event. intervalu na škále této vlastnosti, nesleduje systematicky kontextové podmínky umožňující různou interpretaci adjektiva (jako relačního/deskriptivního/kvalifikačního), neurčuje dost přesně, za jakých podmínek lze uvažovat o přechodu adjektiva z jedné třídy do jiné apod. Z toho důvodu hodnotím tuto klasifikaci jako nedostatečnou.

3.1.2 Klasifikace adjektiv podle F. Čermáka (2010)

Kritický přístup k tradiční klasifikaci a alternativní návrh najdeme v monografii F. Čermáka *Lexikon a sémantika* (2010, s. 167–169), v níž autor v kapitole 2.3 Lexém onomaziologicky

a nominace pojednává také o adjektivech. Jejich základní obecný význam popisuje jako „kvalitu mnoha druhů“ (2010, s. 167) a uvádí, že adjektivum může rozvíjenému substantivu buď přidělit tuto kvalitu zvnějšku, nebo nějakou jeho vnitřní kvalitu aktualizovat.

Čermákova kritika tradičního třídění adjektiv je založena na tom, že „je v podstatě morfologické, mnoho neříká a jeho hranice nejsou ostré; navíc zásadní významové typy vůbec nezahrnuje“ (2010, s. 167). Pro vhodnější klasifikaci (i když o ní sám autor říká, že ani tato není dostatečně jemná) zavádí Čermák³⁶ soubor funkčních a sémantických kritérií (Čermák 2010, s. 168):

- a) schopnost stát jen v atributivní pozici, tj. A–S
- b) schopnost stát jen v predikátové pozici, tj. (S)–V–A
- c) schopnost stát v atributivní i predikátové pozici, tj. A–S/(S)–V–A
- d) schopnost být kvalifikováno adverbem *velmi* a stupňovatelnost
- e) schopnost být kvalifikováno adverbem *typicky*
- f) schopnost stát v postpozici za substantivem, tj. S–A
- g) schopnost stát v imperativu³⁷
- h) schopnost být v predikátové pozici kvalifikováno výrazem *právě teď, zrovna v tu chvíli* (aktuálnost)

Tato kritéria umožňují vymezit pět tříd adjektiv, z nichž první dvě Čermák označuje za základní, další tři za „obvykle situačně sekundární“ (2010, s. 168).

Čermákovu klasifikaci s příklady ukazuje tabulka č. 3.

³⁶ Tato kritéria využívají poznatky publikace Čermák – Holub (2005).

³⁷ V predikátové funkci, nikoliv v atributivní funkci adjektiva rozvíjejícího substantivum ve verbonominálním přísudku (*Bud' spravedlivý!* vs. *Bud' spravedlivý rozhodčí!*).

	ADJEKTIVUM	VÝZNAM	OTÁZKA	PŘÍKLADY	RYSY								BLIŽŠÍ POPIS VÝZNAMU		
					a	b	c	d	e	f	g	h			
1.	deskriptivní	vztah ke třídě	JAKÝ?	<i>dřevěný, psychický, ústavní, český, černý</i>											přiřazují substantivum k určité třídě (z obecně možných mnoha), a konkretizují tak jeho referent
2.	posesivní	vztah k individu/ třídě	ČÍ?	<i>otcův, psí</i>											
3.	evaluativní	„dobrý–špatný“	DOBŘÍ, či NE?	<i>slušný, mizerný, statečný, výborný, sprostý</i>											slouží k pragmatickému zaujetí postoje a evaluaci na linii „dobré–špatné“
4.	intenzifikační	intenzifikátory; „více–méně“	V JAKÉ MÍŘE?	<i>úplný, dokonalý, celý, slabý</i>											slouží k subjektivnímu zdůraznění či oslabení platnosti substantiva či jeho zařazení do momentálního souboru priorit mluvčího
5.	restriktivní	omezení platnosti	JAKÝ SPECIFICKY? KTERÝ?	<i>hlavní, zvláštní, celkový, pouhý</i>	(+)					(-)					konkretizují referenci substantiva poukazem na to, že vzhledem ke svým obvyklým možnostem a platnosti substantivum ne/platí plně a je, nebo není z určitého hlediska omezeno

Tabulka 3. Klasifikace adjektiv podle Čermáka (2010)

Poznámky ke klasifikaci F. Čermáka

- z tabulky č. 3 plyne, že neexistují pouze predikativní adjektiva, přestože autor to dříve tvrdil o adjektivech *úměrný, pamětlivý, jistý si* (2010, s. 167). Do kterých tříd tedy tato adjektiva patří?
- tato klasifikace se opírá o syntaktickou funkci a kolokabilitu adjektiv s určitými výrazy (*velmi, typicky, právě teď*), ale nevyužívá žádná morfologická kritéria (jen okrajově zmiňuje gradaci, o slootovorných tendencích u jednotlivých typů se nijak nevyjadřuje)
- klasifikace je představena velmi stručně, takže není jasné, kde končí extenze jednotlivých tříd, jaká adjektiva do nich lze řadit (příkladem může být): zdá se například, že skupina deskriptivních adjektiv je v tomto pojetí příliš široká; mají-li do ní patřit všechna adjektiva, která odpovídají na otázku JAKÝ? a vyjadřují vztah ke třídě, budou tam patřit čistě relační adjektiva, adjektiva s relačním i kvalifikačním významem i adjektiva kvalifikační; přičemž ta hodnotící na škále dobrý–špatný mají vytvořenu samostatnou skupinu; tím se ztrácí možnost uchopit společné rysy některých deskriptivních adjektiv v této klasifikaci s adjektivy evaluativními;
- zdá se mi, že dosah kritéria s imperativem nebude dost velký, a tedy že toto kritérium není příliš vypovídající; vede mě k tomu domněnka, že adjektiv, která jde užit v imperativu, bude omezené množství nikoliv ze sémantických důvodů, ale z důvodů komunikačních: některá adjektiva obtížně používáme v imperativní konstrukci například proto, že se obvykle pojí s neživými entitami (viz např. *Bud' křupavý! Bud' úzká!* apod.) a tyto obvykle nevyzýváme imperativem, aby byly nějakými – takže naše komunikační zkušenosti tu značně ovlivňují posuzování přijatelnosti imperativních konstrukcí s adjektivem.
- v celkovém pohledu Čermákova klasifikace přináší některá zpestření, jako je například pozornost věnovaná syntaktické funkci adjektiv a z toho plynoucích rozdílů mezi nimi, avšak některé relevantní rysy obsažené (alespoň v náznaku) již v tradiční klasifikaci Čermákova klasifikace neprávem ignoruje (např. antonymie a derivace),

některé tak jako ona nezexplicitňuje (co znamená společná vlastnost adjektiv označovat kvalitu).

3.2 Skalární přístup k adjektivům

Dva představené přístupy ke klasifikaci adjektiv v této části postavím do konfrontace s tím, jak se zachycuje sémantika adjektiv a jak se adjektiva klasifikují ve skalárním přístupu k adjektivům.

3.2.1 Vymezení kategorie adjektiv

Klíčovou tezí motivující ustavení skalárního přístupu k sémantice adjektiv v jazyce je mezijazykové pozorování o povaze základních slovních druhů, které formuluje například Pustet (2006, s. 63): „A semantic criterion that sets adjectival concepts apart from most nominal and verbal concepts is that they often imply the notion of scalar measurability.“ Skalární měřitelnost se tedy chápe jako klíčový rys umožňující vymezit adjektiva jako slovní druh od jmen a sloves. Skalární měřitelnost je přitom explicitnějším popisem toho, co tradiční česká kategorizace adjektiv označuje jako statický příznak vlastnosti. Položíme-li si otázku, co to znamená přisoudit nějakému objektu určitou vlastnost, můžeme na ni odpovědět tak, že tímto přisouzením tvrdíme, že objekt vykazuje určitou míru nějakého příznaku, která spadá do měrového rozpětí odpovídajícího referenci daného výrazu, se dvěma důležitými upřesněními: a) měrové rozpětí vlastnosti dané výrazem je určeno buď konvenčně (ustálením obvyklého kontextu v lexikálním významu), nebo vyplývá z aktuálního kontextu promluvvé situace, a b) toto rozpětí může být někdy konceptualizované i jako bod nebo poměrně krátký interval. Oběma těmito aspekty se budu podrobně zabývat níže. V tomto pojetí³⁸ adjektiva vyjadřují škálu nějaké vlastnosti, přičemž tato škála se charakterizuje jako množina uspořádaných stupňů podél určité dimenze: „...gradable adjectives map their arguments onto abstract representations of measurement, or DEGREES, which are formalized as points or intervals partially ordered along some DIMENSION [...] The set of ordered degrees corresponds to a SCALE“ (Kennedy – McNally, 2005, s. 349). Můžeme pak tvrdit, že adjektiva vyjadřují měrovou funkci, která objektům přisuzuje určitou míru vlastnosti. To znamená, že adjektiva jako *krátký – dlouhý, tvrdý – měkký, suchý – mokrý,*

³⁸ Rotstein(ová) a Winter (2004, s. 260) podotýkají, že v sémantické literatuře se různé skalární struktury používaly v popisu adjektiv již v několika předchozích desetiletích, ale že „it is only fairly recently that scale structure has started to gain systematic attention in semantic theories, notably in the work of Kennedy and McNally“.

šťastný – nešťastný jsou spojena s podmnožinou škál, které sestávají ze stupňů délky, tvrdosti, suchosti nebo štěstí. Podoba škály, resp. její podmnožiny, kterou adjektivum označuje, bude určující složkou jeho významu. Tento základní měrový charakter adjektivních škál přirozeně vede k tomu, že adjektivní škály měříme explicitně pomocí jazykových konstrukcí, ať už morfologickým stupňováním (*je to tak lepší*), dalšími derivačními prostředky (*přepůvabný, přisprostlý*) nebo různými měrovými frázemi (*tlustý na tři prsty, sto kilometrů dlouhá pouť*). Z toho plyne, že adjektivní prototyp tvoří adjektiva, která označují takto pojatou škálu, tedy stupňovatelná adjektiva (*gradable adjectives*) v širším slova smyslu, tj. potenciálně morfologicky stupňovatelná nebo zapojující se do výše uvedených a dalších měrových konstrukcí. Takže sémantické vlastnosti podmiňují vlastnosti morfologické a syntaktické: „This characteristic [scalar measurability, EL] is the conceptual basis for the grammatical feature of gradability: only concepts that exhibit the scalar measurability in their semantic profile are gradable, and admit formation of antonym pairs such as „big“ vs. „little““ (Pustet, 2006, s. 63). Jelikož termín stupňovatelné adjektivum je již v české jazykovědě vyhrazen pro morfologicky stupňovaná adjektiva, označují adjektiva vyjadřující škálu jako skalární. Nestupňovatelná, nescalární adjektiva (*televizní věž, ocelová tyč, nádražní restaurace*) označují (pouze v jejich skutečně nescalárních významech) tradičně jako adjektiva relační.

Pokud jde o formalizaci škály,³⁹ Ora Matushansky (2005, s. 15) uvádí, že lze vymezit tři různá pojetí škál: uspořádané *body* na škále (Kennedy – McNally, 2005), uspořádané *intervals* na škále (Kennedy, 2001, 2007) a škála pojatá jako *vektor* (Fillmore, 2002; Winter, 2006; Hasegawa et al., 2010).

V prvním (nejrozšířenějším) popisu například adjektivum *drahý* reprezentuje měrovou funkci, která operuje na objektu a vrací jeho cenu, tj. stupeň na škále spojený s daným adjektivem. Adjektivum *drahý* v pozitivu tedy specifikuje vztah mezi stupni ceny *d* a objekty *x* tak, že cena objektu *x* se rovná *d* (Kennedy – McNally, 2005, s. 349):

$$(1) \quad \|\text{drahý}\| = \lambda d \lambda x. \mathbf{drahý}(x) = d$$

³⁹ Pro formalizaci se obvykle předpokládá kompozicionální, extenzionální sémantika využívající funkční aplikace pro interpretaci komplexních konstituentů a používá se predikátová logika obohacená lambda (λ) kalkulem; pro standardní nástroje formální sémantiky viz např. Heim – Kratzer, 1998.

Poznámka k formálněsémantické reprezentaci. Formule obsahuje proměnnou d , která je argumentem typu „stupeň“ a proměnnou x , která referuje argument typu „entita“ (objekt, individuum). Formule specifikuje denotaci adjektiva *bohatý*, a to tak, že se jedná o funkci ze stupňů do funkcí (Kennedy – McNally, 2005, s. 349 tuto funkci označují g , tj. ve smyslu *graduální funkce*). Tato funkce pro každé d , $g(d)$ dává funkci f z individuí do pravdivostních podmínek takovou, že pro každé individuum x platí, že $f(x) = 1$ tehdy a jen tehdy, když stupeň, do nějž je entita x drahá, se rovná d .

3.2.2 Klasifikace skalárních adjektiv

Pustet (2006, s. 63) vyznačuje hranici skalárních adjektiv následovně: „There are, of course, adjectival concepts that are not scalar and thus not gradable. An example is ‚empty‘.“ Kennedy (2007, s. 23) však ukazuje, že adjektiva jako *prázdný* jsou ve skutečnosti stupňovatelná, na rozdíl od skutečných nestupňovatelných adjektiv (*true non-gradable adjectives*), tj. relačních, která jsou v komparativech a srovnávacích konstrukcích mnohem méně frekventovaná a přijatelná:

(2) The platinum is less pure than the gold. That shelf is less empty than this one. The door is closed enough to keep out the light.

(3) ??The platinum is less geological than the gold. ??That shelf is more wooden than this one. ??This rod is too hand-made to be of use for this purpose.⁴⁰

Podle mého názoru je podstatné, aby byla tato distinkce brána jako statistická tendence, nikoliv absolutní vlastnost daných adjektiv. Zatímco například adjektivum *prázdný* v komparativu běžně nacházíme (*Čím civilizovanější člověk, tím vnitřně prázdnější* (SYN2010)), adjektiva *televizní* nebo *cukrový* obvykle entity nepoměřujeme na určité škále. Není totiž vždy jasné, podél jaké dimenze by daná škála operovala, viz příklad (4). V přenesených významech, v nichž dochází k přehodnocení relačních adjektiv na skalárních, dochází zároveň ke specifikaci dimenze příslušné škály, viz příklad (5), kde se vychází z rozdílu mezi filmy s filmovými náměty a postupy, a více televizními snímky, které se hodí pro televizní obrazovky a nevyžadují promítání na velkém plátně, nebo příklad (6), kde se referuje ke škále parfémových vůní a jejich nasycenosti.

⁴⁰ Příklady podle Kennedyho (2007, s. 23).

(4) Čím vyšší věž, tím televiznější.

(5) Tento čtvrtek má premiéru také životopisný film ŽIVOT A SMRT PETERA SELLERSE, který je ještě *televiznější* než NA DOTEK. (G)

(6) ...podobně voní L od Lolity Lempické, ze které se také line intenzivní aroma vanilky a skořice, je však těžší a *cukrovější*. (G)

Adjektivum *prázdný* a jemu podobná tedy rozhodně jsou skalární adjektiva, zvláště v porovnání s čistě relačními užitími jiných adjektiv (*papírový formulář, keramický hrnek*). Přesto se svými vlastnostmi odlišuje od některých jiných adjektiv (například *studený* nebo *unavený*). Zatímco ve významu adjektiv *studený* a *unavený* není obsažen nějaký maximální bod vlastnosti, tj. v podstatě mohou míru studenosti a unavenosti kumulovat, ve významu adjektiva *prázdný* je konečný bod, který stanovuje maximální míru dané vlastnosti – úplnou prázdnotu (argumentu, jež adjektivum modifikuje, ať už je to *šuplík* nebo *mysl*). Ukazuje se tedy, že skalární adjektiva je možné dále vnitřně klasifikovat.

V odborné literatuře ke skalárnímu přístupu se objevuje několik parametrů, které ovlivňují typologii adjektiv: a) podoba škály, kterou vyjadřuje, a b) tzv. srovnávací standard, vůči němuž se adjektivum vztahuje.

Základní vlastností adjektivní škály je to, že může být otevřená, nebo uzavřená. Z toho plynou čtyři možné podoby škály, reprezentované následujícím schématem, které stojí v jádru klasifikace skalárních adjektiv:

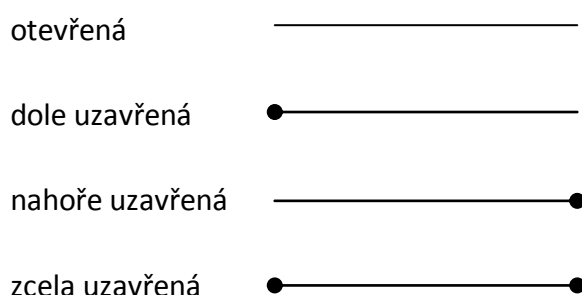

Schéma 1. Možné podoby adjektivních škál.

Interpretace skalárních adjektiv je přitom kontextově závislá: jestli nějakému objektu přisoudím vlastnost, že je drahý, šťastný nebo vysoký, záleží na tom, jaký objekt to je a s čím jej srovnávám. V literatuře věnované skalárnímu přístupu se obvykle tento aspekt významu

skalárních výrazů uchopuje pomocí kontextově definovaného srovnávacího standardu (*standard of comparison*). Srovnávací standard, vztahem k němuž je dáno konkrétní skalární adjektivum, se sám vymezuje na základě srovnávací třídy (*comparison class*) objektů, které se také vztahují nebo mohou vztahovat k vlastnosti vyjádřené daným adjektivem. Formálněsémantický popis tedy musí explicitně formalizovat, že význam adjektiva je dán vztahem ke srovnávacímu standardu a že tento standard může být dán konvenčně, nebo kontextově variabilní. Kennedy (2007) a Kennedy – Levin (2008) k vysvětlení role kontextového standardu zavádějí pragmatický princip interpretativní ekonomie, který stanoví, že pravdivostní podmínky propozic pokud možno vycházejí z konvenčních, ustálených významů konstituentů, takže jejich interpretace závisí na aktuálním situačním kontextu až v druhém plánu, až při selhání první, ekonomičtější interpretační varianty („a general constraint on ‘interpretive economy’ that requires the truth conditions of a sentence based on conventional properties of its subconstituents to the extent possible, allowing for context dependent truth conditions only as a last resort“ Kennedy, 2007, s. 4). Jedna z možností, jak u adjektiv v pozitivu popsat zmíněný vztah ke standardu, je začlenit do struktury adjektiva nulový morfém *pos* (= pozitivní forma), jenž vyjadřuje právě vztah mezi stupňovým argumentem *d* určitého adjektiva a příslušného srovnávacího standardu: „[W]e assume that *pos* encodes the relation **standard**, which holds of a degree *d* just in case it meets a standard of comparison for an adjective *G* with respect to a comparison class determined by *C*, a variable over properties of individuals whose value is determined contextually“ (Kennedy – McNally, 2005, s. 350). Následující formule ukazují obecnou reprezentaci prázdného morfému *pos* a specifický zápis pro adjektivum *drahý* v predikativním užití:

$$(7) \llbracket pos \rrbracket = \lambda G \lambda x. \exists d [\mathbf{standard}(d)(G)(C) \wedge G(d)(x)]$$

$$(8) \llbracket pos \rrbracket (\llbracket drahý \rrbracket) = \lambda x. \exists d [\mathbf{standard}(d)(\llbracket drahý \rrbracket)(C) \wedge \llbracket drahý \rrbracket (d)(x)]$$

Na základě podoby škály se odlišují tři, resp. čtyři skupiny adjektiv, hierarchicky uspořádané: absolutní adjektiva, která mají aspoň na jednom konci škálu uzavřenou, a adjektiva relativní, která mají škálu vlastnosti otevřenou. Absolutní adjektiva se pak dále člení podle podoby uzavřené škály na minimální (též parciální), která mají škálu uzavřenou na minimální hodnotě vlastnosti, adjektiva maximální (též totální), která platí při maximální míře vlastnosti,

a v některých případech (Kennedy, 2007, Kubota, 2009) též adjektiva se zcela, tj. na obou koncích uzavřenou škálou. Následující tabulka představuje soubor příkladů anglických adjektiv, ať už primárních, nebo odvozených od sloves, která se byla v odborné literatuře k tématu přiřazena k vymezeným čtyřem typům skalárních typů.

ABSOLUTNÍ			RELATIVNÍ
MAXIMÁLNÍ	MINIMÁLNÍ	ZCELA UZAVŘENÁ	
healthy	sick, ill	open	tall
certain	uncertain	closed	expensive
clean	dirty	transparent	interesting
dry	wet	opaque	long
straight	bent, curved,	full	heavy
truthful	untruthful	empty	Large
complete	incomplete	visible	old
clear,	obscure, vague	invisible	deep
spotless	spotted		likely
rejected	accepted		rich
(kept) intact	damaged,		loved
innocent,	guilty		short
finished	in progress		inexpensive
out of stock	in stock		uninteresting
perfect,	Imperfect,		short
in good	out of order		light
naked	dressed		small
smooth,	rough, rugged		young
stopped up,	opened up,		shallow
(„asleep“)	awake		unlikely
Safe	dangerous		poor
pure	impure		hated
dead	alive		short
Satiated	hungry		inexpensive
whole	cracked		uninteresting
clear	unclear		short
accurate	inaccurate		worried
unworried	worried		pleased
flat	bumpy		envied
aware			admired
able			needed
understood			wanted
documented			regretted
acquainted			expected
publicized			looked for
eaten			watched

Tabulka 4. Přehled skalárních tříd a příkladů anglických adjektiv.

Dalším parametrem je dimenze: její roli jsem ukázala již výše v rámci diskuse o relačních a maximálních skalárních adjektivech. Přítomnost určité dimenze je klíčová pro skalární význam adjektiva. U polysémných adjektiv je dimenze proměnlivá, viz například *silný/slabý motiv* vs. *silný/štlhlý*⁴¹ *člověk* nebo *vysoká/nízká komoda* vs. *vysoká/malá žena*. Dimenze ukazuje, že posledním podstatným parametrem je uspořádání stupňů na škále. Tím se obvykle odlišují opozitní adjektivní páry: *vysoký* a *malý* operují na stejné škále, ale v opačném směru, podobně *šťastný* – *nešťastný*, *chytrý* – *hloupý* apod. Opozitností v adjektivní kategorii se zabývá, i experimentálně, značné množství prací (Croft – Cruse, 2004; Paradis – Willners, 2006; Znamenáčková, 2006). Za základní distinkci se považuje to, že absolutní adjektiva jsou komplementárními opozity, tj. z popření jednoho členu páru plyne platnost druhého, kdežto relativní adjektiva jsou polárními antonymy, která připouštějí přítomnost mezifází (vágního kontinua) v rámci škály dané vlastnosti, na niž oba členy páru operují. A. Cruse (Croft – Cruse, 2004, s. 166n.) však upozorňuje na různé možnosti realizace antonymních škál, které mohou být monoskalární (*dlouhý* – *krátký*) a biskalární, přičemž u těch je možné rozlišovat škály disjunktní ekvipolentní (*studený* – *teplý*), paralelní ekvipolentní (*tvrdý* – *měkký*, *řidký* – *hustý*) nebo částečně se překrývající (*dobrý* – *špatný*). Detailní rozbor těchto typů přesahuje možnosti a zaměření této práce, ale tyto aspekty by při budoucím výzkumu mohly vysvětlit některé specifické rysy u konkrétních adjektivních dvojic. Pokud jde nakonec o vztah ke srovnávacímu standardu, nejčastěji se předpokládá, že maximální adjektiva mají srovnávací standard lexikalizovaný, zakotvený ve své významové struktuře (*prázdný*, *mrtvý*) a minimální i relativní adjektiva jej mají určený kontextem. Kontextový standard přitom může být implicitní, inferovaný na základě konverzační implikatury, nebo explicitní, vyjádřený některou z měrových a srovnávacích konstrukcí. Tuto vlastnost adjektiv v českém prostředí reflektuje například Karlík a Hladká: „Všechny formálněsémantické a funkční analýzy se snaží postihnout už dávno známý fakt, že některá ADJ jsou významově vágní a silně kontextově vázaná“ (2004, s. 79).

3.2.3 Testy pro vymezení skalárních adjektivních tříd

V dosavadní odborné literatuře nalezneme následující soubor testů, které se uplatňují při vymezení jednotlivých adjektivních tříd (ABS [s podtypy MAX a MIN] a REL):

⁴¹ V moravském interdialektu.

1. **Tzv. implicitní srovnání (*implicit comparison*)⁴² pomocí fráze *compared to*.** Odlišuje **ABS × REL** (Sawada, 2009):
 - (i) ??Compared to + ABS: B is more bent than A × ??Compared to A, B is bent.
 - (ii) Compared to + REL: B is taller than A; Compared to A, B is tall.

2. **Kompatibilita adjektiva se zřetelovou frází upřesňující doménu srovnávacího standardu (srovnávací třídu – *comparison class*).** Odlišuje **ABS × REL** (Kennedy – McNally, 1999; Kennedy, 2007):
 - (i) ABS: ?Peter is innocent for rock star
 - (ii) REL: Jumbo is small for an elephant

3. **Rozdíl v kompatibilitě s modifikátory *very* × *well*.** Odlišuje **ABS × REL** (Kennedy – McNally, 1999):
 - (i) ABS: ??very aware, well aware
 - (ii) REL: very expensive, ??well expensive

4. **Vyplývání negovaného adjektiva.** Odlišuje **ABS × REL** (Kubota, 2010):
 - (i) ABS: The door is not open → The door is closed
 - (ii) REL: The door is not large (small) → The door is small (large)

5. **Presupozice komparativních konstrukcí.** Odlišuje **ABS × REL** (Kubota, 2010):
 - (i) ABS: The floor is wetter than the countertop → The floor is wet;
 - (ii) REL: Rod A is longer than rod B → Rod A is (not) long.

6. **Zjišťovací otázky s adjektivem a pluralitou výrazů, o nichž adjektivum platí.** Odlišuje **MAX × MIN** (Yoon, 1996):
 - (i) MAX: Otázka: Are the windows closed? Odpověď: *YES (když jsou jen některá).

⁴² Jako explicitní srovnání se označuje zřetelově-srovnávací konstrukce s komparativem, tj. *A is safer than B*.

(ii) MIN: Otázka: Are the windows open? Odpověď: YES (i když jsou jen některá).

7. **Vyplývání oznamovacích vět v indikativu.** Odlišuje **MAX × MIN** (Yoon, 1996). Tento test se podobá testu č. 6. V situaci, kdy v množině sklenic jsou některé ušpiněné a jiné nikoliv, je možné situaci pojmenovat minimálním, ale nikoliv maximálním adjektivem:

(i) MIN: The glasses are spotted.

(ii) MAX: The glasses are spotless.

8. **Kompatibilita s měrovými adverbii (*completely, utterly × slightly, partially*).** Odlišuje **MAX × MIN** (Kennedy – McNally, 2005):

(i) MAX: completely/?slightly safe;

(ii) MIN: ?completely/slightly dangerous

9. **Modifikace pomocí *almost*.** Odlišuje **MAX × MIN** (Rotstein – Winter, 2004):

(i) The work is almost complete/*incomplete.

(ii) The patient is almost dead/*alive.

(iii) The explanation is almost clear/*unclear.

10. **Výjimkové konstrukce.** Odlišuje **MAX × MIN** (Rotstein – Winter, 2004):

(i) John is healthy except for an occasional flu × *John is sick except for his (healthy) leg;

(ii) The poem is complete except for the last stanza × *The poem is incomplete except for the first three stanzas.;

(iii) The road is dangerous except for a safe straight part at its end → The road is not safe × The road is safe except for some very dangerous curve -/-> The road is not dangerous.

3.2.4 Experimentální psycholingvistický výzkum skalární klasifikace adjektiv

Validita skalární klasifikace adjektiv je zejména v posledních letech empiricky testována pomocí psycholingvistických experimentů. Z hlediska metodologického tento proces obvykle probíhá tak, že psycholingvisté operacionalizují některá z tvrzení obsažených v teoreticky zaměřené odborné literatuře do testovatelných výzkumných otázek a hypotéz a poté ověřují jejich platnost buď studiem osvojovacích procesů u dětí, nebo produkcí, resp. porozuměním u dospělých. K tomuto typu experimentů patří například práce autorského kolektivu Kristen Syrettové (2006, 2010), na nichž přímo spolupracoval i Ch. Kennedy a které se zabývaly tím, jak děti v různých kontextech rozumějí různým adjektivům, tj. nakolik a v jakých kontextových podmínkách jsou schopné identifikovat proměnu srovnávacího standardu. Produkci a porozumění skalárním adjektivům u dospělých probandů zkoumají kupř. Sedivy a kol. (1999) nebo série experimentů, kterou provedla a jejíž výsledky v roce 2008 publikovala Lyn Frazier(ová) s kolegy Ch. Cliftonem a B. Stolterfohtovou. Stručně představím první dva experimenty z této série, aby bylo patrné, jakým způsobem se předpoklady o vlastnostech různých adjektiv mohou experimentálně testovat. Představení této studie je také podstatné proto, že tyto dva první experimenty jsem si vzala jako základ pro vlastní empirický výzkum českých adjektiv a deadjektivních sloves.

Teoreticky práce Frazierové a jejích kolegů (dále Frazier et al.) vychází z pojetí Ch. Kennedyho (2007) a L. McNallyové (2005) a částečně i Rotsteinové a Wintera (2004), je tedy kompatibilní s přístupem, který jsem popsala v oddíle 3.2. Frazier et al. si vybrali čtyři hypotézy ze zmíněných studií a ověřovali je ve čtyřech experimentech. Jelikož předcházející výzkumy se soustřeďovaly na relativní adjektiva, testovali Frazier a kol. adjektiva absolutní, tj. rozdíl mezi MAX a MIN. Experimenty byly založené na metodě zrychleného (časově omezeného) hodnocení přijatelnosti. Experimenty byly vytvořeny tak, aby nedovolovaly propojené odpovědi (*response sets*) založené na minimálních párech (*minimal pair methodology*), takže v žádné variantě experimentu se nikdy neobjevily oba členy antonymního páru.

První experiment zjišťoval, zda maximální a minimální adjektiva vykazují různou míru kompatibility s adverbii *little/slightly* vyjadřujícími malou míru vlastnosti. Autoři experimentu očekávali, že tyto modifikátory v kombinaci s maximálními adjektivy povedou

k signifikantně nižší přijatelnosti oproti kombinacím téhož s adjektivy minimálními. Experiment v každé variantě (z celkových čtyř) obsahoval 16 kritických vět, a to v jedné z následujících čtyřech podob:

- (i) maximální adjektivum bez modifikátoru: I would say that this table is clean.
- (ii) maximální adjektivum modifikované *slightly*: I would say that this table is slightly clean.
- (iii) minimální adjektivum bez modifikátoru: I would say that this table is dirty.
- (iv) minimální adjektivum modifikované *slightly*: I would say that this table is slightly dirty.

16 kritických vět bylo doplněno 120 výplňkovými položkami a na úvod 8 tréninkovými. Účastníci (60 vysokoškolských studentů) byli (vždy po jednom) požádáni „to decide, just as quickly as possible, whether each sentence they saw is good, grammatical, sensible, and meaningful“ (Frazier et al., 2008, s. 304). Odpovědi byly binární. Kromě nich se zaznamenával také reakční čas odpovědi. Výsledky tohoto experimentu ukázaly, že měření přijatelnosti ukázalo signifikantní rozdíly v posuzování minimálních a maximálních adjektiv v dané podmínce; reakční časy byly příliš variabilní na to, aby byly jednoznačně interpretovatelné,⁴³ ale podle autorů statistické hodnoty z nich získané nepopíraly tendence změřené u hodnocení přijatelnosti.

Druhý experiment byl založen na vyplývacím testu uvedeném ve studii Rotsteinové a Wintera (2004, s. 281), podle nějž maximální adjektivum modifikované maximálním měrovým adverbem *completely* neumožňuje pokračování souvětí takové, z nějž by vyplývalo, že maximální vlastnosti označené adjektivem nebylo v dané situaci zcela dosaženo (tzv. *disclaimer continuation*). Minimální adjektiva toto pokračování ve stejných kontextech umožňují:

⁴³ To je relativně snadno vysvětlitelné různicí se obecnou reakční rychlostí u testovaných osob, jejíž hodnotu autoři experimentu u testovaných osob před začátkem vlastního experimentu neměřili.

- (i) maximální adjektivum modifikované adverbium *completely*⁴⁴: #The two towels are completely dry, but the red one is a little bit wetter than the blue one.
- (ii) minimální adjektivum modifikované adverbium *completely*: The two towels are completely wet, but the red one is a little bit drier than the blue one.

Tento rozdíl Rotsteinová a Winter vysvětlují tím, že maximální adjektivum platí při nulové přítomnosti vlastnosti vyjádřené minimálním adjektivem, obzvláště při modifikaci adverbium vyjadřujícím maximální míru. Minimální adjektivum naproti tomu neimplikuje nulovou hodnotu vlastnosti vyjádřené maximálním adjektivem (tj. maximální adjektivum nemá stanovenou spodní hranici, hodnotu své platnosti).

Pro experiment autoři vybrali 8 adjektivních párů, z nichž sestavili 16 kritických položek a ty doplnili 132 výplňkovými větami. V každé ze dvou variant experimentu pak bylo 8 kritických a 66 výplňkových položek, prezentovaných v 8 blocích s randomizovaným pořadím položek. Respondentů (vysokoškolští studenti) bylo 48 a opět posuzovali přijatelnost experimentálních položek. Výsledky experimentu opět potvrdily výzkumnou hypotézu, a to že oslabení absolutní platnosti adjektiva druhou souvětňnou klauzí bylo signifikantně přijatelnější u minimálních adjektiv v porovnání s adjektivy maximálními. Reakční časy opět neukázaly jasnou tendenci.

⁴⁴ V experimentu bylo posléze u některých kritických položek použito adverbium *absolutely*.

3.3 Skalární přístup a česká adjektiva – předběžná klasifikace

Tato část navazuje na základní charakteristiku skalárního přístupu a klade si za cíl podat předběžnou klasifikaci skalárních adjektivních tříd v češtině, a to prozatím na základě introspektivního posouzení českých adjektiv, která byla dosud zmiňována v této kapitole. Zároveň zde představím úvahovou linii, která činí ze skalárnosti ústřední rys kategorie adjektiv a propojuje je s dalšími rysy (zejména opozitností a měrovostí).⁴⁵

Všechna adjektiva, která jsou potenciálně stupňovatelná nebo použitelná v různých konstrukcích s měrovým významem (modifikace měrovými adverbii, konstrukce porovnávající míru vlastnosti, derivace pomocí afixů s měrovým významem apod.), označuji jako adjektiva *skalární*. Adjektiva, která nenaplní kritéria uvedená výše, a jsou tedy nestupňovatelná v širším slova smyslu, označuji tradičně jako relační. Některé polysémní adjektivní lexémy jsou zároveň relační a skalární, jak uvádí Nábělková (1993).

Tabulka č. 5 ukazuje, že česká skalární adjektiva jsou také přiřaditelná do tří základních skupin vymezených výše.

ABSOLUTNÍ		RELATIVNÍ
MAXIMÁLNÍ	MINIMÁLNÍ	
suchý	mokrý	krátký – dlouhý
čistý	špinavý	půvabný/krásný – ošklivý/škaradý
zdravý	nemocný	velký – malý
jistý	nejistý	široký – úzký
bezpečný	nebezpečný	drahý – levný
zavřený	otevřený	tlustý – tenký
úplný	neúplný	smutný – veselý
mrtvý	živý	krátký – dlouhý
plný – prázdný		

Tabulka 5. Příklady skalárních adjektiv v češtině.

3.3.1 Testy skalárních adjektiv v češtině

Uplatníme-li testy z předchozího oddílu na česká adjektiva, dostaneme následující tendence:

⁴⁵ Jak dále ukáže tato i následující, čtvrtá kapitola, tyto koncepty se silně prolínají i u jiných slovních druhů, například předložkových frází nebo sloves, což činí ze skalárnosti a měrovosti význačné ontologické entity označované jazykovými konstrukcemi.

(9) ABS × REL: Ten talíř není čistý → Ten talíř je špinavý. × Ty dveře nejsou velké -/-> Ty dveře jsou malé.⁴⁶

(10) ABS × REL: Podlaha je mokřejší než okna → Podlaha je mokrá × Tenhle provaz je delší než tamten -/-> Tenhle provaz je dlouhý.

(11) MAX × MIN × REL: Ta čtvrt je úplně bezpečná – ?úplně nebezpečná – ?úplně rozlehlá.

(12) MAX × MIN: Tvá argumentace je skoro validní × Tvá argumentace skoro nevalidní.

(13) MAX × MIN: Petr je zdravý, až na občasnou sennou rýmu × Petr je nemocný, až na zdravé ruce.

Jako test pro odlišení maximálních a minimálních adjektiv dále používají M. Dočekal a I. Kučerová (2010) (ne)možnost deadjektivní derivace intenzifikačním sufixem *-li-* s možnou reduplikací. Autoři tvrdí, že zatímco formy nereduplikované (*čistoulinký, špinavoulinký; zavřeňoulinký, otevřeňoulinký*) lze odvodit od maximálních i minimálních adjektiv, reduplikované formy jsou přijatelné pouze s maximálními adjektivními kořeny (*čistoulilinký × *špinavoulilinký*). Autoři uvádějí následující distribuci přijatelnosti u maximálních a minimálních reduplikovaných adjektiv:

Maximální adjektivum	Reduplikace	Minimální adjektivum	Reduplikace
Čistý	Čistoulilinký	Špinavý	*špinavoulilinký
Zavřený	Zavřeňoulilinký	Otevřený	*otevřeňoulilinký
Zdravý	Zdravoulilinký	Nemocný	*nemocňoulilinký
Rovný	Rovňoulilinký	Zahnutý	*zahnuťoulilinký
Tenký	Tenoulilinký	Tlustý	*tlustoulilinký
Jemný	Jemňoulilinký	Hrubý	*hruboulilinký
Chabý	Chaboulilinký	Pevný	*pevňoulilinký
Křehký	Křehoulilinký	Nerozbitný	*????

Tabulka 6. Maximální a minimální reduplikovaná adjektiva podle Dočekala a Kučerové (2010).

Uvedené hodnoty přijatelnosti, na nichž posléze autoři stavějí svůj teoretický popis rozdílu mezi oběma skupinami, však neodpovídaly mému idiolektu ani idiolektu pěti respondentů,

⁴⁶ Tento test je založen na tom, že relativní adjektiva jsou náchylnější k tomu mít mezi opozitními škálami vágní prostor, který lze přisoudit jak jednomu, tak druhému směru škály (velký/malý apod.). To znamená, že výpovědi konstrukce tohoto typu s relativními adjektivy mohou, ale často nemusejí vyjadřovat platnost opozita při neplatnosti pozitiva. Tento rozdíl je tedy také spíše statistickou tendencí.

kterým jsem tabulku předložila, a to konkrétně u čtyř adjektiv zvýrazněných v tabulce žlutě. Proto jsem se pokusila shromáždit reálná jazyková data s reduplikovanými formami.

Korpusové vyhledávání reduplikovaných adjektiv (v psaných korpusech SYN) odhalila následující: zadávací dotaz zněl [lemma="*lili.*" & tag="A.*"], tj. vyhledávala jsem všechna lemmata, která obsahují sled „lili“ a jsou to adjektiva. Získala jsem 1373 tokenů. Když jsem v korpusovém manažeru vytvořila frekvenční distribuci lemmat ve vzorku, ukázalo se, že se jedná o 11 lemmat, z nichž pouze dvě (*malilinkatý* s 99 výskyty a *malilinký* s 64) spadá do kategorie adjektiv s reduplikací.⁴⁷ V reprezentativních korpusech psané češtiny je tedy výskyt adjektiv s reduplikací *-lili-* extrémně nízký, potenciální reduplikace se realizuje pouze u jednoho adjektivního kořene ve dvou slovotvorných podobách a toto adjektivum je relativní. K ověření dat, na kterých stavějí Dočekal s Kučerovou svůj popis adjektivních tříd, jsem se dále pokusila dospět takto: korpusovou vyhledávkou deminutivního sufixu *-li-*; prohledáním mluvených korpusů češtiny (Oral2006, Oral2008) a hledáním v internetovém prohlížeči Google⁴⁸.

Korpusová vyhledávka pochopitelně přinesla ještě větší podíl nerelevantních lemmat, neboť posloupnost grafémů *-li-* je v češtině frekventovaná. Výskytů bylo 5 118 357. Z frekvenční distribuce lemmat bylo možné odhalit, že mezi nejfrekventovanější dvacítku lemmat obsahujících tyto dvě hlásky patří adjektiva *veliký* (65 848), *maličký* (10 086) a *malinký* (4596)⁴⁹. Z adjektiv ze vzorku Dočekala a Kučerové se v získaném vzorku objevilo pouze adjektivum *tenoulinký* (31).

V mluvených korpusech se vyskytly kromě několika dokladů obsahujících adjektivum *malilinkatý* (*tam je takovej malilinkatej průzor*) po jednom dokladu jedno další adjektivum (*ale teď je sladoulinkatej, že jo, ten černej rybíz*) a dvě deadjektivní adverbia (*je to prostě nenápadná světloulnice hnědá; ale ty druhý, ty sou jenom tak slaboulnice vroub*).

⁴⁷ Ostatní lemmata (např. *liliputský, padesátimililitrový* nebo *Dalilin*) naplňovala podstatu dotazu, ale nebyla pro sledovaný jev relevantní.

⁴⁸ 11. 7. 2011.

⁴⁹ Jejichž vnitřní morfologická stavba se samozřejmě od hledaných adjektiv liší, avšak významově jsou srovnatelná.

Vyhledávání na Googlu je založeno na práci s předem daným materiálem, tedy vymezenou množinou adjektiv. Vyhledala jsem tedy všechna adjektiva, která uvádějí Dočekal a Kučerová ve sloupci maximálních i minimálních adjektiv v reduplikované i nereduplikované podobě. Pokud jsem pro tvary v nominativu nedostala žádný výskyt, zkoušela jsem vyhledat všechny tvary paradigmatu. Výsledky vyhledávání na Googlu shrnuje následující tabulka (maximální adjektiva jsou uvedena v červených řádcích, minimální v bílých):

-li-	výskyty	-lili-	výskyty
čistoulinký, á, é⁵⁰	364	čistoulilinký	0
špinavoulinký	0	špinavoulilinký	0
zavřeňoulinký	0	zavřeňoulilinký	0
otevřeňoulinký	0	otevřeňoulilinký	0
zdravoulinký	1	zdravoulilinký	0
nemocňoulinký	0	nemocňoulilinký	0
rovňoulinký	0	rovňoulilinký	0
zahnuťoulinký	0	zahnuťoulilinký	0
tenoulinký⁵¹	272	teňoulilinký ⁵²	1
tlustoulinký	0	tlustoulilinký	0
jemňoulinký⁵³	4270	jemňoulilinký	9
hruboulinký	0	hruboulilinký	0
chaboulinký	4	chaboulilinký	0
pevňoulinký	0	pevňoulilinký	0
křehoulinký, á, é⁵⁴	372	křehoulilinký	1

Tabulka 8. Maximální a minimální adjektiva se sufixem *-li-* v Googlu.

Získané doklady a příklady podle mého soudu přinášejí plastičtější obraz o distribuci sufixu *-li-* a jeho reduplikované podoby *-lili-* u skalárních adjektiv než pravidelné, ale empiricky neadekvátní schéma Dočekala a Kučerové. Výsledky můžeme shrnout formou několika tendencí:

- Doklady nereduplikovaných adjektiv jsou až na 5 lexémů nulové, pouze u 4 z nich přesahují úroveň minimálního počtu. To znamená, že schopnost maximálních a minimálních adjektiv přijímat sufix intenzifikační sufix *-li-* nejsme schopni nijak

⁵⁰ Pouze tyto tvary ve třech rodech.

⁵¹ Pouze maskulinum.

⁵² Pouze jeden výskyt s palatalizací, bez ní žádný.

⁵³ Pouze maskulinum.

⁵⁴ Pouze tyto tvary ve třech rodech.

doložit. Naopak získaná jazyková data ukazují, že minimální adjektiva tento sufix nepřibírají, kdežto maximální jen v některých případech.

- Doklady reduplikovaných adjektiv u maximálních a minimálních skupin jsou v daném vzorku naprosto marginální, z čehož plyne, že opozici stanovenou Dočekalem a Kučerovou nejsme schopni nijak doložit.
- Zdá se tedy, že minimální adjektiva se chovají jako homogenní skupina, a to taková, která intenzifikační sufix *-li-* nepřijímá, event. jen silně periferně (na základě svého idiolektu si například dovedu představit adjektivum *špinavoulinký*).
- Maximální adjektiva ve vzorku však homogenní skupinu netvoří.
- Za prvé se zdá, že adjektiva odvozená od sloves nejsou schopná přijmout derivační intenzifikační sufix *-li-* (*??otevřeňoulinký*, *??zavřeňoulinký*), což může být dáno právě zděděnou temporální strukturou děje; adjektiva odvozená od participií pasiva vyjadřují rezultativní stav nějakého děje; je otázka, proč bychom z pragmatického hlediska k tomuto stavu chtěli referovat jako ke stavu, který platí ještě ve větší míře. Domnívám se, že tato komunikační restrikce je silnější než fakt, že *zavřený* jako maximální adjektivum má škálu uzavřenou nahoře, kdežto *otevřený* (alespoň v některých svých užitích) nikoliv.
- Za druhé vyšší výskyty u čtyř adjektiv ve tvaru s *-li-* ukazují, že se jedná o samostatnou podskupinu. (Adjektivum *chaboulinký* je monokolokabilní – vždy se pojí se substantivem *děj*.) Je otázka, co tato adjektiva spojuje: rozhodně sufix *-li-* je expresivní – vnáší pocit subjektivní spokojenosti s vyšší mírou pozitivní vlastnosti; podmínkou tohoto je, aby vyšší míra dané vlastnosti byla vnímána jako pozitivní a žádoucí.⁵⁵ U adjektivních kořenů s tímto významovým příznakem pak může eventuálně vzniknout i reduplikované adjektivum.

Samozřejmě nezpochybňuji možnost věnovat se v lingvistickém výzkumu studiu potenciálních jevů v systému konkrétního jazyka – takové zkoumání může přinést užitečné

⁵⁵ Což nejspíše nastává právě u těchto čtyř adjektiv z daného vzorku, neboť oceňujeme čistoulinké pokoje a děti, křehoulinké postavy a masíčko, jemňoulinké kosmetické prostředky a tenoulinké látky a plátky pokrmy (podle Googlu).

poznatky například o tom, co je v daném jazyce systémově možné, ale z nějakých (například sociokulturních) důvodů tento potenciální prostředek není mluvčími daného jazyka využíván. Podobný výzkum může kupříkladu přinášet i relevantní informace pro strukturní posuny v jazykovém systému (například přispívat ke studiu konkurence syntetických, morfologických vs. syntaktických pojmenování nějaké skutečnosti, třeba i konkrétně významové intenzifikace). Avšak i takový výzkum by měl být založen na validních jazykových datech – pokud není možné získat doklady z přirozené komunikace, je vždy možné se uchýlit k elicitaci hodnocení přijatelnosti. Model, který se neopírá o jazykové doklady, má status jednoho z myslitelných, abstraktních modelů, nikoliv deskriptivního modelu odpovídajícího určitému jevu v konkrétním jazyce.

Ze závěrů empirické sondy plyne, že modifikaci intenzifikačním sufixem nelze použít jako validní test pro odlišení maximálních a minimálních adjektiv.

3.3.2 Poznámka ke gradaci

Při úvahách o skalárnosti adjektiv v této kapitole jsem již několikrát jako základní vlastnost skalárních výrazů zmínila schopnost měřit míru vlastnosti na škále a přisuzovat ji modifikované entitě, event. porovnávat míru vlastnosti vícero entit. Svébytným prostředkem, kterým adjektiva k tomuto účelu disponují, je morfologické stupňování (gradace), ať už syntetické (*starší*) nebo analytické (*více zmatený*).

Stupňování věnuji samostatnou podkapitolu především proto, že v názorech na jeho statut, pozici v modelu jazykového systému ani míru významnosti nepanuje jednota. Lakonicky bychom mohli spory o stupňování adjektiv (a konsekventně adverbíí) shrnout do dvou otázek: 1. Je stupňování jevem morfologickým (resp. šíře gramatickým), nebo slovotvorným?⁵⁶ 2. Je stupňování kanonickým rysem adjektiv (resp. adverbíí)?

V české jazykovědné tradici se na první otázku pokládaly obě odpovědi, jež přicházejí v úvahu, v některých případech s poukazem na přechodný statut stupňování. Klíčovým místem v zařazení gradace je rozhodování, zda (a nakolik) při tvorbě komparativu

⁵⁶ Alternativně, v jiném teoretickém přístupu ke vztahu morfologie a slovotvorby, by se tato otázka dala formulovat jako „Je stupňování jevem flektivní, nebo derivační morfologie?“. Ještě lapidárněji tuto otázku formulují P. Karlík a Z. Hladká v názvu své studie *Kam s ním?* (2004).

a superlativu dochází ke změně významu. Za společný významový rys komparativu a superlativu se přitom považuje intenzifikace vlastnosti adjektiva v pozitivu (u komparativu v míře relativní vůči pozitivu, u superlativu v míře maximální vzhledem ke zvolené doméně). Převládající (Šmilauer, 1972; PMČ, 1995; EŠČ, 2002) je v české strukturalistické lingvistice pojetí gradace jako jevu slovotvorného, a tedy zařazení komparativů a superlativů jako samostatných jednotek do lexikonu. EŠČ (2002: 25) příznačně pojmenovává komparativní a superlativní deriváty jako „deadjektivní adjektiva“.

P. Karlík a Z. Hladká (2004) na stupňování (reprezentované komparativem) uplatňují známá Andersonova kritéria pro detekci flexivních a derivačních morfologických jevů (FM vs. DM).⁵⁷ Jejich výsledky pro jednotlivá kritéria zde stručně shrnu:

1. **Obligatornost:** Stupňovací afix má vlastnost DM, protože nevariuje v různé syntaktické konfiguraci (na rozdíl od finální pádové koncovky)
2. **Pravidelnost:** Stupňovací afix má vlastnost FM, protože jeho výběr je prediktabilní v závislosti na vlastnostech lexikálního základu.
3. **Produktivita:** Stupňovací afix má povahu FM, protože je slučitelný se všemi adjektivy, která splňují určitou podmínku, již Karlík a Hladká označují jako P a jejímuž přesnějšímu vymezení se věnují později.
4. **Pozice afixu ve slovním tvaru:** Stupňovací afix má povahu DM, protože se připojuje přímo ke kořeni a následuje za ním FM pádová koncovka.⁵⁸
5. **Kumulace rysů:** Stupňovací afix má povahu DM, protože nese jen jeden rys (intenzifikace), a je tedy aglutinační.
6. **Přístupnost lexikalizaci:** Stupňovací afix má povahu FM, protože tvary komparativu a superlativu se vzhledem k pozitivu svým lexikálním významem neosamostatňují.⁵⁹

⁵⁷ Soubor těchto kritérií Karlík využil například i ve studii Karlík – Nübler (1999).

⁵⁸ O tomto rozdílu mezi derivačními a flektivními morfémy pojednává podrobně a v mezijazykovém srovnání Bybee(ová) (1985).

7. **Otevřenost tvarů derivačním procesům:** Stupňovací afix má povahu FM, protože na rozdíl od pozitivu nemá povahu fundujícího slova v derivačním procesu.⁶⁰ Na druhou stranu má i povahu DM, protože na rozdíl od pozitivu může být rozvíjen slovotvornými morfémy *nej-* a *sebe-*, tj. tvořit tvary *nejchytřejší* nebo *sebechytřejší*.

Úhrnem se gradace v kontextu Andersonových kritérií jeví tak, že ve třech z nich má povahu DM, ve třech z nich povahu FM a v jednom kritériu spíše DM, přičemž platí, že se komparativy liší od pozitivů v tom, jakých derivačních procesů a jak systematicky se účastní. K podobnému závěru dospívá i Šrajerová (2010).

Pokud jde o otázku kanoničnosti stupňování, i při vědomí toho, že ne všechna adjektiva lze stupňovat, byla tato vlastnost u adjektiv hodnocena jako určující. V posledních letech se však objevuje soustavné popírání definičního statutu gradace. Tyto protinázory povstávají výlučně z okruhu českých korpusových lingvistů a jsou založeny na zjištění malého procentuálního výskytu komparativních a superlativních tvarů v korpusech Českého národního korpusu. Například Čermák (2010, s. 169) odhaduje, že v češtině se stupňuje pouze 10 % adjektiv, takže tato schopnost adjektiv je „[v] zásadě menšinová, druhá adjektivní morfologie (sic!)“ a podle něj se „uplatňuje [...] primárně u evaluativ a některých deskriptivních adjektiv (jde-li o posunutý význam)“, tedy rozhodně není možná u všech adjektiv. Podobně marginální

⁵⁹ Tzn. neprobíhají u nich lexikalizační procesy obdobné těm u činitelských jmen odvozených od sloves, např. *léčit* > *léčitel*, jehož slovotvorný význam „ten, kdo léčí“ má širší extenzi než lexikální význam „ten, kdo léčí jinak než podle akademických metod“ (Karlík – Hladká, 2004, s. 78).

⁶⁰ Autoři toto kritérium uvádějí bezvýjimečně, neboť si k tomu zvolili vhodné příklady (*svěžší, teplý, vysoký, slabý*). Zatímco tedy od pozitivů uvedených adjektiv lze tvořit substantiva označující vlastnost (*svěžest, teplota*) nebo příznakově vyjádřit vysokou míru vlastnosti (*vysokánský, převysoký*) či utvořit deadjektivní sloveso (*slábnout*), od příslušných komparativů toto možné není. Výjimky z oblasti DAV a příslušných verbálních substantiv však najdeme poměrně snadno, navíc poměrně frekventované (k frekvenci viz 3. kapitolu): *zlepšit, zhoršit, zvětšit, zmenšit* (a další lexémy od téhož základu s jiným prefixem, např. *vylepšit, pohoršit se* apod.); *zlepšení, zhoršení, zvětšení, zmenšení*. Zdá se tedy, že komparativy ze strukturních důvodů neumožňují pouze augmentaci významu afixem a derivaci substantiva vlastnosti pomocí sufixů *-ost* a *-ota* a důvody, proč se od nich netvoří systematicky DAV, budou tkvět spíše v komunikačních (ne)potřebách uživatelů jazyka. K tomuto tématu se vrátím ve třetí kapitole.

frekvenci adjektiv ve 2. a 3. stupni v ČNK (nejčastěji v některé z variant korpusu SYN) zdůrazňuje Šrajerová (2010)⁶¹.

Tyto poznámky o marginální funkci morfologické gradace by mohly být chápány jako argument oslabující prosazované skalární klasifikace adjektiv. Domnívám se, že tomu tak není, a to na základě dvou důvodů:

1. V celkovém pohledu může být pravda, že se morfologicky stupňuje max. 10 % všech adjektiv (ale spíše to bude ještě méně), ale podstatnější je podívat se, která adjektiva se stupňují: když se opřeme o *Statistiky češtiny* (2009) a podíváme se 100 nejfrekventovanějších adjektiv, najdeme mezi nimi mnoho skalárních adjektiv, která se stupňují nebo stupňovat mohou. Další důležitou věcí je, že některá u některých adjektiv v korpusech Českého národního korpusu sice komparativ a/nebo superlativ doložený nemáme, ale při prohledávání Googlu nebo observaci komunikace tyto tvary nalezneme. Takže se tu setkáváme jednak s tím, že absolutní čísla nejsou někdy dostatečně vypovídající o prototypu nějaké kategorie, spíš je potřeba se podívat, jak se chovají nejfrekventovanější prvky dané kategorie, a za druhé se setkáváme s limity našeho lingvistického nástroje, korpusu, který patrně ani nemůže obsahovat (třebaže alespoň v minimálních výskytech) vše, co je v daném jazyce možné.
2. Za druhé se mi jeví jako podstatné přestat se omezovat pouze na morfologické stupňování. Sémantická vlastnost, pod niž gradace spadá, je schopnost skalární měřitelnosti u určitých výrazů (například adjektiv a od nich odvozených slovních druhů, adverbií nebo deadjektivních sloves). Způsobů, jak lze vyjadřovat míru vlastnosti a porovnávat entity s jejich různými mírami, je v češtině více než jen pouze morfologická. Podobné stanovisko zastávají i Karlík a Hladká (2004), kteří rozlišují stupňovatelnost *intenzifikační* (vyjadřovanou izolačně) a *relativní* (zakódovanou do vnitřní struktury slova). Zatímco intenzifikační stupňovatelnost je možná u jedné

⁶¹ Autorka zde podle mého názoru nevhodně mluví o nepravdivosti stupňování, čímž nemyslí možnou odlišnou morfologickou formu komparativu a superlativu, event. jejich dubletní podoby, ale právě neproduktivnost a neprediktabilitost toho, zda dané adjektivum bude, nebo nebude tvořit 2. a/nebo 3. stupeň.

(patrně dost rozsáhlé) skupiny adjektiv, některých sloves a některých jmen, relativní stupňovatelnost je vlastní jen některým adjektivům.⁶²

⁶² Karlík a Hladká tu tedy pojmají syntetické a analytické formy gradace jako samostatné typy.

3.4 Skalární výrazy a skalární měřitelnost. Vektorové konstrukce.

V předcházejícím oddílu jsem usilovala o zasazení stupňování do množiny jazykových prostředků (gramatických i lexikálních), které slouží k vyjadřování míry vlastnosti označené adjektivem. Z této perspektivy jsem argumentovala pro skalární přístup k adjektivům jako přístup užitečný, neboť umožňuje do koncepce adjektiv a jejich kategorizace tento výrazný rys adjektiv (modifikaci měrovými konstrukcemi včetně morfologické gradace) ústrojně začlenit. Tato část je určena k tomu, aby výše zmíněné tvrzení spíše intuitivního charakteru získalo pevnější teoretické zázemí a předestřela jsem zde návrh možného způsobu integrace měrovosti do budovaného skalárního modelu.

Schwarzschild uvažuje o měrovosti jako o jazykovém subsystému spočívajícím v tom, že „elements of an ordered set of measurement, a scale, are assigned to a set of entities, based on some property“ (2002, s. 2)⁶³. Měrové konstrukce přitom specifikují (více či méně explicitně a jednoznačně) míru, v níž dané objekty mají určitou vlastnost. Tento významový rys je podle Schwarzschilda obligatorní součástí všech měrových konstrukcí a staví na něm definici měrové konstrukce jako „predikátu skalárních intervalů“ (2002, s. 8).

Fillmore (2002) navrhuje schéma, jak měrové konstrukce zachycovat schematicky; věnuje se popisu časových konstrukcí, které označují, kdy se něco událo (*time-when constructions*), tj. například *nedávno, ve středu, o Vánocích, před třemi dny* apod. Pro zachycení jejich různých sémantických vlastností používá tzv. obecné vektorové konstrukce, které vycházejí z následujícího vektorového modelu založeného na představě časového údaje KDY:

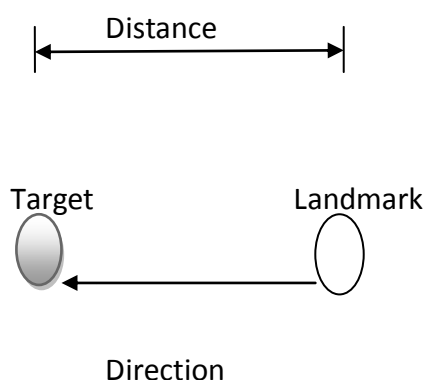

Schéma 4. Vektorový model podle Fillmora (2002)

⁶³ Citováno podle elektronické verze.

Target odpovídá cílovému bodu, *landmark* je výchozí bod, *direction* značí směr od východiska k cíli a *distance* znamená vzdálenost mezi východiskem a cílem. Jinými slovy cílový bod se vztahuje k bodu výchozímu již tím, že pouze vůči němu je bodem cílovým, a dále tím, že je od něj v určité vzdálenosti na škále s danou dimenzí (například čas nebo prostor nebo vlastnost daná adjektivem, jako je teplota, bystrost nebo věk).

Popisované temporální konstrukce chápe Fillmore jako „instances of a more abstract vectorial pattern; there are other scales or coordinate systems in which LANDMARK, DIRECTION and DISTANCE play similar semantics functions“ (2002, s. 45).

Hasegawa et al. (2010) na Fillmora navazují a vytvářejí komplexní typologii měrových a komparačních konstrukcí. Jejich teoretickým rámcem je tzv. *sign-based construction grammar*, rozvíjená Ivanem Sagem. Hasegawa et al. si kladou za cíl porovnat vyjadřování měrovosti a komparace v angličtině a japonštině. Vzhledem k tomu, že se jedná o jazyky co do gramatické struktury odlišné, jeví se autorům jako výhodné přistoupit k jejich popisu z perspektivy nikoliv formální, ale konceptuální, onomaziologické: „Measurement and comparison expressions seem to be ideal candidates for the onomasiological approach. We can expect the meaning of such expressions to remain relatively constant across languages and objectively describable...“ (Hasegawa et al. 2010, s. 170). Výsledkem analýzy měrových konstrukcí v obou jazycích jsou návrhy jejich reprezentací ve schématech vlastních sémantice rámců (viz Fillmore, 1982, a Ruppenhofer et al., 2010).

Autoři rozlišují a zkoumají tři kategorie nazvané **měrovost** (*measurement*), **srovnání** (*comparison*) a **rozdíl v míře** (*measured difference*) a vymezené po řadě takto:

- a) **měrovost** – užití jazyka při udávání určité míry objektů, které mají prostorový nebo časový rozměr (*okno je jeden metr široké*);
- b) **srovnání** – užití jazyka při porovnání dvou objektů mezi sebou na nějaké škále (*toto okno je širší než tamto*);
- c) **rozdíl v míře** – užití jazyka při udávání naměřeného rozdílu mezi dvěma objekty na základě nějaké škály (*toto okno je o tři centimetry širší než tamto*).

Vektorová konstrukce podle nich v návaznosti na Fillmora (2002) „adds measurement and measurement-like phrases to a variety of scale-denoting predicates“ (Hasegawa et al., 2010, s. 176). Autoři předpokládají následující typologii vektorových konstrukcí:

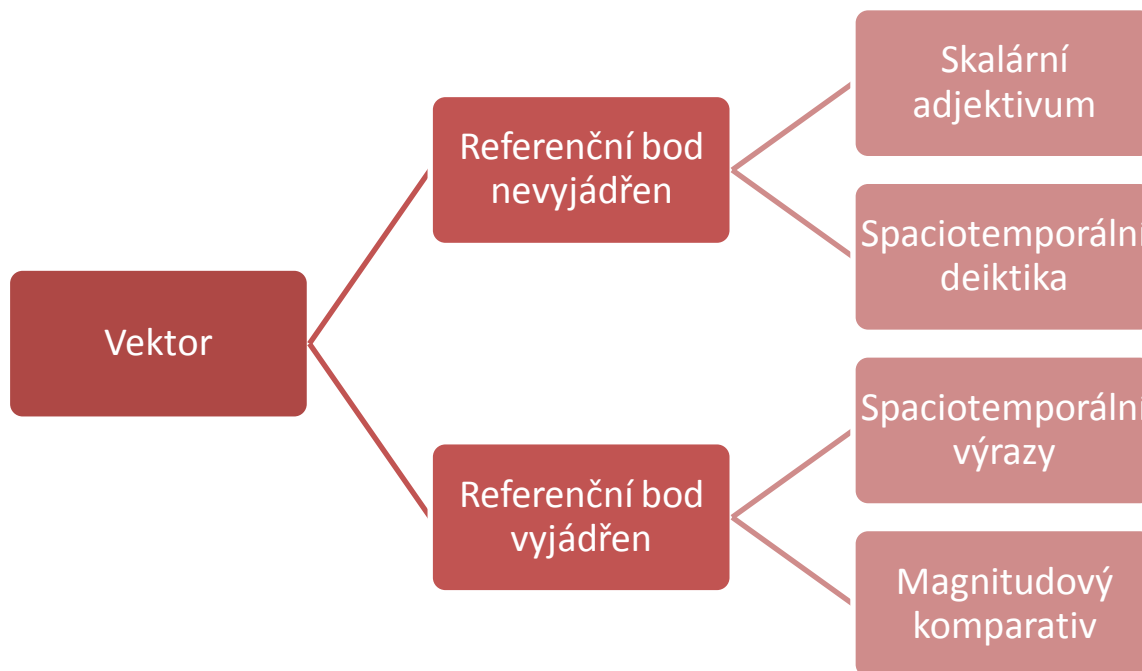

Schéma 2. Množina vektorových konstrukcí podle Hasegawy et al. (2010).

Skalární adjektivum (modifikované měrovým výrazem, podle autorů *measured adjective*) je například v konstrukci *vyšoký 3 metry*, spaciotemporální deiktický výraz je například konstrukce *před třemi dny*, spaciotemporální výraz s vyjádřeným referenčním bodem jsou struktury jako *tři dny před tou událostí* nebo *tři metry za vodou* a k magnitudovým komparativům se řadí kupříkladu *o tři metry vyšší než tamten*.

Sémantické rysy monolexémové vektorové konstrukce podle Fillmora (2002) zachycuje schéma 4:

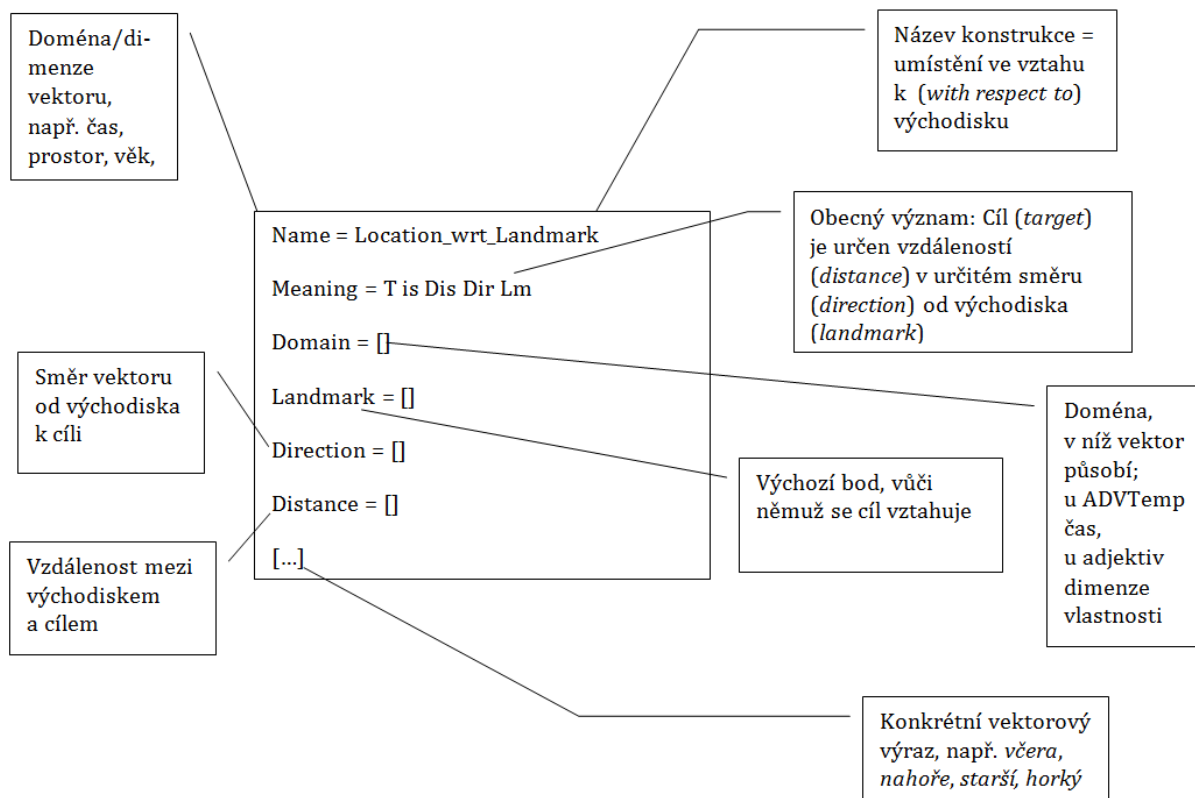

Schéma 4. Obecná vektorová konstrukce podle Fillmore (2002)

U monolexémických vektorových konstrukcí jsou všechny sémantické rysy lokace ve vztahu k východisku vyjádřeny daným lexémem – Fillmore například specifikuje konstrukci anglického časového adverbia *recently* následovně:

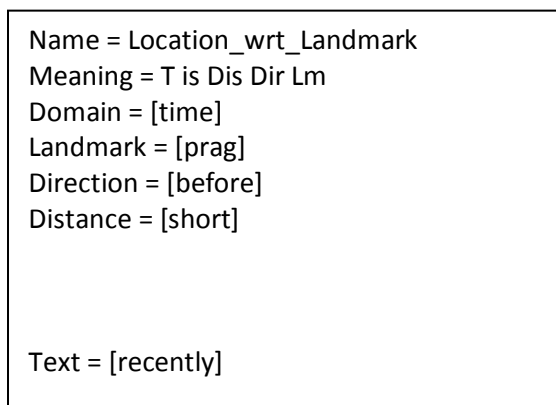

Schéma 5. Vektorová konstrukce pro časové adverbium *recently* podle Fillmore (2002).

U komplexních vektorových konstrukcí sestávajících z více složek-výrazů mohou jednotlivé složky specifikovat různé části významu vektorové konstrukce. Názorným příkladem jsou

fráze jako *před třemi lety* (*three years ago*) nebo *dnes večer* (*tonight*), na nichž si jednak můžeme doložit, jak vektorové konstrukce fungují, jednak ukázat rozdíl mezi angličtinou a češtinou.

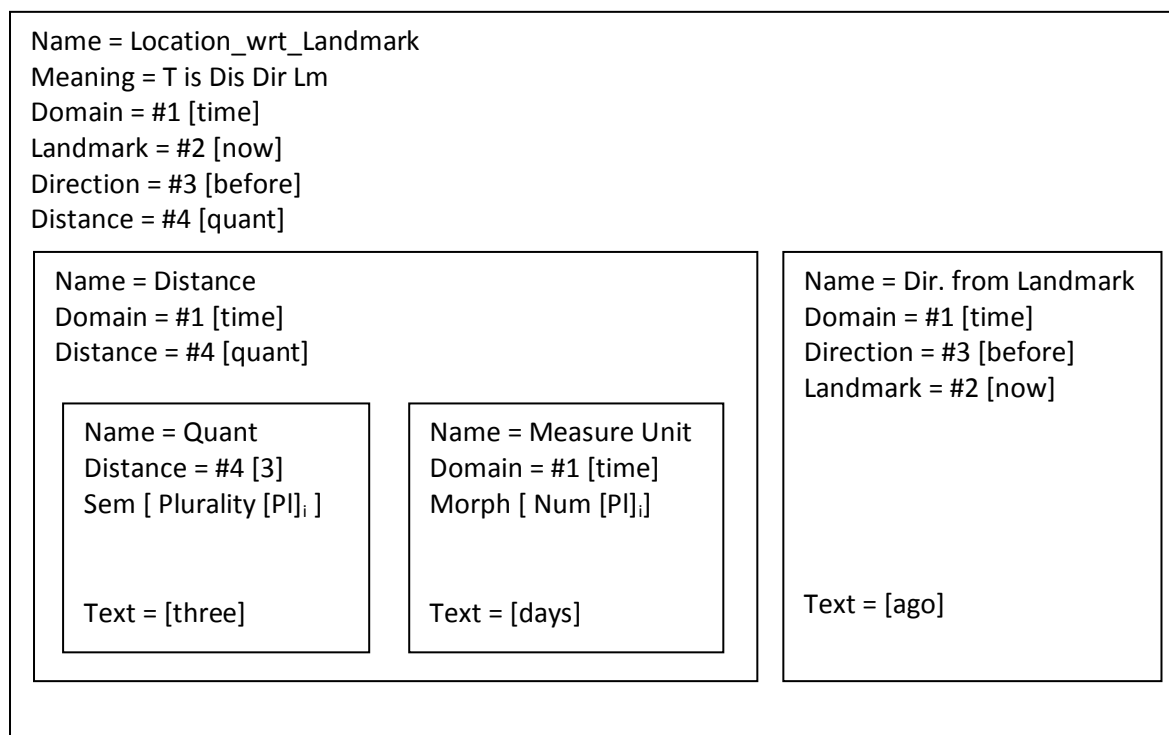

Schéma 6. Vektorová konstrukce pro frázi *three days ago*, na základě Fillmora (2002).

Když uvedené konstrukce uplatníme na skalární adjektiva, můžeme popsat jednak měrovou konstrukci s adjektivem v pozitivu, jednak magnitudové komparativy. Zajímavou poznámku činí Hasegawa et al. při srovnání angličtiny a japonštiny (194): autoři vymezují evaluativní a neevaluativní užití adjektiv v konstrukcích. věta *Her dissertation is 100 pages long* reprezentuje neevaluativní užití. Zároveň autoři upozorňují, že v tomto neevaluativním významu se obvykle užívá jen jeden člen adjektivního páru. Nabízejí vysvětlení, že je to ten člen, jehož dosah na škále v dané dimenzi je větší: například adjektivum *krátký* je chápán jako příznakový člen adjektivního páru, neboť škála délky je na jeho straně uzavřená: adjektivum *krátký* vyjadřuje kontinuální vlastnost (zahrnující větší množství stupňů, intervalů), avšak na levé straně škály v dimenzi délky je nutně jednou konečný bod, který se rovná nulové délce; naproti tomu u antonyma *dlouhý* je žádná taková inherentní hranice neexistuje – omezení jsou dána tím, jaké maximální délky obvykle dosahují řídicí substantiva,

jež adjektivum *dlouhý* rozvíjí (*dlouhý nos* vs. *dlouhý most*), nikoliv objektivním koncem rozpětí adjektiva *krátký* nezávislým na povaze modifikovaných substantiv. Přinejmenším u antonymních relativních párů můžeme předpokládat, že jeden člen z dvojice adjektiv bude pro svou neutrálnost preferován v neevaluativních kontextech, jako jsou například doplňovací otázky týkající se míry vlastnosti v určité dimenzi: *Jak je ta kniha/cesta dlouhá?* Hasegawa et al. (2010, s. 194) tuto funkci označují jako „mere scale-identifying function“ a podotýkají, že zatímco v angličtině (a češtině) je možné pro tuto funkci adjektiva využít, v japonštině taková konstrukce možná není, protože japonská adjektiva mají výhradně evaluativní funkci a podobné neutrální významy je nutné vyjadřovat neadjektivními konstrukcemi.⁶⁴

⁶⁴ V oddíle 3.5.2 uvidíme, že tuto vlastnost českých adjektiv do jejich klasifikace promítá i Karlík – Hladká (2004).

3.5 Skalární klasifikace českých adjektiv

Poslední část třetí kapitoly rozvíjí předběžnou klasifikaci skalárních adjektiv uvedenou v oddíle 3.3.

3.5.1 Empirické zakotvení skalární klasifikace adjektiv v češtině

Na základě odborné literatury věnované skalární klasifikaci adjektiv v angličtině (jak teoretické, tak experimentálně zaměřené) jsem se rozhodla zjistit, zda česká adjektiva vykazují takové distribuční chování a sémantické rysy, které by umožnily zahrnout tuto klasifikaci i do popisu českých adjektiv. Způsoby užívání českých adjektiv jsem zjišťovala dvěma metodami:

- i. dotazníkovým průzkumem zaměřeným na rozdíl mezi maximálními a minimálními adjektivy,
- ii. korpusovou sondou, která se zaměřila na distribuci adjektiv a měrových adjektiv v korpusech psané češtiny SYN Českého národního korpusu,

3.5.1.1 Dotazníkový průzkum

Dotazníkový průzkum se zaměřil na užívání absolutních adjektiv, konkrétně na to, zda mluvčí češtiny vnímají rozdílně maximální a minimální adjektiva modifikovaná měrovými adverbii vyjadřujícími částečnou míru.

Účastníci

Dotazníkový průzkum proběhl v prosinci 2010 a účastnili se ho studenti bakalářského a magisterského studia na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Respondentů bylo celkem 106.

Metoda

Dotazník měl papírovou formu, položky měly podobu českých finitních vět a byly seřazeny pod sebou na jedné stránce. Respondenti měli za úkol posoudit přijatelnost daných vět a vyznačit ji křížkem na pětistupňové škále se školským hodnocením, takže 1 značila větu naprosto přijatelnou, 5 větu, která byla podle respondenta naprosto nepřijatelná coby česká

věta. Čas pro vyplnění dotazníku nebyl omezen. Variantu A vyplnilo 43 respondentů, variantu B 62.⁶⁵

Dotazník měl dvě varianty, každá obsahovala 30 položek, z toho 4 kritické, 2 kontrolní a 24 výplňkových. Z 24 výplňkových položek 5 obsahovalo deadjektivní slovesa a použila jsem je v další části disertačního výzkumu jako předvýzkum pro přípravu experimentu s deadjektivními slovesy (podrobně viz 4. kapitola). Vyšší poměr kritických a výplňkových vět (1 : 6) byl zvolen z toho důvodu, že kritické věty byly strukturně poměrně výrazné a bylo vhodné od nich odvést pozornost větším množstvím odlišných struktur.⁶⁶ Dvě kontrolní položky sloužily k ověření a změření toho, zda respondenti mezi sebou korelují při hodnocení vět jednoznačně přijatelných (*V hlavním městě třetí říše strávil za soustruhem tři roky*) a jednoznačně nepřijatelných (*Mě baví se vám vypravit*).

Kritické věty byly upravené doklady z psaných korpusů SYN Českého národního korpusu,⁶⁷ výplňkové věty byly z části věty z téhož zdroje (v plném znění, nebo zkrácené), částečně reálné věty z jiných zdrojů, věty (z hlediska mého idiolektu) nepřijatelné nebo na hranici přijatelnosti jsem pro dotazník vytvořila sama.

Kritické věty obsahovaly vždy jedno adjektivum z dvojice *čistý – špinavý*, *bezpečný – nebezpečný*, *mrtvý – živý*,⁶⁸ *úplný – neúplný*, které podle literatury o skalárnosti v adjektivní kategorii mají tvořit páry MAX – MIN. Ani jedna z variant tedy neobsahovala oba členy opozitního páru ve zkoumaném kontextu. V každé podmínce bylo adjektivum modifikováno adverbiem *trochu*, neboť odborná literatura předpokládá, že minimální adjektiva, vzhledem k tomu, že označují minimální či vyšší míru vlastnosti, jsou přijatelná s daným modifikátorem, kdežto maximální adjektiva, označující maximální míru vlastnosti a nahoře uzavřenou škálu,

⁶⁵ Každá varianta se zadávala samostatně v různých seminářích, z čehož vyplynul rozdílný počet dotazníků získaných pro obě varianty. Vzhledem k tomu, že hodnoty průměru a mediánu byly u varianty B srovnatelné, pokud jsem vzala pouze 43 dotazníků, nebo všech 62, ponechala jsem při vyhodnocování u varianty B všech 62 dotazníků, protože by nemělo dojít ke zkreslení.

⁶⁶ Dotazy administrátora dotazníkového průzkumu směrem k respondentům po vyplnění dotazníku ukázaly, že tato strategie byla úspěšná, neboť respondenti obvykle neodhalili, které věty byly pro výzkumnou otázku relevantní.

⁶⁷ Vyhledáváno podle předem zvolených adjektivních lemmat.

⁶⁸ Viz diskuse o této dvojici níže.

budou ve frázi s daným adverbium signifikantně méně přijatelná. Lexikálně i strukturně byly kritické věty v obou podmínkách stejné, lišily se pouze adjektivem. Kritické položky v obou variantách dotazníku ukazuje tabulka č. 9, v níž jsou maximální adjektiva podtržena, minimální adjektiva bez podtržení.

	Varianta A	Varianta B
1.	Zdá se mi, že ten ubrus je <u>trochu špinavý</u> .	Zdá se mi, že ten ubrus je <u>trochu čistý</u> .
2.	Ze statistiky vyplynulo, že tahle čtvrť je <u>trochu bezpečná</u> .	Ze statistiky vyplynulo, že tahle čtvrť je <i>trochu nebezpečná</i> .
3.	Koroner konstatoval, že nalezená oběť je <u>trochu mrtvá</u> .	Koroner konstatoval, že nalezená oběť je stále <i>trochu živá</i> .
4.	Jeho šéfovi se zdálo, že ta zpráva o cestě je <u>trochu úplná</u> .	Jeho šéfovi se zdálo, že ta zpráva o cestě je <i>trochu neúplná</i> .

Tabulka 9. Kritické položky v dotazníku.

Přehled distribuce kritických položek ve variantách dotazníku ukazuje jistou asymetrii v sestavení; bylo by vhodnější předložit každé skupině respondentů vždy dvě maximální a dvě minimální adjektiva. Při vytváření experimentálního výzkumu deadjektivních sloves v podobné podmínce jsem již kritérium srovnatelných variant pečlivě dodržela, viz 4. kapitola.

Výsledky

Předpokládáme-li, že maximální adjektiva jsou citlivější na spojování s měrovými adverbii vyjadřujícími menší míru vlastnosti než adjektiva minimální, predikce výsledků dotazníkového výzkumu je taková, že položky 2–4 v první variantě dotazníku a 1 ve druhé variantě budou mít statisticky signifikantně nižší úroveň přijatelnosti napříč mluvčími než položky 1 ve variantě A a 2–4 ve variantě B.

Do vyhodnocování bylo započteno 105 dotazníků, jeden dotazník byl vyřazen, neboť v něm nebyla vyplněna více než polovina položek.⁶⁹

Základní statistické hodnoty pro získaná data (medián, aritmetický průměr a směrodatnou odchylku) ukazuje tabulka č. 11.

⁶⁹ I v ostatních dotaznících místy nebyla vyplněna některá z položek, ale nikdy nešlo o položku kritickou.

	Čistý	Špinavý	Bezpečný	Nebezpečný	Mrtvý	Živý	Úplný	Neúplný
medián	4	1	3	2	4	4	5	2
průměr	3,349	1,130	3,2	2,206	4,2	3,937	4,4	2,143
sm. odch.	1,197	0,34	1,258	1,197	1,002	1,246	0,771	0,99

Tabulka 11. Základní statistické míry pro adjektivní páry MAX-MIN v dotazníku.

Na první pohled se zdá, že výsledky odpovídají hypotéze, až na dvojici *mrtvý – živý*, u níž respondenti oba členy páru hodnotili stejně, a to jako nepřiliš přijatelné, tedy z hlediska tohoto testu jako dvě maximální adjektiva (že takové antonymní dvojice jsou možné, ukazují například dvojice *plný – prázdný*). Pokud ponecháme původní zařazení elicitovaných adjektiv ve skupině maximálních a minimálních adjektiv a spočítáme se získanými hodnotami aritmetického průměru hodnotu pravděpodobnosti p , která udává, nakolik je výsledek náhodný, zjistíme, že pro tuto klasifikaci dostaneme hodnoty těsně za hranici signifikantnosti, a to $p = 0,0558$. Pokud bychom obě adjektiva *živý* i *mrtvý* hodnotili jako maximální, pravděpodobnost nenáhodného rozdílu mezi maximálními a minimálními adjektivy v našich datech se zvýší, viz $p = 0,00128$.

Diskuse

K výsledkům dotazníkového průzkumu je třeba nejprve podotknout, že není možné získané výsledky příliš generalizovat – zaměřila jsem se pouze na absolutní adjektiva pouze v podmínce s adverbium vyjadřujícím neúplnou míru. Ze získaných dat a výsledků jejich analýzy tedy podle mého soudu můžeme vyvodit dva závěry:

1. Dotazníkový průzkum ukázal, že různá adjektiva vykazují různou míru kolokability s měrovými adverbii označujícími částečnou míru. Zdá se skutečně, v souladu s odbornou literaturou, že některá adjektiva označují nějakou kontextově danou nebo lexikalizovanou maximální míru vlastnosti, a jsou proto hůře přijatelná s adverbii vyjadřujícími částečnou míru. Adjektiva tedy vyjadřují škálu nějaké vlastnosti, a to různě vypadající škálu – někdy s minimálním intervalem, někdy s maximálním. Test s měrovými adverbii je schopen na tyto skalární vlastnosti adjektivních lexémů poukázat.
2. Druhý závěr, který výsledky shrnuté v bodě 1 relativizuje, souvisí s dvojicí *mrtvý – živý*. Kritická položka v dotazníku zněla *Koroner konstatoval, že nalezená oběť je trochu mrtvá*, resp. *Koroner konstatoval, že nalezená oběť je stále trochu živá*. U této

položky jsem již předem předpokládala, že hodnocení nebude výrazné jako u ostatních dvojic, a tak jsem do věty s adjektivem *živý* doplnila časové adverbium *stále*, aby podpořilo navození vhodného situačního kontextu, v němž by bylo možné adjektivum *živý* použít v původním, konkrétním významu při minimální míře označené dimenze, tj. „stavu života“. Výsledky u této položky ukazují, že zamýšlený primingový efekt nenastal. Respondenti v daném kontextu interpretovali obě adjektiva jako maximální, tedy platné jen při úplné neživosti, resp. živosti. V tomto významu jsou tato adjektiva v komplementárním vztahu. Domnívám se, že tato interpretace byla navozena dalšími prvky v kontextu, zejména jmennou frází *nalezená oběť*, které implikuje spíše neživé lidské tělo a používá se v tomto smyslu v kriminalistické terminologii, a tedy vyžaduje opozici *živý – mrtvý* v maximální interpretaci. Bylo by například zajímavé zjistit, jestli a nakolik by byly výsledky elicitace jiné, kdyby věta zněla například *Houbař zjistil, že dívka ležící na pěšině je stále trochu živá/trochu živá/trochu mrtvá* apod. U této adjektivní dvojice je zajímavé také to, že v jejich přeneseném použití, kdy vypovídají o dimenzi životní energie/elánu, je lze s měrovými adverbii částečné míry dobře použít, protože platí již při dosažení minimální míry na škále dané dimenze v obou směrech, jak ukazují následující korpusové doklady:

(14) Tim Burton v tom má jasno. Země živých je v jeho filmu mnohem mrtvější a studenější než svět mrtvých (SYN2010).

(15) Taky se jí zdála šťastnější a živější, než jak ji v poslední době pamatovala (SYN2010).

Tato poznámka k adjektivní dvojici *živý – mrtvý* vede ke dvěma podstatným upřesněním tvrzení uvedených v bodě 1: a) adjektiva mohou ve svých různých významech náležet k různým skalárním typům; b) i při různých užitích ve stejném významu může docházet k rozdílům v tom, k jaké škále se v různých jazykových kontextech odkazuje, a to z důvodu různých pragmatických inferencí jazykových výrazů, které tvoří jazykový kontext. Podrobný popis skalárních vlastností určitého adjektiva, nebo adjektivní dvojice by pak tedy měl obnášet generalizaci různých jeho užití v různých významech a kontextech. Toto konstatování však podle mého soudu nepopírá tvrzení z bodu 1 v principu, nýbrž upozorňuje na faktory, které bude třeba při komplexním popisu adjektivní skalárnosti zohlednit.

3.5.1.2 Korpusová sonda

Na dotazníkový průzkum jsem navázala korpusovou sondou. Rozhodla jsem se dále věnovat testu zaměřenému na kombinaci adjektiv a měrových adverbii. Cílem korpusové sondy bylo získat více jazykového materiálu pro pozorování interakce mezi jednotlivými skalárními typy a různými měrovými adverbii. V korpusech současné psané češtiny SYN Českého národního korpusu jsem vyhledávala čtyři měrová adverbia: dvě vyjadřující částečnou míru (*trochu, částečně*), dvě označující míru maximální (*úplně, zcela*) a zjišťovala jsem, s jakými adjektivy se pojí a s jakou frekvenční distribucí.⁷⁰

trochu		částečně		úplně		zcela	
jiný	9517	invalidní	250	jiný	28199	nový	19056
nervózní	1555	upravený	162	nový	7712	jiný	14464
velký	1435	ochrnutý	131	stejný	3259	jasný	5918
dobrý	1300	omezený	124	normální	2065	odlišný	5388
zvláštní	995	hrazený	117	jasný	1696	běžný	3419
odlišný	892	spokojený	116	jistý	1453	opačný	2449
složitý	841	uzavřený	115	poslední	1194	jistý	2362
možný	699	oprávněný	113	zbytečný	1128	známý	2244
smutný	652	průjezdny	106	cizí	1027	volný	2120
zklamaný	619	poškozený	87	spokojený	1002	ojedinělý	1790
malý	533	bezmocný	85	jednoduchý	947	výjimečný	1767
divný	520	zakrytý	85	špatný	923	zbytečný	1761
špatný	491	zkvašený	75	dobrý	890	závislý	1740
podobný	488	autobiografický	74	ideální	887	zdravý	1664
unavený	483	vlastní	72	odlišný	876	zaplněný	1609
šťastný	466	krytý	72	obyčejný	875	konkrétní	1575
vysoký	415	úspěšný	71	volný	874	zásadní	1548
starý	389	dochovaný	69	známý	744	mimořádný	1510
dlouhý	387	podsklepený	62	prázdný	723	normální	1502
silný	366	zrekonstruovaný	57	nahý	712	zřejmý	1496
slabý	365	nový	56	opačný	687	přirozený	1330
rozpačitý	356	opravený	52	zdravý	631	rozdílný	1268
těžký	345	prosklený	52	malý	569	pochopitelný	1102
tradiční	298	zastřešený	51	přesný	568	obvyklý	1060
příjemný	285	závislý	49	čistý	554	jednoznačný	1036

⁷⁰ Pokud jde o vyhledávací proces, nejprve jsem vyhledala a každé měrové adverbium, poté u něj pozitivním filtrem získala kolokaci s adjektivy. Následně jsem vyměnila KWIC (key word in context) a jeho kolokaci a poté bylo možné jednou ze statistických funkcí v manažeru Bonito získat frekvenční distribuci adjektiv modifikovaných příslušným měrovým adverbium.

trochu		částečně		úplně		zcela	
komplikovaný	282	pravdivý	48	hotový	473	přijatelný	1034
náročný	276	financovaný	45	celý	459	vyrovnaný	978
slušný	269	zapuštěný	45	běžný	449	reálný	935
přehnaný	263	svobodný	45	fit	436	vhodný	868
obvyklý	259	privatizovaný	44	zničený	435	přesný	846

Tabulka 12. Frekvenční distribuce adjektiv v kontextu měrových adverbii v korpusech SYN.

Poté jsem si vybrala 8 adjektivních dvojic, které se vyskytly v odborné literatuře a řadily se k maximálním a minimálním adjektivům, a vyhledala jsem pro ně konkrétně distribuci v kontextu měrových adverbii. Čtyři dvojice tvořily opozitum od pozitivního kořene přidáním negačního morfému, čtyři dvojice byly idiosynkratické, různokořenné. Výsledky přinášejí následující dvě tabulky. První sloupec pro každé adjektivum a měrové adverbium uvádí celkovou absolutní frekvenci v korpusech SYN, druhý sloupec udává za sebou počet tvarů v pozitivu, komparativu a superlativu. U adjektivního páru *úplný* – *neúplný* jsem zvolila modifikaci výrazem *zcela*, protože z důvodu shodného kořene se takřka nevyskytuje modifikace adverbium *úplně*.

adjektivum	trochu		úplně		zcela	
	celkově	P-K-S	celkově	P-K-S	celkově	P-K-S
bezpečný	21	10-9-0	134	130-0-4	----	----
nebezpečný	183	177-6-0	4	1-0-3	----	----
jistý	36	26-10-0	1491	1484-0-7	----	----
nejistý	204	203-1-0	4	4-0-0	----	----
přesný	13	1-12-0	583	581-0-2	----	----
nepřesný	47	47-0-0	3	1-0-0	----	----
úplný	0	----	----	----	95	
neúplný	5	5-0-0-0	----	----	1	1-0-0

Tabulka 13. Modifikace stejnořenných adjektivních párů měrovými adverbii v psaných korpusech.

adjektivum	trochu		úplně	
	celkově	P-K-S	celkově	P-K-S
zdravý	17	15-2-0	653	651-0-2
nemocný	77	77-0-0	13	13-0-0
suchý	38	31-7-0	134	134-0-0
mokrý	35	34-1-0	143	143-0-0
mrtvý	30	30-0-0	196	195-0-1
živý	68	23-45-0	14	13-0-1

	trochu		úplně	
<i>plný</i>	20	2-18-0	294	294-0-0
<i>prázdný</i>	32	29-4-0	731	731-0-0

Tabulka 14. Modifikace různokořenných adjektivních párů měrovými adverbii v psaných korpusech.

Tabulka 12 vykazuje tendence v distribuci měrových adverbií, které jsme předpověděli na základě odborné literatury a dotazníkového šetření: adjektiva spojující se s adverbii *trochu* a *částečně* jsou jiná než adjektiva spojující se nejčastěji s adverbii *úplně* a *zcela*, přičemž můžeme říct, že u adverbií malé míry jsou spíše adjektiva minimální a relativní (*jiný*) a u adverbií velké míry adjektiva maximální (*nový*). Jen několik adjektiv se vyskytuje v obou podmínkách (*jiný, odlišný, dobrý*), ale z hlediska frekvence jsou první dvě častější u maximálních adverbií, třetí u adverbia *trochu*. Zajímavé je, že podle kolokací se zdá, že ve významu adverbií *úplně* a *zcela* je menší rozdíl, spíše stylový, kdežto kolokace adverbia *trochu* a *částečně* se liší výrazněji, adverbium *částečně* se například častěji pojí s nepůvodními adverbii, například odvozenými od sloves, kdežto *trochu* se často vyskytuje v kolokaci s adjektivy primárními, vyjadřujícími škálu nějaké dimenze, evaluativní vlastnosti apod.

Tabulky 13 a 14 také podporují tezi o rozdílných tendencích u maximálních a minimálních adjektiv. Vzhledem k nižším počtům výskytů jsem u těchto adjektiv odfiltrovala u vyhledávek s *trochu* doklady, kde měl výraz *trochu* funkci neurčité číslovky (*trochu živé vody* apod.). Jediný adjektivní pár, kde jsme nedostali žádoucí poměr dokladů, je dvojice *suchý – mokrý*, neboť obě adjektiva se zdají spojovat spíše s adverbii *úplně* než *trochu*. To by si žádalo hlubší analýzu příslušných dokladů, aby bylo možné podat generalizaci toho, v čem se tato adjektiva chovají jinak než jiná v našem vzorku. Ostatní adjektivní dvojice vykazují předpověděnou tendenci (i dvojice *plný – prázdný*, kde jsou obě adjektiva maximální). Je však zajímavé, že stejnokořenné dvojice se v této podmínce chovají výrazněji než různokořenné. Příčinou by mohla být jednodušší morfologická struktura adjektivních párů tvořených negací, a tedy jejich větší, přímočařejší souvztažnost než u adjektiv různokořenných.

3.5.2 Klasifikace adjektiv podle P. Karlíka a Z. Hladké (2004)

Již několikrát zmiňovaný text P. Karlíka a Z. Hladké (2004) dospívá také ke klasifikaci adjektiv v češtině, která by se dala označit za skalární. Na základě níže uvedených kritérií vymezují dvě skupiny adjektiv:

- a) závislost významu adjektiv na kontextu: X je starý, smutný × X je železný, mrtvý⁷¹
- b) kookurence ADJ s měrovými adverbii: *velmi/dost/méně/tak starý, smutný* × **velmi/dost/méně/tak železný, mrtvý*
- c) inherentní stupňovatelnost: *starší, smutnější* × **železnější, mrtvější*.

Autoři zároveň upozorňují na rozdíl v užití stejného adjektiva v prosté predikativní funkci a v predikativní funkci v měrové konstrukci, tj. *Petr je starý* vs. *Petr je tak starý jako Pavel*. Zatímco v prvním příkladu je ADJ *starý* interpretováno ve vztahu k nějakému kontextově danému standardu (úrovně obvyklého věku, jímž začíná kategorie stáří), druhou větu je možné vyslovit i s referencí k nízkému věku mluvčího a druhého referenta (například 15 nebo 23 let, kteří z hlediska kategorizace věku spadají do mládí). Karlík a Hladká tato dvě užití hodnotí jako samostatné třídy a navrhují (na s. 90–91) následující komplexní klasifikaci adjektiv:

- (1) ADJ_{nerestriktivní} mají význam, který jim nedává schopnost rozšiřovat intenzi JMÉNA: *dnešní, budoucí, zdejší, zmíněný, následující*. Mají referenční potenciál. Nejsou stupňovatelná.⁷²
- (2) ADJ_{restriktivní} mají význam, který jim dává schopnost rozšiřovat intenzi jména.
 - (2a) ADJ_{relativní} jsou inherentně stupňovatelná: *mladý, smutný, chlupatý, severní, tučný, vtipný*.
 - (2aa) ADJ_{polární} mají jen tvar základní (*starý*)
 - (2ab) ADJ_{skalární} mají tvar pozitivu – komparativu – superlativu

⁷¹ Autoři kontextovou podmíněnost interpretace adjektiva dokládají mimo jiné názorným příkladem *Malý bernardýn je velký pes a i ta největší moucha je pořád menší než nejmenší bernardýn* (s. 80).

⁷² Autoři dokonce poznamenávají, že tato skupina možná ani nepatří k adjektivům.

(2b) ADJ_{absolutní} nejsou inherentně stupňovatelná a mají jen tvar základní: *mahagonový, červený, kulatý, městský, živý, mrtvý, mužský, ženský, psí, ženatý aj.*⁷³

Když odhlédneme od terminologie, která se nekryje s terminologií ve skalárním přístupu, Karlík – Hladká v oblasti kvalitativních/skalárních adjektiv rozdělují zejména dvě podskupiny relativních adjektiv, tak jako to učinil Hasegawa et al. (2010) pro adjektiva anglická: polární adjektiva u Karlíka a Hladké označují adjektiva odkazující neutrálně ke škále v určité dimenzi, skalární adjektiva jsou adjektiva, která jsou součástí měrových konstrukcí, často se stupňují a tvoří jádro adjektivní třídy. Tuto distinkci je rozhodně možné do klasifikace adjektiv začlenit.

3.5.3 Klasifikace adjektiv v češtině

Na základě teoretických poznatků a empirického výzkumu popsaných v této kapitole je možné jako závěr a jako východisko pro návazný výzkum představit jednotlivé typy skalárních adjektiv v češtině pomocí prototypických konstrukcí. Nástrojem pro reprezentaci adjektivních prototypů mi budou vektorové konstrukce navržené ve studii Charlese J. Fillmora (2002) věnované časovým konstrukcím, které jsem popsala v oddíle 3.3.

Předpokládám, že kategorie adjektiv je gradientně organizovaná a že jednotlivé typy jsou buď úzce propojené, nebo situované v relativní blízkosti. Na nejvyšší úrovni rozdělují v souladu s Karlíkem a Hladkou (2004) adjektiva restriktivní a nerestriktivní. Tato distinkce odpovídá i typologii vektorových konstrukcí Hasegawy et al. (2002), neboť adjektiva nerestriktivní mají de facto deiktickou funkci, odkazují buď k referenčnímu bodu v textu (*uvedený, řečený*), nebo v komunikační situaci (*dnešní, budoucí*). Na rozdíl do Karlíka a Hladké (2004) nepředpokládám, že by tato adjektiva měla být vyčleněna ze slovního druhu adjektiv. Dále vyčleňuji relační adjektiva (*prkenná podlaha, kovová miska, stavební pozemek*), která přisuzují objektu určitou vlastnost, která tyto objekty odlišuje od jiných objektů s jinými vlastnostmi z určité množiny souvisejících vlastností (*prkenná podlaha vs. kamenná/betonová podlaha; kovová miska vs. skleněná/keramická miska; stavební pozemek*

⁷³ Tak jako jiné přístupy i autoři připouštějí, že ADJ absolutní (v jejich terminologii) mohou přecházet k relativním adjektivům a přebírat i jejich morfosyntaktické rysy, pokud bude v jejich interpretaci možné nalézt nějakou hodnotící škálu, na níž by dané adjektivum vyjadřovalo (spolu s měrovými výrazy) míru, s níž vlastnost platí o modifikovaném objektu.

vs. *nestavební/zemědělský pozemek* apod.). U tohoto typu adjektiv je podstatné, že vlastnost se pouze přiděluje, buď o daném objektu platí, nebo neplatí, ale neptám se, do jaké míry platí. Mohli bychom říct, že se jedná o adjektiva s oboustranně uzavřenou škálou, která je však konceptualizovaná jako jeden bod nebo stupeň. Z toho důvodu dává smysl označení těchto adjektiv jako absolutních u Karlíka a Hladké (2004). Zároveň jsem v souladu s odbornou literaturou věnovanou skalárním adjektivům označila za absolutní adjektiva maximální, vyjadřující míru vlastnosti takovou, že zahrnuje maximální bod (*plný, prázdný, čistý, jistý, bezpečný, zdravý*) a že bez dosažení této maximální míry nemůže adjektivum pro daný objekt platit. Naproti tomu minimální adjektiva mají nastavenou svou platnost na minimální hodnotě určité vlastnosti (*špinavý, nejistý, nebezpečný, nemocný*) a hranicí jejich platnosti je počátek platnosti adjektiva maximálního. Z toho důvodu jsme adjektiva maximální a minimální označili za komplementární opozitní páry. Poslední skupina relativní adjektiv je skupina se škálou otevřenou alespoň na jedné straně, jejíž srovnávací standard je proto obvykle kontextově značně proměnlivý. Nepříznakové členy antonymních párů mohou odkazovat k celé škále vlastnosti (*Cesta je dlouhá pět kilometrů, Jak je ta jáma široká?* apod.), v příznakovém, evaluativním užití se relativní adjektiva vstupují do komparativních konstrukcí, stupňují se a tvoří antonymní páry. Nepříznakové užití z důvodu nenalezení vhodnějšího termínu označuji jako neutrální typ, skalární relativní adjektiva pak jako polární. Typologii adjektiv jako slovního druhu můžeme tedy na závěr této kapitoly souhrnně zobrazit takto:

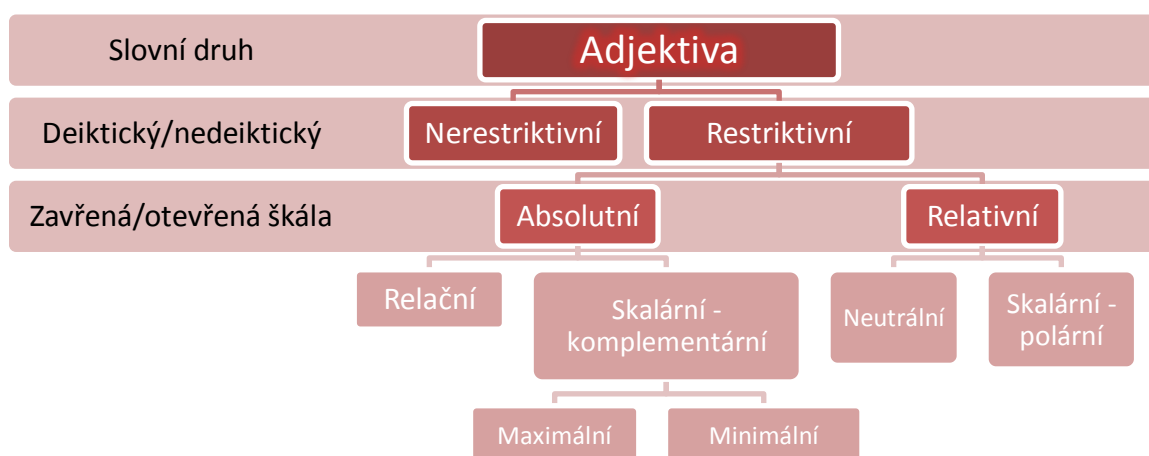

Schéma 7. Klasifikace slovního druhu adjektiv.

3.7 Závěr

Tato kapitola pojednávala o sémantických rysech adjektiv podstatných pro jejich kategorizaci jako slovního druhu a jejich jemnější vnitřní klasifikaci. Jako východisko jsem zvolila tradiční klasifikace v české jazykovědě (MČ 2, 1986; ESČ, 2002; Čermák, 2010). K nim jsem vztáhla v současné době se rozvíjející skalární model adjektiv, kterému se věnují jednak formální sémantici (např. Yoon, 1996; Rotstein – Winter, 2004; Kennedy, 2007), jednak experimentální psycholingvisté (viz např. Sedivy et al., 1999; Frazier et al., 2008).

Soustředila jsem se na to, jak lze exaktněji popsat význam adjektiv coby výrazů označujících vlastnost, a v souladu se skalárním modelem jsem vlastnost definovala jako množinu uspořádaných bodů na škále podél určité dimenze. Podle povahy této škály (uzavřenost/otevřenost) lze dále vnitřně klasifikovat adjektiva na absolutní, s podtypy maximálních adjektiv, se škálou uzavřenou na horní, maximální hodnotě (*mrtvý, živý, prázdný, bezpečný, čistý, suchý*), a minimálních adjektiv, s dole, tj. na minimální hodnotě uzavřenou škálou (*nebezpečný, špinavý, mokrý*), a dále relativní adjektiva, se zcela, tj. oboustranně otevřenou škálou (*malý–velký, tlustý–tenký, úzký–široký*).

Následný empirický výzkum (sestavající z dotazníkového průzkumu, korpusové sondy a kvalitativní analýzy adjektiv v jednom beletristickém textu) ukázal, že a) mluvčí jsou schopni odlišovat maximální a minimální adjektiva, avšak b) u různých adjektivních dvojic v různé míře. To podpořila i korpusová sonda, která potvrdila, že vzhledem k různým testům založeným na syntaktické distribuci se různá adjektiva a adjektivní opozitní dvojice chovají různě pravidelně a jednoznačně. Faktory ovlivňujícími interpretaci konkrétních adjektiv a adjektivních dvojic jsou jednak významová polysémie adjektivních významů (tj. různé škály lexikalizované pro jednotlivé významy) a jednak jazykový kontext ovlivňující interpretaci adjektiva v konkrétní komunikační situaci. V závěru kapitoly jsem navrhla podrobnou klasifikaci adjektiv v češtině coby východisko pro další, hlubší výzkum.

Celkový závěr plynoucí z výzkumu v této kapitole lze podat následovně:

- a) je vhodné začlenit skalární přístup do kategorizace a klasifikace českých adjektiv,

- b) více než v původní, formálněsémantické literatuře je však třeba klást důraz na reprezentativní empirický výzkum a sledovat význam a funkci adjektiv v jazykovém a situačním kontextu,
- c) abychom pracovali s přesnějšími jazykovými daty (tj. odpovídajícími skutečnému úzu) a abychom co nejpřesněji vymezili podmínky posunu významu a užití jednotlivých adjektiv a adjektivních dvojic od určených skalárních prototypů (MAX, MIN a REL).

4. kapitola

Sémantika deadjektivních sloves v češtině

*„There are strong relations between (a)telicity
of deadjektival verbs and the classification of the
corresponding adjectives.“*

Yoad Winter

Tato kapitola vychází z tvrzení Yoda Wintera (2006, s. 11), jež se proto stalo mottem této kapitoly. Tvrdí-li Winter, že „existují silné vazby mezi (a)teličností deadjektivních sloves a klasifikací příslušných adjektiv“, znamená to, že podle něj skalární typ adjektiva přímo ovlivňuje sémantickou interpretaci děje u derivovaného slovesa. V této kapitole se budu soustředit na otázku, zda lze podobné tvrzení považovat za platné pro česká deadjektivní slovesa.

Abych se mohla zabývat vlivem skalárnosti adjektiv na teličnost DAV, je nutné nejprve vyjasnit, co to teličnost je. Představím proto velice stručně sémantickou klasifikaci sloves a predikátů a ukážu, jakou pozici v ní má rys teličnosti. Tomu se budu následně věnovat podrobněji. Ukážu, že existují různá pojetí teličnosti, která vedou k různým hodnocením konkrétních jazykových ztvárnění situací a budu se také věnovat spolehlivosti hlavního distribučního testu teličnosti, jímž je kombinace s kompletivními a durativními temporálními frázemi typu *hodinu/za hodinu*. Jako dvě hlavní pojetí teličnosti vymezím kompletivní přístup, který klade důraz na dosažení závěrečného bodu (Krifka, 1998; Filip, 1999, 2000; Dočekal, 2007), a inherentní pojetí, podle něž je klíčové směřování k tomuto cíli (Depraetere, 1996, 2006). Tato dvě pojetí doložím na českých příkladech a propojím je s dalšími distinkcemi v aspektuální oblasti, zejména s vidovou opozicí (im)perfektivností a s opozicí (ne)ohraničenosti.

Další část čtvrté kapitoly se již soustředí na DAV. Charakterizují DAV v češtině z hlediska slovotvorných typů a jejich zastoupení v psaných korpusech Českého národního korpusu. Poté popíšu anglická DAV a jejich dosavadní skalární popisy. V empirické části představím vlastní experimentální výzkum formou posuzování gramatičnosti. Respondenti hodnotili především maximální DAV v obou typech testů: jak v kombinaci s měrovými adverbii vyjadřujícími různou míru, tak v adverzativních konstrukcích implikujících určité sémantické vyplývání. Závěrečný oddíl čtvrté kapitoly shrne dosavadní poznatky o DAV v češtině a nastíní, v jakém vztahu je původní adjektivní škála k aspektuálním významům českých DAV.

4.1 Aspektuálnost a sémantika sloves a predikátů

Sémantice sloves a jejich sémantické klasifikaci z hlediska jazykového ztvárnění popisované situace se přinejmenším v posledních padesáti letech věnuje v lingvistice velká a soustavná pozornost. Literatury k tématu je nepřehledné množství, existující bibliografie prací k tomuto tématu (*event semantics*) čítá 20 stran (viz Condoravdi – Filip, 2007). Taková rozsáhlá množina odborných textů pochopitelně nepředstavuje homogenní pohled, ale zahrnuje různé přístupy a modely. Na tuto pluralitu u nás upozorňuje např. Čermák (2010, s. 169–170), který slovesu přisuzuje obecný význam události, „která se dá různě dál členit, kdy např. B. Levin (1993) uvažuje o téměř dvou stovkách tříd (nejen však čistě sémanticky založených) a obdobně se navrhuje mnoho klasifikací jiných; názorová jednotu však neexistuje.“ V české jazykovědě toto dění nejvýrazněji reflekoval Daneš (1971), Daneš – Hlavsa (1987), Grepl – Karlík (1998), v posledních letech pak Dočekal (2007).

Přes tuto pluralitu v odborné literatuře k tomu tématu existuje v posledních desetiletích zásadní shoda: sémantická klasifikace sloves a predikátů se zařazuje do široce pojímané konceptuální oblasti aspektuálnosti. Takto pojatá oblast aspektuálnosti zahrnuje také gramatickou kategorii vidu (aspektu), pokud je v daném jazyce gramatikalizovaná, která je založena na opozici perfektivního děje podaného v celku a imperfektivního děje podaného v průběhu, která se někdy označuje jako vnější aspekt nebo perspektiva (*viewpoint aspect*). Sémantická klasifikace predikátů je pak založena na vnitřním pohledu na děj, na klasifikaci podle vnitřního průběhu děje. Děj je přitom pojem s příliš úzkým významem, protože do klasifikace náležejí i neděje, stavy. Celá množina entit označovaných predikáty se proto označuje obvykle jako situace (*situation*; např. Smith, 1997; Xiao – McEnery, 2005) nebo eventualita (*eventuality*; původně Bach, 1986; Filip, 1999), ale také událost (*event*) nebo aktionsart.

Ze všech termínů lze za nejvhodnější pro českou terminologickou soustavu považovat termín situace (a klasifikaci sloves/predikátů pak označovat jako situační typy/třídy). Termín eventualita má v češtině v běžném významu nežádoucí význam náhradního řešení, alternativy. Termín událost je i v angličtině dvojznačný (podrobně viz Partee, 2000) mezi souhrnným označením pro množinu situačních typů a označením jednoho z těchto typů, implikujícího přechod z výchozí situace do situace závěrové (tj. ve významu Danešových

událostí/mutací, viz např. Daneš 1971). Termín aktionsart je ještě více zatížený: v německé lingvistice, kde není gramatikalizovaný vid, se tento termín často používá pro odkazování k celému spektru aspektuálnosti, v anglosaské lingvistice může označovat situační typy, kdežto v české jazykovědě označuje tradičně k nevelké skupině tzv. způsobů slovesného děje, speciálními derivačními morfémy značených modifikací výchozího slovesa a jeho děje (např. kapacitiva *uzvednout (dva kufry)*, delimitativa *pohovořit (o sobě)*, atenuativa *naplakat se*, perdurativa *probdít (noc)* apod.).

Aspektuální význam propozice se přitom neprojevuje a neurčuje pouze ve významu slovesa, ale může být ovlivněn celou predikátovou frází s valenčními doplněními (zejména přímým objektem, event. subjektem) nebo doplněními nevalenčními i dalšími prvky věty (předložkové fráze direkcionální a lokální, temporální adverbiálie, některá způsobová příslovce nebo měrová adverbia). Z toho důvodu lze předpokládat, že některá slovesa ve své sémantické struktuře obsahují specifikaci pro situační typ, některá zase snadno přecházejí od jednoho typu k druhému, jiná zase mají prototypickou třídu a k jiné přecházejí jen při specifickém kontextu. Aspektuální interpretace (tj. vnitřní pojetí situace) se tedy utváří na úrovni slovesa (Vendler, 1967), predikátu (Verkuyl, 1993; Krifka, 1992, 1998), propozice (Smith, 1997; Rothstein – Filip, 2005; Filip, 2008) a v některých případech i komunikační situace (Depraetere, 2006) zahrnující účastníky komunikace a jejich sdílené znalosti o situaci.

V následující části se budu nejprve věnovat sémantické klasifikaci sloves a predikátů. Představím pouze několik klíčových fází ve vývoji verbální klasifikace⁷⁴; soustředit se budu především na dva současné modely: mereologický (Krifka, 1998; Filip, 1999) a skalární (Hay et al, 1999; Kennedy – Levin, 2008), případně na návrhy integrace obou přístupů (Beavers, 2008; Filip, 2008; Filip, 2011). Obecně lze říci, že v této kapitole vycházím do značné míry z aspektuálního modelu Hany Filip (1999, 2000, 2004, 2008).

Při klasifikaci situačních typů na základě určitých sémantických rysů se budu soustředit zejména na opozici telický/atelický: jak se v literatuře definuje a pomocí jakých testů se ověřuje (zejména na anglickém jazykovém materiálu). Lze vyčlenit dvě hlavní sémantická pojetí teličnosti:⁷⁵ maximalizační, ve smyslu vyžadující dosažení koncového bodu (Dowty,

⁷⁴ Podrobné a systematické představení přináší monografie Filip, 1999.

⁷⁵ Syntaktické modely teličnosti nechávám stranou.

1979; Krifka, 1998; Filip, 2000), a inherentní (Decklerck, 1979; Daneš – Hlavsa, 1987; Depraetere, 1996, 2006), které za telické považuje i slovesa a predikáty implikující směřování k vnitřnímu cíli, nikoliv nutně jeho dosažení. Zároveň někteří autoři (Bertinetto, 2001; Depraetere, 1996) poukazují jednak na nutnost důsledně rozlišovat teličnost a perfektivnost a teličnost a (časovou) ohraničenost a jiní zase upozorňují na rizika základního testu teličnosti pomocí temporálních adverbíálií (Capelle, 2004; Xiao – McEnery, 2006).

Všechny tyto aspekty (maximalizační a inherentní pojetí teličnosti, rozdíl mezi teličností, perfektivností a ohraničeností a validnost testů teličnosti) jsou relevantní i pro český aspektuální systém, a tedy i pro sémantiku DAV jako jednoho ze slovesných typů.

4.1.1 Sémantika sloves a predikátů⁷⁶

4.1.1.1 Standardní klasifikace

Ke klasickým textům pojednávajícími o aspektuálních rysech sloves a predikátů se řadí jednak studie filozofa Z. Vendlera *Verbs and times* (1967), v níž se vymezují čtyři základní, dodnes citované slovesné třídy (*states, activities, accomplishments a achievements*)⁷⁷, dále monografie D. Dowtyho (1979), opřené o montaguovskou sémantiku, a poté například studie A. Mourelatose (1978), která argumentuje ve prospěch triády *stavy–procesy–události* jako základních tříd celé klasifikace, nebo práce E. Bacha (1986), jenž celou typologii označuje jako eventualitní typy (*eventuality types*) a poukazuje na analogie mezi sémantikou dějových a událostních predikátů na jedné straně a nepočitatelných a počitatelných jmenných frází na straně druhé. Na základě této odborné literatury lze schéma predikátových tříd představit například v této podobě (podle Bacha, 1986):

⁷⁶ Tento oddíl představuje zčásti i některé poznatky obsažené v práci Hrachovinová (2004); podrobnosti k jednotlivým přístupům k situačním typům jsou k nalezení tam.

⁷⁷ S překladem této čtveřice do češtiny jsou potíže, protože ne pro všechny třídy lze nalézt jednoslovné pojmenování; obvykle se používá označení stavy, procesy/aktivity, durativní události a momentální/okamžité události.

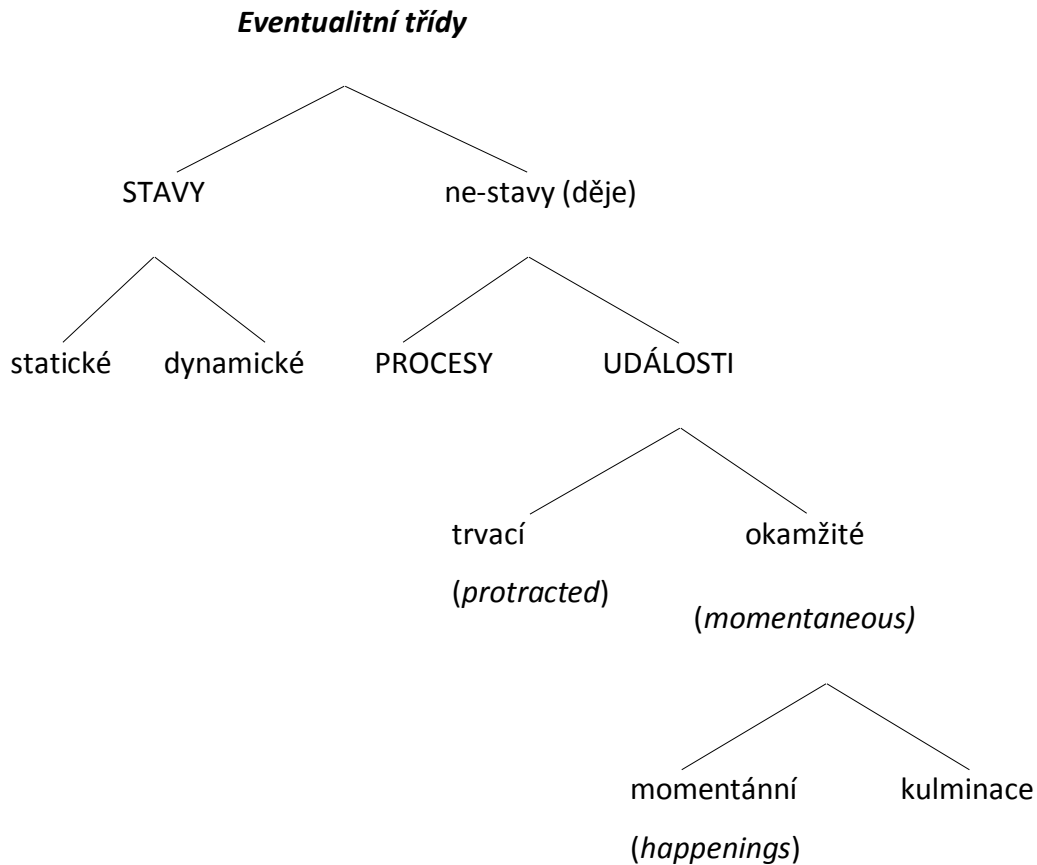

Schéma 1. Klasifikace predikátů podle Bacha (1986).

Příklady jednotlivých situačních typů v angličtině:

- **Statické stavy:** *be in New York, own a house, love one's cat; tall, intelligent, sane*
- **Dynamické stavy:** *sit, stand, lie + LOC; drunk, present, sick*
- **Procesy:** *walk, push a cart, rain, sleep*
- **Trvací události:** *build a house, eat a sandwich, polish a shoe, walk to Boston, grow into an adult, push a cart to the wall*
- **Momentánní události (*happenings*):** *blink, knock, kick, snap, recognize, notice, spot, realize, be struck by a lightning, find a penny, explode*
- **Kulminace:** *take off; arrive, leave, die, reach the top*

U stavů se předpokládá, že stačí jeden moment, bod k jejich identifikaci, neboť ve vlastním smyslu neprobíhají v čase; naproti tomu děje bez ohledu na jejich další diferenciaci lze vymezit pouze na základě alespoň dvou diskrétních okamžiků, což dovolí tvrdit, že nějaký děj

probíhá. Toto je pochopitelně velice obecné vymezení – pro identifikaci některých dějů je klíčové, na základě jakých dvou časových bodů děj definujeme: v aspektuální literatuře se například diskutuje o tzv. míře granularity, míře detailního zaměření na nějaké děje při jejich vymezování. Když si vezmeme atelický akční proces ve výpovědi *Včera se v odpoledním dešti procházela v parku*, součástí časového průběhu dané situace mohou být i momenty, kdy činitelka děje stála (a například poslouchala šumění deště nebo pozorovala okolní faunu), a přesto by se v celkovém pohledu jednalo o děj *procházení se v parku*. Z toho důvodu se zdá spíše relevantní u durativních dějů, k nimž procesy náležejí, uvažovat o časových intervalech než o jednotlivých bodech. Podstatným rysem atelických procesů je to, že je možné jejich trvání (z lingvistického hlediska) prodlužovat, aniž by se změnila jejich podstata, a zároveň jejich jsou tyto děje homogenní, tj. rozumně zvolené granule/fáze/intervaly/části jsou stejné povahy mezi sebou navzájem i ve vztahu k celku daného procesu. Sekání trávy, skákání na trampolíně, denní snění jsou procesuální činnosti, jejichž povaha se nijak nezmění, i když je prodloužíme o další časový interval – stále je budeme moci označit stejnou konstrukcí se stejným významem. Naproti tomu události mají komplexnější, telickou strukturu, která obsahuje heterogenní fáze – fáze průběhu děje a fázi závěrečnou, konečný bod, po jehož dosažení děj skončí. Z toho důvodu není u telických událostí možné daný děj libovolně prodlužovat v tom smyslu, že by se jednalo stále o tentýž děj jako u procesů. Jezení banánu, zblednutí, zatemnění oken nebo natírání plotu jsou všechno činnosti směřující k nějakému konečnému bodu, jímž je výsledný stav (sněžený banán, člověk bledý ve tváři, zatemněná okna v bytě, natřený plot), jímž děj-událost končí a žádné prodloužení není možné – lze pouze začít novou událost s jinými objekty (event. s týmiž objekty v jiném čase). U durativních událostí, k nimž, jak uvidíme, náležejí i deadjektivní slovesa, je změna stavu roztažená v čase, tj. předfinální fáze a finální fáze nesplývají v jedno; naproti tomu u momentánních predikátů typu *mrknout*, *kopnout* se jedná o konceptualizaci telického děje jako jednobodového, v němž výchozí a závěrečná fáze splývají v jednu; kulminace pak označují děje, u nichž v pozadí vnímáme přípravné fáze (před dosažením vrcholu Radobýlu je nutné projít fázemi stoupání od paty hory vzhůru), avšak jako profil daného děje je podán právě kulminační bod.

Testy

Pokud jde o tradiční testy, které se používají k vymezení vendlerovských tříd, přináším zde stručný přehled těch nejčastějších, založený zejména na pracích Dowtyho (1979) a Filip(ové) (1999).

1. **Stavy vs. děje, dynamické predikáty.** Pouze děje mohou:

(a) vyskytovat se spolu se slovesy *force* a *persuade*: **John forced Harry to know the answer. John persuaded Harry to run. John forced Harry to build the house.*

(b) být v imperativu: **Know the answer! Run! Build a house!*

(c) být rozvity adverbii *deliberately, carefully*: **John deliberately knew the answer. John ran carefully. John carefully built a house.*

2. ACT vs. ACC

(a) pouze ACT jsou spojitelné s časovými adverbialními frázemi odpovídajícími na otázku, jak dlouho se daný děj dál, tzn. s předložkovými frázemi s předložkou *for* (*for-phrases*); pouze ACC jsou spojitelné s časovými adverbialními frázemi odpovídajícími na otázku, za jak dlouho děj proběhl, tzn. s předložkovými frázemi s předložkou *in* (*in-phrases*): *John walked for an hour, ale *John walked in an hour; John painted a picture in an hour, ale (*John painted a picture for an hour.*⁷⁸

(b) Pouze ACC, které implikují určitou, tj. ohraničenou změnu, jež postupně vzniká, pro své udání se, realizaci vyžadují specifické množství času (*take + a definite amount of time*): *It took John three days to repair his car, ale *It took John an hour to run.*⁷⁹

⁷⁸ Existuje několik kontextů, kdy jsou ACC v angličtině gramatické nebo alespoň akceptovatelné i s *for*-frázemi, ale tyto případy náleží k periférii systému.

⁷⁹ Interpretace této věty jako ACC by byla možná, pokud bychom z kontextu vyrozuměli, že John pravidelně běhá určitý počet kilometrů po určité trase a že uběhnutí této určité vzdálenosti mu tehdy trvalo hodinu. Pro oba negramatické příklady v bodech 1(a), (b) existuje ještě jedna možná interpretace, a sice že Johnovi trvalo hodinu, než začal chodit, resp. než se dal do běhu. U této interpretace je v 1(a) v angličtině předložka *in* synonymní s předložkou *after*, tedy je – tak jako v češtině předložka *za* – polysémní: *Jan opravil auto za hodinu/Za hodinu se dal Jan do běhu.*

(c) Pokud ϕ je ACT, pak *x is (now) ϕ -ing* implikuje, že *x has ϕ -ed*. Pokud ϕ je ACC, pak *x is (now) ϕ -ing* implikuje, že *x has not (yet) ϕ -ed*. Takže *John is running* znamená, že *John has run*, ale *John is building a house* implikuje, že *John has not yet built a house*.⁸⁰ Vzhledem k tomu, že se v tomto testu pracuje se slovesným časem, který v češtině není (*present perfect*), a vzhledem k odlišnému stupni gramatikalizace vidových protikladů v angličtině a češtině není tento test pro češtinu průkazný (viz 3. kapitola). Přesto je zde uveden, protože pochází již od Kennyho (1963) a je považován za jeden ze základních. Přidružuje se k tomu různá interpretace ACT a ACC po slovese *stop*: *John stopped walking* implikuje, že *John did walk*, ale z věty *John stopped painting a picture* nelze vyvodit, že *John did paint a picture*, nýbrž pouze *John was painting a picture*.

(d) Pouze ACC se mohou vyskytovat po slovese *finish*: *John finished painting a picture*, ale **John finished walking*.

(e) Adverbium *almost* se chová jinak s ACT a jinak s ACC: *John almost walked* znamená, že John téměř začal s chůzí, ale ve skutečnosti nechodil. Naproti tomu *John almost painted a picture* je dvojznačné: je možná stejná interpretace jako u ACT, tj. že vůbec nezačal kreslit, anebo že kreslení téměř dokončil.

3. Achievements (ACH) vs. ACC/ACT. ACH se vzhledem k ACC chovají podobně jako ACT, jen v jednom testu vykazují odlišnosti od obou skupin.

(a) Jestliže ϕ je ACH, pak *x has ϕ -ed in y time* neimplikuje, že *x was ϕ -ing during y time*.

(b) ACH nejsou spojitelné se slovesem *finish*: **John finished noticing the painting*.

(c) Na rozdíl od ACC a ACT nemohou ACH následovat ani po slovese *stop*: **John stopped noticing the painting*.

(d) S adverbium *almost* nevzniká dvojznačnost: *John almost noticed the painting* znamená, že si ho nevšiml.

(e) ACH jsou sémanticky neslučitelné s adverbii jako *carefully*, *deliberately* aj.: **John carefully/studiously/vigilantly discovered the solution/noticed the painting/reached Boston*.

⁸⁰ Pokud ponecháme stranou možnou interpretaci, že John je architekt či stavbyvedoucí a za celý život již postavil mnoho domů, a budeme uvažovat pouze o této jediné události, stavbě jednoho domu.

4.1.1.2 Pojetí teličnosti

4.1.1.2.1 Dva přístupy k závěrové situaci

Již při úvodní charakteristice základních eventualitních/situačních tříd se ukázalo, že klíčovým rysem pro odlišení dějů mezi sebou je rys teličnosti. V tomto oddíle se budu věnovat tomu, jaká různá pojetí teličnosti můžeme vymezit a jak se vztahují k základní definici tohoto pojmu.

Termín teličnost je odvozen od řeckého slova *télos* (cíl). Podle tradiční Mourelatovy definice telické predikáty implikují produkt, závěr či výsledek („a product, upshot or outcome“ 1978, s. 417).⁸¹ Telické predikáty tedy vždy vyjadřují zaměření na cíl, koncový bod děje (*endpoint*). Jak však podotýká Ilse Depraetere (2006, s. 243), „the definition of *endpoints* is not uniform“. Pak autorka představuje několik různých definic teličnosti, které se liší v tom, jaký důraz kladou na přítomnost nearbitrárního závěrového bodu v daném predikátu: první pojetí tvrdí, že telické predikáty jsou takové, které implikují směřování děje k inherentnímu, přirozenému závěrovému, cílovému bodu, po jehož dosažení děj přirozeně končí. V tomto přístupu, který zastávají např. Declerck (1979), Depraetere (1996) nebo Capelle – Declerck (2004), je možné na základě této definice k telickým predikátům řadit dokonavé i nedokonavé tvary vidových párů, protože věty typu *Ráno jsem jedla^{IPF} chleba s máslem/Ráno jsem snědla^{PF} chleba s máslem* nebo *Zítřejdu do školy na kole/Zítřejdu do školy na kole* všechny obsahují vnitřní přirozenou hranici (snědený chleba, příjezd do školy), po jejímž dosažení děj nutně končí. Rozdíl v podání stejné situace v nedokonavém a dokonavém vidu spočívá v tom, že nedokonavý vid vyjadřuje právě toto směřování k cíli, kdežto dokonavý vid přidává rys toho, že cíle bylo dosaženo. Podobně by bylo možné interpretovat distinkci mezi anglickými větami v průběhovém a prostém minulém čase: *John was eating a sandwich/John ate a sandwich*. Smith (1997) pak mluví o rozdílu mezi vnitřním, situačním aspektem (*situation aspect*) a vnějším aspektem, který přináší různé perspektivy pohledu na tutéž událost (*viewpoint aspect*). Rozdíl vynikne v porovnání s větami typu *Odpoledne jsme si s Natálkou hrály na hřišti* nebo *Promiň, zívám(, protože sem málo spala, ne proto, že bys mě nudil)*, které

⁸¹ Terminologické označení této vlastnosti predikátů se v literatuře velice různí. Vedle opozice telický/atelický ji někdy označují dvojice pojmů jako *terminative/non-terminative*, *bounded/unbounded*, *delimited/non-delimited* nebo také opozice *quantized/cumulative*, která je součástí mereologie (Krifka, 1998; Filip, 1999). Různí lingvisté však s těmito pojmy pracují různě a ne vždy synonymně.

k žádnému přirozenému cíli nespějí, vyjadřují procesuální děj probíhající v čase. Toto pojetí teličnosti je možné označit například jako inherentní.

Druhé pojetí naproti tomu zdůrazňuje nutnost dosažení inherentního cíle, aby bylo možné děj označit za telický. V tomto pojetí tedy „The definition of telicness must take into account that what is crucial is not that there be a potential culmination of the actual process described, but rather that the phasic structure of the situation include a culminatory phase distinct from mere termination“ (Binnick, 1999, s. 81)⁸². Binnick zde nepopírá, že imperfektiva či věty v průběhovém čase nemohou odkazovat k potenciálnímu udání se závěrové situace události, avšak skutečně telické jsou pouze ty predikáty, které v sémantické struktuře explicitně obsahují dosažení této závěrové fáze. Toto pojetí podporují různé distribuční vlastnosti predikátů vyjadřujících dosažení závěrového bodu oproti těm, které je nevyjadřují; jedná se zejména o test kombinace s kompletivními adverbiiálii času typu *in an hour*, které se spojují pouze s první skupinou predikátů, tj. obsahujících závěrovou situaci. Pro toto pojetí teličnosti se vhodný termín hledá hůře, pro zatíženost termínů, které by přicházely v úvahu: mohli bychom jej označit jako terminativní, rezultativní nebo ohraničené (ani jeden z těchto termínů nepovažuji za ideální). K tomuto pojetí můžeme řadit například velice výrazný mereologický přístup k situačním, resp. eventualitním typům a na něj navazující teorii teličnosti jako maximalizační operace, o nichž pojednám vzápětí.⁸³

V české jazykovědě pojem teličnosti do aspektologického popisu výrazně nepronikl, jak zmiňuje ESČ (2002, s. 489). Blízký je mu Poldauf (1954) úvahami o lineárnosti děje a Němec (1958) svým pojetím opozice (in)determinovanost. Němec označil distinktivní rys terminativnosti za východisko vývoje kategorie vidu ve slovanských jazycích. I v české lingvistice však nacházíme odlišná vymezení pojmu teličnost (ať už označeného tímto termínem, nebo termíny synonymními), jak rezultativní, tak inherentní.

Podle Čermáka dvojice termínů telický a atelický označuje „děj (...), který je úplný, celistvý a s jasným koncovým bodem, a děj, který takový není“ (1997, s. 192). Poměr mezi touto

⁸² Binnick, R. I. (1991): *Time and the Verb*. Oxford: OUP; cit. podle Depraetere (2006, s. 243).

⁸³ Inherentní přístup k teličnosti tento rezultativní význam děje obvykle označuje pojmem ohraničenost, viz „(un)boundedness has to do whether or not such an endpoint [...] is (or: was, has been, will be) reached when the event actualizes (actually takes place)“ (Capelle, 2004, s. 1).

opozicí a vidovým protikladem perfektivnosti/imperfektivnosti definuje Čermák jako volnou souvztažnost. K tomuto vymezení se z druhé strany, od popisu vidové sémantiky, blíží i *Mluvnice češtiny 2*: „...dokonavý vid je charakterizován terminativností, směrovostí, (...) uzavřeným pojetím slovesného obsahu. Nedokonavý vid tuto dějovou směrovost a uzavřenost neoznačuje“ (1986, s. 181). Explicitní vyjádření najdeme u Dočekala (2007, s. 220), který zmiňuje test teličnosti s předložkovými frázemi s temporálním významem, jemuž jsem se věnovala v předchozím oddíle: „Modifikovatelnost durativní/terminativní PP je pak dobrým testem toho, zda je daná věta telická nebo atelická. Pro jednoduchost zatím předpokládejme, že **telicita odpovídá perfektivnosti a atelicita imperfektivnosti** [zvýraznění EL]“. Dočekal toto tvrzení dokládá následujícím příkladem:

(1) a. *Petr jel do Brna hodinu/*za hodinu.*

b. *Petr přijel do Brna *hodinu/za hodinu.*

Jako příklad telických imperfektiv, jež prozatím nebere v potaz, uvádí autor větu *Petr píše tři články za rok*. Tento příklad lze poměrně snadno zavrhnout jako nevhodný příklad telického imperfektiva. Jedná se totiž o habituální konstrukci tvořenou prostým imperfektivem (tj. ne habituálním slovesem s habituálním morfémem *va-*, např. *chodívat, hrávat*) s delimitovaným objektem a adverbialní frází vyjadřující opakování v určitém časovém intervalu (kalendářní jednotce). Kombinací těchto výrazů vzniká celkový habituální význam, jímž se označuje Petrův zvyk. Zvyky jsou z podstaty netelické, blízké stavům, a to i když jako iterativní/repetitivní komponent jejich sémantické struktury figurují telické události, jako je tomu v tomto případě. Tj. platí, že Petr v každém roce (předloni, loni, letos...) napsal tři články (což je kvantovaná, telická událost) a z tohoto faktu repetitivních ukončených dějů může povstat atelický zvyk vyjádřený konstrukcí (IPF + ADV_{rep})_{HAB}. Definiční ateličnost habituálních konstrukcí tedy znemožňuje uvádět je jako příklady telických imperfektiv.

Habituální konstrukce obecně se chovají mnohem samostatněji, než by se podle klasických prací o vidu a tzv. druhé vidové opozici nebo vidu v širším slova smyslu ve slovanských jazycích (Kopečný, 1960; Comrie, 1976; MČ2, 1986) mohlo zdát. Detailní argumentaci na podporu osamostatnění habituálních distinkcí v poli aspektuálnosti přináší G. N. Carlson a H. Filip (1997).

Lepším příkladem toho, co chtěl Dočekal doložit, by byla souvětí *Petr psal loni dva články, letos píše tři./Klára loni podávala jeden grant, letos dva.*, u nichž nejméně u predikátu v minulém čase interpretujeme klauzi tak, že děj dospěl ke konci, tj. napsání článků a podání grantů, v plánu přítomnosti spění k tomuto cíli předpokládáme. Podobný typ příkladů, které obsahují kontextový posun v interpretaci imperfektiva v češtině, tedy autor hodnotí jako jeden (jediný?) protipříklad k pravidlu o identitě teličnosti a perfektivnosti v češtině.

Naproti tomu EŠČ vymezuje terminativní/telická slovesa jako ta, „jejichž lexikální sémantika **označuje děj, který se rozvíjí k ‚vnitřní hranici‘, při jejímž dosažení přirozeným způsobem končí** [zvýraznění EL]“ (2002, s. 192). V tomto významu je afinita vidu a teličnosti slabší, protože telická slovesa v tomto pojetí mohou být perfektivní i imperfektivní (*psát/napsat dopis*). Stejným způsobem (jen s oporou o výchozí a závěrovou situaci a koncept změny stavu) vymezuje F. Daneš události/mutace, když připouští, že spění k výslednému stavu vyjadřují oba členy vidového páru u sloves typu *opravit/opravovat (lampu), postavit/stavět (dům), skočit/skákat*⁸⁴ *přes potok*.

Dovolím si ještě podotknout, že jakkoliv opozice mezi inherentním a (řekněme) rezultativním pojetím teličnosti vypadá výrazně antonymně, jsou oba pohledy propojitelné. Inherentní cíl obsahují taková nedokonavá slovesa, která bychom řadili k durativním dějům, událostem – jedná se obvykle (a je možné, že i výhradně) o slovesa změny stavu, která vyjadřují postupné přecházení k závěrové situaci, buď formou pohybu ([Když jsem ho potkal] *Směřoval zrovna do kina*) nebo nabýváním vlastnosti (*Při poslechu rozsudku bledl obavami*) nebo vyjadřováním toho, co se v mereologickém popisu vidové kompozice označuje jako třída inkrementálních eventualit, v nichž průběh děje koreluje s manipulací s objektem např. ve smyslu vznikání či zanikání (*Jedl sendvič ke snídani, Loni stavěli dům*). Tato slovesa jsou tedy schopna vyjadřovat směřování k vnitřnímu cíli; a to oproti jiným nedokonavým slovesům a predikátům (např. *Motor běží na plné obrátky*). Potenciálnost dosažení závěrové situace však může být u těchto inherentně telických imperfektiv v komunikaci poměrně snadno zrušena: *Včera jsem odpoledne četla Prousta, ale nedočetla, ta kniha je nekonečná*. Toto neplatí o dokonavých formách: **Včera jsem odpoledne dočetla Prousta, ale nedočetla, ta kniha je nekonečná*. Na druhou stranu potenciální závěrovost těmito imperfektivům

⁸⁴ Ve smyslu jednodobého, individuálního děje, nikoliv ve smyslu repetitivního skákání přes potok.

umožňuje někdy pragmaticky, s oporou o konverzační implikaturu vyjadřovat i skutečné dosažení cíle, a to ve vhodném kontextu. Takovým kontextem může být například sled dějů: *Ráno jsem cvičila ranní sestavu, sprchovala se, oblíkala a běžela do práce – na snídání čas nezbyl.* Tato promluva nepochybně označuje děje, které proběhly až k závěrové situaci (odcvičené sestavě apod.). Dalším takovým kontextem je např.: *Psal jsem celý příběh Ortelu od 10 hodin večer do šesti ráno v noci na 23. září.* (Deník F. Kafky, 1912)⁸⁵, kde má podstatný vliv na rezultativní interpretaci děje modifikace přímého objektu adjektivem *celý*. Z řečeného plyne jeden důsledek: rezultativní pojetí teličnosti je v podstatě adekvátní, jen musí do svého popisu integrovat rozdíl mezi imperfektivy bez inherentně obsaženého potenciálního konce a imperfektivy obsahujícími tento potenciální koncový bod, protože tato jejich odlišná sémantika ovlivňuje jejich polyfunkčnost v komunikaci. Zdá se, že polyfunkčními imperfektivy jsou slovesa změny stavu, o jejichž komplexní popis se pokouší již od 90. let 20. stol. jednak mereologický přístup (viz níže), jednak v současnosti také přístup skalární (Kennedy – Levin, 2008; blízké je tomu i maximalizační pojetí teličnosti u Rothstein – Filip, 2005 a Filip, 2008).

V následujícím oddílu představím nejprve mereologii a maximalizační pojetí teličnosti a poté doplním několik poznámek o standardním testu teličnosti pomocí kompletivních a durativních časových adverbialíí, také s ohledem na češtinu.

4.1.1.2.1.2 Mereologický přístup

Analýza situací, která zachycuje strukturu jejich částí (*part structure*) a definuje, v jakém vztahu jsou jednotlivé situace coby celek ke svým částem, se označuje jako mereologie, tj. logika vztahů části a celku. Termín mereologie je odvozen z řeckého slova *meros* = část. Na Bacha navázali např. Krifka (1992, 1998) a Filip (1999).

Substantiva a slovesa se podle vztahu části a celku rozpadají do dvou velkých skupin: na počítatelná a nepočítatelná substantiva v oblasti nominální a na procesy (a stavy) a události v oblasti slovesné. Substantivní výrazy jsou individui, slovesa situacemi (eventualitami). Nepočítatelná substantiva se mají k počítatelným substantivům stejně jako procesy k událostem. To znamená, že nepočítatelná substantiva a procesy na jedné straně a počítatelná substantiva a události na straně druhé sdílejí některé vlastnosti. Distinktivními

⁸⁵ Viz <http://www.radio.cz/cz/static/kafka/3misto> [cit. 18. 8. 2011].

rysy mezi těmito skupinami jsou [\pm rozdělitelnost] a [\pm kumulativnost].⁸⁶ Předvedme si vše nejprve na anglických substantivech.

Hromadná jména (včetně látkových) a počítatelná substantiva v tzv. prostém plurálu (*bare plurals*), tj. bez explicitní kvantifikace, jsou rozdělitelná⁸⁷ a kumulativní. První vlastnost znamená, že jakákoliv část individua P je opět P. Například části individuí označovaných výrazy *water* nebo *apples* lze také pojmenovat *water/apples*. Naproti tomu u počítatelných výrazů a nominálních frází (NP) jako *an/the/one apple, five apples* (včetně spojení měrových substantiv s kvantifikátorem specifikujícím množství – *a glass of wine*) tento rys nepozorujeme: část jednoho jablka není jedno jablko, část (standardní) sklenice vína není sklenice vína. Kumulativnost znamená, že lze hromadit individua označovaná týmž jazykovým znakem a jejich označení se nezmění; tzn. dáme-li dohromady *water* a *water*, dostaneme *water*, po přidání jablek k jablkům máme stále jablka. To pochopitelně neplatí pro počítatelné výrazy v singuláru nebo s kvantifikátorem: když přidáme pět jablek k pěti jablkům, výsledkem bude množství deseti jablek.

Stejně vztahy platí pro slovesa a predikáty. Ve větě *John opened a window* je predikát nerozdělitelný a nekumulativní: žádná část otevírání okna nerovná se otevření okna, a jestliže k sobě přiřadíme dvě události *John opened a window*, dostaneme dvojí otevření téhož okna nebo otevření dvou oken. Naproti tomu procesy (a stavy) jako *John swam in the sea* jsou rozdělitelné a kumulativní, neboť „two or more processes of the same kind add up to one process of the same kind“ (Filip 1999: 42).

Na základě těchto rysů jsou počítatelná substantiva a události nazývány kvantované (*quantized*), nepočítatelná substantiva a procesy kumulativní (*cumulative*). Pro verbální predikáty je s opozicí kvantovaný/kumulativní synonymní opozice telický/atelický.

⁸⁶ Angl. *divisibility* a *cumulativity*, u Bacha *subdivisibility* a *additivity*.

⁸⁷ Tento rys je v protikladu k rysu ne/členěnosti, obvykle definovanému u počítatelných a nepočítatelných substantiv, viz ESČ (467), kde je substantivu počítatelnému přisuzován rys „kvantity chápané rozčleněně“, zatímco nepočítatelné substantivum se vyděluje pomocí rysu „kvantity chápané nerozčleněně“. Oba tyto rysy popisují jinou skutečnost a jsou navzájem kompatibilní, jediná potíž nastává v jejich podobném označení.

Mereologické struktury lze zobrazit pomocí neúplné mřížky. Jedná se o neúplný kvádr se třemi stěnami ze šesti a sedmi body z osmi. Pro demonstraci způsobu strukturace budeme pracovat s výrazem *horse* v jednotném čísle a *horses* v množném a s výrazem *water*.

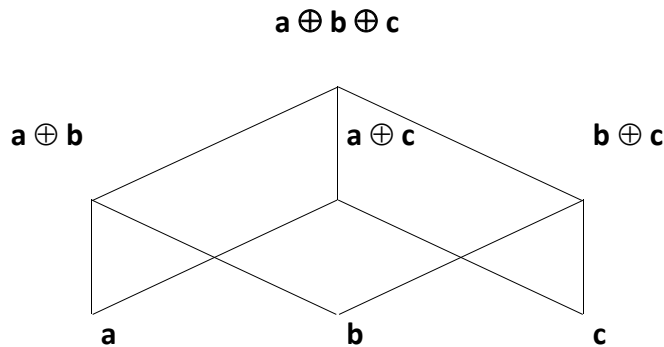

Schéma 1. Neúplná mřížka atomických predikátů.

V této mřížce pracujeme se třemi prvky **a**, **b**, **c** a se sčítací operací \oplus . Mřížku je třeba vnímat dvojrozměrně, nikoliv trojrozměrně jako kvádr. Za tohoto předpokladu můžeme tvrdit, že prvky **a**, **b**, **c** leží ve schématu v jedné, nejnižší rovině. V našem konkrétním případě lze za každý prvek **a**, **b**, **c** dosadit výraz *horse*. Tato nejnižší rovina je rovinou určitých výrazů v singuláru. Úsečky vedoucí od těchto prvků směrem nahoru naznačují vztah „být částí (prvek níže, prvek výše)“:⁸⁸ propojením těchto úseček vedoucích od bodů **a** a **b** získáme pomocí sčítacího operátoru součet $a \oplus b$. Totéž provedeme s dalšími protínajícími se úsečkami a získáme tři součty na druhé úrovni schématu. Zde máme tři množiny obsahující po dvou prvcích nazvaných *horse*, takže už lze říct, že jsme dospěli k plurálové formě *horses*. Avšak jedná se o separátní dvouprvkové množiny, v nichž se v součtu každý prvek opakuje dvakrát (překrývání). Adekvátního výsledku dosáhneme přechodem k poslední rovině, kde se separátní dvouprvkové množiny sloučí a vznikne konečná tříprvková množina *horses*, která v dané doméně označuje tři prvky **a**, **b**, **c**, tedy tři koně. Pro slučování individuí obecně platí: „Whenever there are any individuals in the universe, there exists a sum of those individuals“ (Filip 1999: 48). Pokud by naši tři koně byli veškerými koňmi v dané doméně, univerzu *U*, pak součet tří koňů tvoří maximální plurálové individuum označující koně a nazývá se **supremum**.

⁸⁸ Tzn. platí, že prvek nižší úrovně je částí prvku vyšší úrovně.

Individua základní úrovně našeho schématu (**a**, **b**, **c**), která nemají jiné části kromě sebe sama, se nazývají **atomická** individua. Pro atomy platí:

(7) $At(x) \leftrightarrow \neg \exists y[y < x]$; Prvek x je atomem, jestliže neexistuje ani jedno y takové, které by bylo vlastní částí x .

Atomy nemohou být neatomické, jsou nejmenším nenulovým prvkem mřížky. Převertíme-li vztah vyplývání, pak platí, že entity označované počítatelnými substantivy v singuláru jsou atomy. Pro plurálové formy se předpokládá atomická struktura. Entity označované plurálovými výrazy jsou neatomickými prvky. Neatomickou strukturu mají hromadná a látková substantiva (*water*). Partee (1999) navrhuje neatomická individua chápat tak, že nejsou nutně atomická, neprojevuje se u nich požadavek atomičnosti („[they] simply lack the atomicity requirement“ (1999: 95)). Neatomická a atomická individua mají takřka identickou mereologickou strukturu, pouze definice atomických individuí je rozšířena o požadavek atomické struktury. Neatomická individua se pak jeví jako nepříznakové členy této korelace. Tečky v místech uzlů naznačují neurčitost počtu uzlů v horizontálním i vertikálním směru u nepočítatelných substantiv jako *water*. Oblast plurálových tvarů se rozpadá na dvě skupiny: prosté plurály, které jsou tak jako nepočítatelná substantiva kumulativní, a substantiva v plurálu, která jsou explicitně kvantifikována, a proto (tak jako singulárové tvary) kvantovaná. Tak jako nepočítatelná substantiva jsou prosté plurály rozdělitelné a kumulativní: koně lze rozdělit na více skupin, které bude stále možné označit jako koně, a na druhé straně pokud ke koním přidám koně, získám opět koně. Na rozdíl od nepočítatelných substantiv lze u plurálového tvaru *horses* předpokládat výskyt diskrétních jednotek, atomů, kterými jsou singulárové formy tohoto substantiva – *horse*. Avšak prosté plurálové tvary nepřinášejí informaci o počtu těchto diskrétních jednotek. Podle Partee (1999) prosté plurály na rozdíl od kvantifikovaných označují pouze horní dvě patra mereologické struktury, tzn. označují, že v jejich struktuře existují entity skládající se z atomů, ale na rozdíl od nominální fráze *three horses* nepodávají informaci o nejnižším patře mereologické mřížky, tzn. o tom, z kolika atomů se plurálový tvar skládá.

Dvě základní skupiny nominálních a verbálních predikátů – kumulativní a kvantované lze definovat takto:

(8) Predikát P je **kumulativní** tehdy a jen tehdy, když *Kdykoliv P platí pro x a y , platí zároveň pro součet x a y , za předpokladu, že platí alespoň pro dvě různé entity.*

$$\forall x, y [P(x) \wedge P(y) \rightarrow P(x \oplus y) \wedge \text{card}(P) \geq 2]$$

(9) Predikát P je **kvantovaný** tehdy a jen tehdy, když *Kdykoliv P platí pro x a y , y nemůže být vlastní částí x .*

$$\forall x, y [P(x) \wedge P(y) \rightarrow \neg y < x]$$

Paralely mezi nominálními a verbálními predikáty (frázemi) můžeme shrnout následovně:

- Pokud α je plurálové nebo látkové/hromadné substantivum, stav nebo proces, pak α je kumulativní.
- Pokud α je plurálový predikát, pak entity v $||\alpha||$ ⁸⁹ mohou být rozděleny stejným způsobem na atomy, z nichž všechny patří do extenze α .
- Pokud α je počitatelné substantivum v singuláru nebo událost, pak všechny entity v $||\alpha||$ jsou atomy, a proto kvantované.

Predikáty potom v mereologickém přístupu klasifikujeme na základě tří sémantických rysů: \pm změna (stavy vs. děje), \pm kvantovaný (\pm kumulativní) (stavy/procesy vs. události, resp. atelický vs. telický) a u událostí \pm trvání v čase (trvací vs. okamžité, *protracted* vs. *momentaneous*).

V promluvě dochází k interakcím mezi predikáty a jejich doplněními, tj. mezi nominálními a verbálními predikáty v logickém smyslu. Velké množství literatury založené na mereologickém přístupu se proto věnuje těmto systematickým vztahům (*mapping*) mezi predikáty a jejich argumenty (resp. eventualitami a individui), které mají strukturu mereologické mřížky. Základním vztahem mezi takovým predikátem a argumentem je homomorfismus. Ten lze popsat tak, že v časoprostorové dimenzi probíhá děj, při němž

⁸⁹ Svislé závorky označují supremum (jeho extenzi), projekci maximálního počtu v dané doméně, jehož součástí mohou být atomy, ale který je sám neatomickým individuem.

korelují části dané eventuality (kvantované události ve větě *John ate an apple* nebo kumulativního procesu ve větě *John ate soup*) s částmi objektu označovaného příslušným argumentem (*an apple/soup*). Jablko jako kvantovaný prvek má různé části různé velikosti, které samy o sobě nejsou jablkem, a tyto části odpovídají částem postupně se naplňující (*incremental development*) události „jezení (něčeho)“. Jezení jablka nutně končí tehdy, když jsou všechny části objektu, které dohromady vytvářejí organickou strukturu jablka, odstraněny touto činností. Po porovnání tohoto příkladu s větou *John ate soup* vyplývá, že kvantifikační (mereologické) vlastnosti argumentu mají v angličtině vliv na tutéž kvalitu predikátu (eventuality). V obou případech se jedná o totéž sloveso (*eat*). Kumulativní doplnění *soup* je činí také kumulativním, atelickým procesem, zatímco kvantované *an apple* predikátu dodává rys [+kvant]/[+tel].⁹⁰ Vůči mereologickým vlastnostem argumentů je „citlivá“ jen jistá skupina predikátů. Takovým argumentům je přisuzována zvláštní sémantická role (*thematic role*) nazvaná Krifkou *Gradual Patient*, Dowty (1991)⁹¹ a Filip (1999) používají termín *Incremental Theme*. Filip(ová) je své práci řadí k durativním událostem (viz Bachovo schéma výše) a nazývá je inkrementálními eventualitami. Vztahy predikátu a inkrementálního patientu lze definovat podchycením promítání (*mapping*) vlastností argumentu na predikát a naopak. InkrPat je širší pojem než předmět zasažený dějem v obvyklém pojetí. InkrPat zahrnuje i krajní podoby zasažení dějem: vznikání či zanikání objektu. Rys inkrementality má i subjekt v případech jako *At the turtle race, a winning turtle crossed the finish line in 42 seconds*. Vítězná želva nese roli InkrPat, protože zde platí pravidlo homomorfismu mezi subjektem a predikátem: v momentě, kdy poslední část těla želvy bude za cílovou čarou, událost skončí. InkrPat je však zároveň užší než pojem patientu. Sémantickou roli InkrPat nenesou všechna objektová doplnění, např. v takových spojeních jako *stir a/the/0 soup, stroke a/the cat/cats* (příklady Filip, 1999). Struktury predikátu a jeho argumentu nejsou v těchto případech homomorfní. Kvantifikační/mereologická povaha argumentu zde neovlivňuje povahu příslušného predikátu a výsledné situace; ať je argument

⁹⁰ Krifka ve svých pracích tuto zákonitost nazývá *aspectual composition*: „An episodic verb (in sentences denoting single eventualities) combined with a quantized Gradual Patient argument yields a quantized complex verbal predicate, while with a cumulative Gradual Patient argument it yields a cumulative complex verbal predicate.“; cit. podle Filip 1999: 94.

⁹¹ D. R. Dowty, Thematic Proto-Roles and Argument Selection. *Language* 67, 547–619.

determinován určitým nebo neurčitým členem anebo v singuláru či plurálu, oba predikáty jsou stále kumulativní procesy.

Na základě podrobné analýzy inkrementálních eventualit (*pít víno, zbourat čínžák* apod.) Filip (1999, 184n.) dospívá k explicitnímu vymezení vidového protikladu v češtině, na pozadí angličtiny. V jejím vymezení jsou PF a IPF chápány jako vidové operátory, které mění interpretaci eventuality ϕ .

- (2) [PF ϕ] prezentuje eventuality ϕ jako integrované celky
(v celku, jako jedinečné nedělitelné celky)

perfektivizaci lze zachytit jako PF: $E \rightarrow \text{TOTAL.EVENT}$,
kde $E = \langle \text{stav, proces, událost} \rangle$

- (3) [IPF ϕ] mapuje eventuality ϕ na jejich části, přičemž
pojem části odkazuje k slabě řídicí relaci \leq

Na rozdíl od angličtiny, kde ve vidové kompozici inkrementálních patientů s predikáty určuje výslednou interpretaci delimitovanost, určitost patientu, v češtině se explicitní kvantifikátor rozhodující o celkové interpretaci propozice vyskytuje na predikátu. V češtině a podobných jazycích je tedy přenášení informace opačné, je to inverzní informační tok (*flow of information*). Perfektivní operátor zasahuje všechny části děje vyjádřeného predikátem (přesněji všechny časové intervaly, v nichž se děj postupně odvíjí) a zároveň všechny části individua označovaného InkrPat. Pro větu *Tomáš snědl polévku* to znázorňuje formule (4):

$$(4) \quad \text{TOT}[\text{sníst polévku}] = \text{TOT}[\text{sníst}] + \text{TOT}[\text{polévka}]$$

Inkrementální patiens (x) je pod vlivem PF-operátoru interpretován jako určitý celek, totálně, tj. jako celé x, všechna x označovaná InkrPat. PF-operátor [+TOT] implikuje rys [+QUANT]. Tento rys dodává i svému doplnění s rolí InkrPat. U kvantovaných InkrPat je tato interpretace kompatibilní s informací, kterou s sebou nese argument (NP), např. ve větě *Tomáš dnes k obědu snědl dva talíře polévky*. Ale látková substantiva a explicitně nekvantifikovaná

substantiva v plurálu jsou kumulativní [–QUANT] (srov. *Tomáš snědl polévku*). Označují neohrazené množství, resp. skupinu individuí. Tento rys je součástí jejich významu, je to inherentní lexikální rys. InkrPat v dosahu PF-operátoru se danému ději musí podrobit vcelku, tzn. všechny jeho části. Individuum označované InkrPat musí být ohraničeno (*well-demarcated*). Z tohoto důvodu se v dosahu PF-operátoru mění interpretace látkových a nekvantifikovaných plurálových substantiv; jsou interpretována jako (kontextově specifikovaný) maximální celek. Je tedy třeba důsledně rozlišovat mezi inherentními lexikálními rysy substantiv (pro látková substantiva a nekvantifikované plurály [–QUANT]) a gramatickosémantickými rysy, které substantiva získávají v pozici argumentů ve větě (v dosahu PF-operátoru [+TOT] → [+QUANT]). Jedná se o jeden z přechodů v opozici kumulativní/kvantovaný. Analogicky jsou interpretovány InkrPat v prostém plurálu v dosahu PF-operátoru (*Tomáš snědl jablka*). Maximální individuum (supremum) je jedinečné v dané doméně (tzn. v dané doméně je právě jedno maximální individuum (označující maximální množství/počet). Maximální individuum označuje určitou nominální frázi. Interpretaci InkrPat jako [+TOT] lze ověřit pomocí anaforického testu, tj. testováním, zda InkrPat [+TOT] může být antecedentem anaforického zájmena rozvitého univerzálním kvantifikátorem *všechen*:

- (5) **Tomáš snědl polévku, ale nesnědl ji všechnu.* / **Tomáš snědl jablka, ale nesnědl je všechna.*

Nepřijatelnost takových struktur indikuje, že PF-operátor v těchto větách dodává InkrPat rys [+TOT]. Přitom je třeba upozornit, že rys [+TOT] označuje nikoliv absolutní celkové množství, ale nějaké kontextově určené množství, tj. že například *Tomáš nesnědl veškerá jablka*, která existují, ale kontextově specifikovaný celek jablek (např. všechna jablka, která byla v míse na kuchyňském stole), resp. v případě polévky může jít o jinak určené množství – celou (obvyklou) porci polévky. Hypotéza o gramatickém dosahu PF-operátoru je tak potvrzována obecnými pragmatickými principy interpretace: u výpovědí jako *Tomáš snědl polévku/jablka* se předpokládá, že recipient je s to (dostatečně přesně) identifikovat entitu, o níž se říká, že byla snědena.

Imperfektivní operátor je charakterizován rysem [+PART]. Na rozdíl od PF-operátoru z něj nevyplývá jakýkoliv vztah k rysu kvantovanosti. Tzn. IPF-operátory mohou pojímat predikáty

jako [+PART], [+QUANT], tj. telické, ale také jako [+PART], [-QUANT], tj. atelické. To, jakou hodnotu bude mít u imperfektivního predikátu rys [QUANT], závisí na hodnotě téhož rysu u argumentu s rolí InkrPat. Pro české imperfektivní věty tedy platí pravidlo vidové kompozice tak, jak bylo definováno pro angličtinu:

(6) IPF: [+PART] [+QUANT] *Petra stavěla na stůl tři minerálky.*

IPF: [+PART] [-QUANT] *Večer na návštěvě budu pít minerálku, ne alkohol.*

Filip (1999, s. 172n.) také explicitně zachycuje odlišné vlastnosti anglického průběhového času a českého imperfektiva, a to porovnáním interpretace vět *John was writing a symphony* vs. *Jan psal symfonii*. V obou jazycích se jedná o kvantovaný predikát, cílem děje je napsaná symfonie a po jejím dopsání tento děj přirozeně skončí. Rozdíl je ve funkcích obou tvarů. V angličtině neprůběhové tvary (*non-progressive*) plní více funkcí, průběhový čas disponuje funkcí jedinou: vyjadřuje průběh děje bez ohledu na jeho začátek nebo konec. Průběhový tvar je tedy v této opozici členem příznakovým. U kvantovaných predikátů vyjadřuje právě jen směřování ke konci děje, jeho sémantická struktura neobsahuje poslední fázi kvantovaného děje, dosažení cíle. Dosažení cíle děje je obsaženo ve větě *He wrote a symphony*. V mereologických termínech lze neprůběhový tvar označit jako celek děje a průběhový tvar jako jeho část.

Český ekvivalent *Jan psal symfonii* může podobně jako anglický průběhový tvar vyjadřovat pouze směřování k cíli, ale v určitém kontextu i jeho dosažení. Z tohoto důvodu je imperfektivum označováno jako nepříznakový člen vidového protikladu v češtině.

Na základě těchto dat dospívá Filip k závěru, že zatímco anglický průběhový tvar je třeba chápat jako vyjádření vlastní části eventuality, české imperfektivum reprezentuje slabší vztah části, což vede k širšímu uplatnění (tj. polyfunkčnosti a nepříznakovosti) českého imperfektiva ve srovnání s anglickým průběhovým časem. Pomocí mereologického formalismu lze tento rozdíl zachytit takto:

(7) a. $PROG = \lambda P \lambda e' \exists e [P(e) \wedge e' < e]$

b. $IPF = \lambda P \lambda e' \exists e [P(e) \wedge e' \leq e]$

Empirický výzkum interpretace inkrementálních situací v češtině a rysů, které ovlivňují (a)telickou interpretaci u dokonavých a nedokonavých českých sloves, přináší Žáková (2011). Jedná se o kontrastivní analýzu deseti typických inkrementálních sloves (vybraných na základě práce Filip, 1999; například *jíst, pít, psát, stavět* a jejich vidových protějšků) českých a německých narativních textů z paralelního korpusu InterCorp. Autorka podrobnou analýzou dokládá validnost mereologického popisu perfektiva a imperfektiva v češtině – zatímco perfektiva ovlivňují interpretaci přímého objektu z hlediska delimitace, u imperfektiv mohou vlastnosti objektu (například delimitovanost, počitatelnost, generičnost/individuálnost a specifičnost/nеспецифичnost reference) mít vliv na (a)telickou interpretaci celé situace.

4.1.1.2.1.3 Teličnost a maximalizační operátor

Úvahy uvedené v předchozím oddíle byly podnětným způsobem rozvedeny v pracích Rothstein a Filip (2005) a Filip (2008), jež se soustřeďují na kódování teličnosti jako sémantického rysu v germánských a slovanských jazycích. Autorky popisují telický predikát jako predikát denotující maximální míru nějaké události (pro množinu událostí v denotátu daného predikátu). Tuto (kontextově/situačně) maximální míru formalizují pomocí maximalizačního operátoru MAX_E . Maximalizační operátor MAX_E je podle autorek skrytý operátor a mapuje množinu událostí Σ , částečně uspořádaných na škále podle nějakého řadícího kritéria, na množinu maximálních událostí – $MAX_E(\Sigma)$.

Škála představuje uspořádanou množinu stupňů podél nějaké dimenze (viz např. Kennedy, 2007, a třetí kapitola zde), přičemž některé hodnoty můžeme považovat za minimální, jiné za maximální. Když tuto definici uplatníme na verbální doménu a její potenciální maximální hodnotu škály,

„a particular drinking event may be maximal relative to a measure of one glass of wine [...] or it may be maximal relative to one whole bottle of wine [...] The ordering of such quantities of wine in the order of their increasing magnitude [tj. dimenze – EL] constitutes *the scale of objects* with respect to which drinking event can count as maximal. The notion of an ‘object’ is here understood in a wide of sense: namely, comprising concrete objects like quantities of wine, ordered parts of a single bread stick, and also abstract objects like chunks of time measured by extensive measure functions such as HOUR“ (Filip, 2008, s. 4).

Tento delší citát z dané studie jsem zde uvedla proto, že názorně ukazuje, jak lze ve verbální doméně uvažovat o tom, že děj probíhá na škále podél nějaké dimenze a že může získat nějakou kontextově maximální hodnotu, která bude kódována jazykovými prostředky.

Klíčovou otázkou pak je, kde ve větě povstává maximalizační/telická interpretace: autorky tvrdí, že v germánských jazycích maximalizační operátor operuje na úrovni VP (tedy celého predikátu včetně argumentů; toto tvrzení vychází z poznání pravidel vidové kompozice, zachycených např. v mereologickém popisu aspektu), kdežto ve slovanských jazycích, které mají gramatikalizovaný vid, se ustavení telická/atelická interpretace (tj. hodnoty MAX_E) děje již na úrovni V, tj. v rámci samotného slovesa.⁹²

Při popisu češtiny (a slovanských jazyků obecně) autorky i Filip (2008) vycházejí z kritiky většiny současných přístupů k vidu, neboť podle těchto přístupů jsou prefixy systematicky propojeny s teličností a (a)teličnost je sémantikou vidového protikladu, takže prefixy by kódovaly perfektivnost. Tomu tak není, neboť i sekundární imperfektiva odvozená od perfektiv obsahují prefix a přitom jejich celkový význam je imperfektivní (*prostírat, zkracovat, přitahovat*). Dalším argumentem, který autorky proti ztotožnění prefixů se značením perfektivnosti vznášejí, je možnost opakované modifikace jednoho slovesa různými prefixy (*poodsednout si* nebo můj vlastní příklad *doprotahovat se*⁹³). Oba tyto argumenty vedou autorky k závěru, že slovesné předpony nejsou morfémy kódujícími MAX_E :

„...prefixes are pure and simple, modifiers of eventuality types (or exponents of ‘inner aspect’), while the imperfective suffix is an inflectional exponent of the imperfective aspect (or ‘outer aspect’). It is interpreted as a compositional operator that takes scope over semantic structures that specify eventuality types“ (Filip – Rothstein, 2005, s. 16⁹⁴).

Na druhou stranu platí, že „všechna slovesa odkazující k maximálním událostem [tj. obsahující v sémantické struktuře skrytý operátor $MAX_E - EL$] musejí být realizována po

⁹² U obou skupin jazyků je přitom možné interpretovat větu až na rovině IP, tj. celé věty, například v příkladech typu *John swam three times yesterday/Honza včera plaval třikrát*, u nichž násobná číslovka umožňuje inferenci, že Jan absolvoval nějaký kontextově delimitovaný (a tedy počítatelný) děj, tj. v mereologických pojmech primárně neatomický proces označený slovesem *plavat* je interpretován jako atomický.

⁹³ Ve znění *Doprotahujeme se...* na taneční hodině.

⁹⁴ Cit. podle elektronické verze.

formální stránce jako perfektivní⁹⁵ (ibid., s. 17). Toto tvrzení neznamena, že všechna perfektiva musí vyjadřovat maximalizační funkci, ponechává prostor pro nemaximální interpretaci atelických perfektiv, srov. např. speciální typy a konstrukce, jež uvádí Dočekal et al. (2011), viz zde 4.1.1.2.4. Tato jednosměrná afinita maximalizační operace a perfektivnosti vede k tomu, že nemaximální verbální fráze budou v češtině v naprosté většině vyjádřeny imperfektivními slovesy. Pokud jde o potenciální maximální interpretaci VP obsahující imperfektivum (*Loni podával dva granty*), děje se tak podle autorek studie na základě konverzační implikatury, kontextu a znalosti světa („verbal expressions headed by imperfective verbs are grammatically non-maximal“).

Filip (2008) explicitně zmiňuje, že toto pojetí teličnosti přímo souvisí s mereologií a teorií měrovosti (*grammar of measurement* ve smyslu Schwarzschilda, 2002, 2005) a je blízké také rozvíjejícím se skalárním modelům (Filip cituje např. práci Kennedyho, 2005). Právě tyto vazby považuji za jedinečný přínos tohoto pojetí teličnosti. Model teličnosti se tak dostává do bezprostřední souvislosti s popisy jiných oblastí jazyka, např. měrových frází, skalárních výrazů typu adjektiv a deadjektivních sloves, i předložkových frází kompletivních a durativních apod., což jako velkou přednost takového popisu zmiňuje i H. Filip (2008, s. 2⁹⁶). Přímá souvislosti s konceptem měrovosti a škály umožňuje vysvětlit některá distribuční a interpretační fakta, se kterými se setkáváme u deadjektivních sloves v češtině a která například doloží v části 4.2 experimentální výzkum českých DAV.⁹⁷

4.1.1.2.4 Test teličnosti pomocí časových frází typu *in an hour/for an hour (hodinu/za hodinu)*

Už jsem několikrát zmínila, že jako standardní test teličnosti se obvykle a nejčastěji uplatňuje test pomocí distribuce situačních typů s časovými předložkovými frázemi kompletivními typu *in an hour*, které implikují dokončení děje v daném časovém intervalu, a durativními frázemi *for an hour*, které označují prosté trvání děje během daného intervalu bez specifikace toho,

⁹⁵ Originální znění: „all lexical verbal predicates denoting (sets of) maximal events be realized as formally perfective; it does not require that all perfective verbs denote (sets of) maximal events“.

⁹⁶ Cit. podle elektronické verze.

⁹⁷ H. Filip (2008, s. 23) se také vyjadřuje k českým DAV, poukazuje na fakt, že maximální rys v sémantice DAV [zděděný od fundujícího adjektiva] ještě nezajišťuje maximální/telickou interpretaci slovesa; toto tvrzení bude předmětem výzkumu v oddíle 4.2.

že by byl děj označený predikátem v daném čase završen. Z řečeného plyne, že atelické predikáty jsou kompatibilní s durativními frázemi, zatímco telické predikáty s frázemi kompletivními:⁹⁸

(8) a. *She got preapproved for a loan in an hour* (COCA)⁹⁹

b. *She could've been watching me for an hour.* (COCA)

V odborné literatuře věnované teličnosti a aspektu však můžeme zaznamenat jistou relativizaci obecné platnosti a spolehlivé uplatnitelnosti tohoto testu. Zmíním zde dva takové střízlivé pohledy. B. Capelle a R. Declerck (2004) přinášejí deset bodů, kterých by si měl lingvista být vědom, pokud chce využívat test *in an hour/for an hour* k ověřování (a)teličnosti predikátu. Autoři chápou teličnost jako inherentní typ, pro rezultativní teličnost přijímá pojem ohraničenost. Podrobným rozbořem mnoha anglických příkladů dospívá k desíti doporučením vztahujícím se k užívání testu *in/for*, z nichž vybírám devět, protože dvě se mi zdají identická:

1. Test je schopen přinést informace o původní větě, která neobsahuje frázi s *in/for*, ne o větě „resulting from adding a temporal adverbial“ (ibid., s. 12).
2. Nemá velký smysl používat tento test s větami v průběhovém čase, protože nezískáme žádnou informaci, kterou bychom již nevěděli: vzhledem k tomu, že průběhový čas obvykle podává děj jako neohraničený, je prediktabilní, že nebude kompatibilní s kompletivní časovou frází.
3. Test spolehlivě detekuje spíše ohraničenost [= rezultativní teličnost, EL] než teličnost. „The test can still be used for (a)telicity, but then the *in/for* X time adverbial is best added to an infinitival description of the event“ (ibid.). Toto tvrzení zakládají Capelle a Declerck na poznatku např. Jackendoffa (1996) nebo Depraetere (1996), že fráze *for* X time rozvíjející určité děje může v angličtině telický význam posunout (*coercing*) v atelický, viz např. *The plane flew to New York for a few hours but then changed its*

⁹⁸ Podobnost sémantiky kompletivních frází s telickými predikáty (a počítatelnými jmény) a zároveň analogicky sémantická souvztažnost atelických děků, durativních frází a nepočítatelných substantiv (nebo holých plurálů) umožňuje také uvažovat o unifikovaném formálním modelu, který by umožňoval uchopit tyto opozice v sémantice napříč doménami v jazykovém systému, viz Dočekal, 2007, aj.

⁹⁹ COCA = Corpus of Contemporary American English, viz <http://corpus.byu.edu/coca/x.asp?w=1024&h=600>.

course. Autoři (ibid., s. 5) z toho usuzují, že „the test is confusing in the sense that it may not be immediately clear that it is now a test for unboundedness rather than atelicity“.

4. Habituální a iterativní významy by se měly vyčlenit stranou a nezahrnovat do úvah o reliabilitě tohoto testu (viz např. *Harry sang the tune for hours*, kde fráze *for X time* způsobuje iterativní interpretaci dané propozice). (Zde v podstatě autoři tvrdí, že habituálnost se v aspektuální oblasti chová svébytně a samostatně v porovnání s aktuálními, episodickými událostmi, pro jejichž klasifikaci test teličnosti slouží především).
5. Totéž platí pro možný význam rezultativního stavu a jeho kompatibilitu s frází *for X time*, viz *Manuela went upstairs for several hours*, o němž Capelle a Declerck tvrdí (ibid., s. 5), že nejpravděpodobnější interpretace je, že *for X time* zde měří dobu platnosti výsledného stavu děje, tj. setrvání Manuely v patře.
6. Ibid. pro inchoativní (= zde počínací) význam určitých sloves a jejich kompatibilitu s frází *in X time*, protože ve větách typu *Manuela jumped into the water in five minutes* je nejpravděpodobnější význam takový, že *in X time* měří čas předcházející proběhnutí události skoku do vody.
7. Existují události kompatibilní s oběma druhy frází (např. inkrementální eventuality nebo některá deadjektivní slovesa v angličtině, viz 4.2), autoři je označují „zero-telic event“.
8. „...an event's (a)telicity can be a matter of degree and of debate“ (ibid., s. 13). Zde se Capelle a Declerck zamýšlejí nad tím, že by příklady jako *read a book* (žádný další příklad však neuvádějí) mohly být hodnoceny jako v některých kontextech telické, v jiných jako atelické, mohla by se tam promítat variabilita mezi mluvčími (například britské a americké angličtiny), a tak by tyto fráze byly někde na přechodu mezi těmi, které patří jednoznačně k nějaké telické skupině, a těmi, které byly zařazeny do skupiny s neutrální teličností (viz bod 7). Ale jak sami autoři podotýkají, motivace pro zavedení této další kategorie a určení, kde na kontinuu teličnosti se vyskytuje, musí být předmětem dalšího zkoumání.
9. Možnost přidat *for X time* nutně neznamená, že daná událost ještě nedosáhla svého přirozeného koncového bodu. Ve větě *I walked to school for an hour this morning*

*because I was hampered by a strong wind blowing in my face*¹⁰⁰ se jedná o událost ohraničenou časovým intervalem hodiny, ale také o událost telickou, která referuje o dosažení koncového bodu. Autoři upozorňují (ibid., s. 12) na tři zajímavé faktory užití těchto konstrukcí: (i) za prvé užití této konstrukce je umožněno sémantickým vyplýváním – když něco proběhlo za hodinu, nutně z toho plyne, že to probíhalo hodinu, takže z kompletivní fráze vyplývá fráze durativní (a nikoli naopak); (ii) autoři upozorňují, že podle nich není náhodné, že fráze *for more than a week* je frekventovanější než *in more than a week* a že naopak *for less than a week* je méně frekventované¹⁰¹ než *in less than a week*; *for X time* tedy často vyjadřují čas překračující očekávaný čas, *in X time* čas kratší než očekávaný; (iii) autoři z řečeného vyvozují, že „the idea of non-exhaustiveness we normally get on hearing a *for X time* adverbial is only an implicature“ (ibid., s. 12).

Další kritická recepcie standardního testu teličnosti pochází od empiricky orientovaných lingvistů: jedná se o kontrastivní korpusovou sondu angličtiny a čínštiny, kterou provedl Richard Xiao a Tony McEnery (2006). Svě východisko formulují takto: „While semantic features for the classification of situation aspect, such as telicity, dynamicity and durativity, are universal, linguistic tests for such features are **largely** language specific and must be developed on the basis of the languages under investigation“ (2006, s. 12). V této perspektivě bychom pro češtinu přijali existenci sémantické aspektuální ontologie, tj. přítomnost rysů jako dynamičnost, teličnost a durativnost, avšak nemuseli bychom předpokládat, že test s kompletivními/durativními adverbiálii bude fungovat podl pravidel identických s angličtinou. Tj. přijmeme možnost, že čeština zmíněné rysy do jazykového systému kóduje jinak než angličtina, i když na základě dosavadních sond můžeme říct, že to pravděpodobně nebude **zásadně jinak**. O testu *for/in* tak můžeme prozatím uvažovat jako o komparativním konceptu (ve smyslu Haspelmatha, 2000, 2007) a můžeme se podívat na jeho konkrétní podobu v češtině.

¹⁰⁰ Tuto větu autoři vytvářejí analogicky na základě korpusových dokladů.

¹⁰¹ Autoři neuvádějí, kde jsou tyto výrazy více/méně frekventované; předpokládám tedy, že myslí angličtinu per se.

Nyní představím podstatu a výsledky Xiaova a McEneryho výzkumu. Při formulaci jeho východisek se autoři nejprve vyjadřují se ke dvěma testům teličnosti: test vyplývání a test kompatibility predikátů s durativními a kompletivními adverbii.

Test vyplývání hodnotí jako „essentially a semantic test which, while useful, must be evaluated case by case and is hardly computationally operational“ (2006, s. 2). Navíc upozorňují na to, že jej nelze jednoduše převzít pro jazyky jako čínština, neboť v nich negativní adverbium *mei* neguje realizaci a ne dokončení děje. Naproti tomu testy kompatibility s příslovečnými určeními času spoléhají na „linguistic co-occurrences and are thus more operational from the computational perspective“ (2006, s. 2). Problém s tímto testem spatřují autoři studie jinde: „...not all situations that can take an *in*-adverbial are telic and not all situations that can take a *for*-adverbial are atelic“ (tamtéž). Danou skutečnost autoři vysvětlují tak, že oba druhy frází v obou jazycích nejsou z hlediska významu monolitické, ale jedná se o polysémní struktury. Za svůj cíl si kladou prozkoumat psané a mluvené korpusy angličtiny a čínštiny a na tomto základě a) rozlišit různá užití temporálních příslovečných konstrukcí v obou jazycích;¹⁰² b) zjistit, v jaké frekvenční distribuci se jednotlivé typy v obou jazycích vyskytují; c) stanovit, která užití temporálních příslovečných konstrukcí lze využít pro určení (a)teličnosti situace vyjádřené predikátem. Pro angličtinu autoři na základě korpusového materiálu vymezují tři významy kompletivních frází a čtyři významy durativních frází, přičemž pouze první významy u každé fráze jsou relevantní významy pro testování teličnosti predikátu.¹⁰³

(9) Fráze s *in*: a. period: *Lizzie was on her feet and had it wrenched open in an instant.*

b. future: *I'll tell you why in a minute – but let's order first.*

c. scope: *It was the area's second clash in three days.*

(10) Fráze s *for*: a. duration: *She stared unseeingly for an instant.*

¹⁰² V čínštině se vlastně jedná o preverbální a postverbální užití časových výrazů.

¹⁰³ Příklady pocházejí z freiburského korpusu reprezentativní britské angličtiny (FLOB).

b. resultant duration:¹⁰⁴ *Can you leave us with her – for a while?*

c. scope: *It was the worst day they have had for three years.*

d. intention: *A RAPIST who preyed on women in two south-east London suburbs was jailed for 20 years by a judge at the Old Bailey yesterday.*

Poté konstatují, že pouze význam periody u fráze *in an hour* a trvací význam u fráze *for an hour* jsou relevantní pro testování teličnosti; kompletivní fráze v relevantním významu v psaných korpusech tvořily (pouze) třetinu dokladů, ale v mluvených to bylo ještě výrazně méně. Pro durativní fráze bylo relevantních dokladů více než tři čtvrtiny z celého vzorku. Autoři přinášejí také zajímavý poznatek, že přítomnost negace v propozici ovlivňuje spolehlivost testu teličnosti s adverbii, protože „[when] they appear in negation, about two thirds of the total instances of English *in*-adverbials express a scope meaning, which is irrelevant to telicity“ (Xiao – McEnery, 2006, s. 18).

Pokud jde o posouzení validity standardního testu teličnosti pro češtinu, domnívám se, že dosud chybí reprezentativní empirický výzkum, který by umožnil vyvodit důvěryhodné závěry o skutečné distribuci těchto frází. V nejbližší budoucnosti by bylo vhodné aplikovat metodu Xiaa a McEneryho (2006) na český jazykový materiál a zjistit, jak se temporální adverbiiální fráze v určitých významech kombinují s dokonavými a nedokonavými slovesy, resp. telickými a atelickými predikáty.¹⁰⁵ Podle Dočekalova dokladu uvedeného výše se zdá, že distribuce temporálních frází v češtině závisí na gramatickém vidu. To by nebylo překvapivé v kontextu pojetí vidu představeného výše, u perfektiva uvažuje o gramatikalizaci maximalizačního operátoru – takové prostředky budou pravděpodobně pro svou explicitnost a výraznou měrovou sémantiku mít výrazný podíl na distribuci s výrazy založenými na vztazích části a celku, jimiž jsou například právě kompletivní a durativní předložkové fráze. V tomto ohledu jsou podstatné dva fakty: jednak že inherentně telické imperfektivní predikáty i inherentně atelické imperfektivní predikáty se v tomto testu chovají jako homogenní skupina; tzn. jejich

¹⁰⁴ Zde se jedná o význam rezultativního trvání výsledného stavu momentálního událostního děje (achievement).

¹⁰⁵ Jako první krok v tomto směru je možné hodnotit práci V. Pavlíkové (2011), která se na základě korpusových dokladů věnuje kognitivně-konstrukční analýze sémantiky českých předložek s temporálním významem. Pro předložku *za* identifikuje stejné významy jako Xiao – McEnery (2006) pro anglické *in*.

rys imperfektivnosti (resp. ateličnosti na úrovni rezultativnosti/maximalizace) je nejsilnějším rysem v této distribuci:

(11) a. *Balil ten dárek pro Marcela hodinu.*

b. *Hádali se spolu hodinu, něco přitom vypili.* (syn2010)

Je jisté, že imperfektivní tvary se nemohou kombinovat s kompletivními frázemi, a to ani v případě, že celá propozice má ve výsledku telický význam, např. **psal jsem celý příběh Ortelu za 8 hodin.* Což není možné, protože v žádném IPF není na úrovni slovesa dosaženo kontextově maximální hodnoty operátoru MAX_E. Na druhou stranu při pohledu na korpusový materiál zjistíme, že z hlediska distribuce durativních adverbialíí se inherentně telické a inherentně atelické imperfektivní predikáty liší, a to v tom smyslu, že atelické bez potenciální závěrové situace se s adverbii typu *hodinu* pojí mnohem častěji a systematictěji. Tato tendence si žádá hlubšího prozkoumání a kvantitativní analýzy, protože pokud by se potvrdilo, že pro potenciálně telická imperfektiva je signifikantně méně obvyklé se pojit s durativními časovými frázemi, získali bychom další distribuční oporu pro vymezení sémantického rozdílu mezi atelickými a potenciálně telickými imperfektivy. Jedním z prvních empiricky založených výzkumů vedených tímto směrem je práce Dočekala et al. (2011). Autoři si jako výchozí hypotézu stanovili, že v češtině kompletivní a durativní adverbialní fráze rozlišují členy vidového protikladu. Poté na základě korpusové sondy v korpusu SYN2010 identifikovali 4 skupiny protipříkladů toho typu, že se najde perfektivum modifikované durativní frází typu *nejméně hodinu* nebo *až do rána*. Jedná se o následující skupiny sloves:

(12) perfektiva obsahující superlexikální prefixy: *Odhadujeme, že potrvá nejméně týden, než se situace vyřeší; tento princip přetrval až do dnešních dob*

(13) jednoduchá atelická perfektiva: *...nalijeme na ně marinádu a necháme nejméně dvě hodiny v ledničce; výstava zůstane ve škole nejméně rok*

(14) predikáty obsahující modální sloveso a perfektivum v infinitivu: *Ze zákona musejí pohřební služby uchovat popel nejméně rok...; na zrození (...) je třeba si počkat až do 60. let*

(15) negovaná perfektiva: *Až v sobotu spadne opona, neuvidí ho nikdo až do pondělí...; nedostal mzdu nejméně 30 dnů*

Typy představené v příkladech (15), (16) a (17) podle mého soudu ukazují, že aby bylo možné kombinovat perfektivum s durativní frází, je nutné, aby sloveso obsahovalo nějaký komponent, který (navzdory formální perfektivnosti) bude vyjadřovat sémantický rys durativnosti. V prvním případě, u superlexikálních prefixů (viz Svenonius, 2004, Romanova, 2004), resp. prefixů s měrovou funkcí podle Filip (1999, 2004), tj. prefixů, které vyjadřují nějakou míru, po kterou platil děj¹⁰⁶ (malou: *posedět*, velkou: *naplakat se*, úplnou: *prožít* aj.), je významné, že u příkladů uvedených autory se jedná o sloveso s týmž základem, který vyjadřuje neměnnou existenci v čase (podle Slovníku spisovného jazyka českého se jedná o význam ‚stále být, nepřestávat, existovat‘). Superlexikální prefixy pak právě proto, že specificky měří daný děj, nedenotují MAX_E, tj. kontextově maximální saturaci daného děje, tak jako to činí jiná perfektiva (viz Filip, 2008). Z toho důvodu umožňují perfektiva tvořená superlexikálními prefixy kombinaci s durativními časovými frázemi. Jednoduchá atelická perfektiva (*zůstat*, *nechat*) také vyjadřují trvání či existenci, takže kompatibilita s durativními frázemi plyne z významu kořene daného slovesa. Za třetí u příkladů s negací je zajímavé, že durativní fráze v dosahu negace měří dobu, dokud nenastane nějaká krátkodobá, momentánní událost (*uvidět někoho*, *poskytnutí mzdy někomu*), tj. de facto inchoativní význam, jež vyčlenili Capelle s Declerck(ovou) (2004, viz výše). Příklad s modálními slovesy je patrně založen na tom, že modální výpovědi (tj. výpovědi s nějakou modální hodnotou) nejsou motivovány primárně sdělením propozičního obsahu, ale sdělením postoje k propozičnímu obsahu, sdělujícíce dohromady jak postoj, tak obsah. Tento odstup modálních konstrukcí od reálných dějů je možná důvodem, proč je v těchto konstrukcích možné doplnit durativní fráze, i když pod rovinou modálního postoje je skryto perfektivum označující maximálně proběhnuvší děj. Z hlediska formálního může pochopitelně hrát důležitou roli to, že modální slovesa jsou nedokonavá.

V této části se tedy ukázalo, že existují telická imperfektiva (buď inherentně telická v jednom pojetí, nebo taková, která mohou v určitých kontextech díky polyfunkčnosti českého imperfektiva vyjadřovat i telický význam) i atelická perfektiva (u specifických

¹⁰⁶ Anebo v tomto podání: „...measure functions map entities to intervals on a scale“ (Filip – Rothstein, 2008, s. 18).

sloves s durativními kořeny nebo superlexikálními prefixy, event. ve specifických distribučních podmínkách, jako je negace nebo modifikace modálním slovesem). U imperfektiv je možné předpokládat telickou interpretaci jako poměrně frekventovaný jev, u atelických perfektiv se patrně jedná o speciální, periferní případy. Je však nutné provést další, empiricky založený kvantitativní výzkum, který by pomohl ukázat více typických rysů příslušných konstrukcí (telická perfektiva, atelická imperfektiva, telická imperfektiva a atelická perfektiva) a detailněji popsat vlastnosti konstrukcí při užití v různých funkcích.

4.2 Deadjektivní slovesa v češtině

4.2.1 Charakteristika českých DAV

Šmilauer (1972) vyčleňuje tři sémantické typy deadjektivních sloves: a) taková, která vyjadřují inchoativní, neakční stávání se nějakým (*mládnout, tuhnout, snižovat se*); b) taková, která obsahují kauzativní rys a vyjadřují význam „činit nějakým“ (*zlepšit, snižovat, sytit*); c) taková, která vyjadřují manifestaci vlastnosti vyjádřené fundujícím adjektivem; často se jedná o nějaký atelický děj vyznačující se reprezentací této vlastnosti v procesu (*veselit se, bělat se*). Z hlediska významového tedy vyjadřují deadjektivní slovesa zejména nabývání vlastnosti dané fundujícím adjektivem. Tuto vlastnost buď získává argument DAV vyjádřený subjektem (intransitivní DAV s inchoativním významem, např. *Obloha ztmavla nad náma* (G)), nebo pravovalenční argument (transitivní DAV s kauzativním významem, např. *Tatka při krájení dýně ztupil nůž*.(V)). Pro označení kauzativních DAV se někdy používá termín faktitivní slovesa (např. Čermák, 2010, s. 170). Vedle tohoto prototypického významu kauzativní, či inchoativní změny stavu mohou DAV v češtině vyjadřovat i tzv. manifestaci vlastnosti,¹⁰⁷ např. *Každá třetí dívka někdy hladověla kvůli postavě* (G) nebo *Uprostřed se černal čtvercový otvor šachty* (G). Následující tabulka (na základě Šmilauera, 1972, a PMČ, 1995) ukazuje příklady jednotlivých slovtvorných typů (podle kmenotvorných sufixů), jejich přiřazení k sémantickým typům, častý způsob tvoření dokonavého vidu, event. tendenci tvořit, či netvořit sekundární imperfektiva (pomocí kmenotvorného sufixu *-ova-*).

¹⁰⁷ Jako manifestaci vlastnosti tento význam označuje PMČ (1995). Za podstatné však považuji, že význam těchto sloves není identický s podobným významem stavových verbonominálních predikátů *je hladový/je černý*. Pokud obě struktury porovnáme, je patrné, že verbonominální konstrukce vyjadřují statické, atemporální přisouzení vlastnosti nějakému objektu, kdežto DAV označují „manifestaci určité vlastnosti v čase“. Z hlediska situačních typů se mi proto zdá adekvátní hodnotit je jako atelické aktivity (prosté děje), event. v některých případech dynamické stavy.

KS	REFL	Stávat se jakým	Činit jakým	Manifestace	Lex. pref.	Sek.IPF
nou		mládnout, stárnout, bohatnout, chudnout, houstnout, řídnout, slepnout			omládnout, zestárnout, zbohatnout, zchudnout, zhoustnout, zřídnout	
ě		baculatět, cukernatět, dřavět růžověť, bujnět, jasnět, barbarštet, hladověť, bázlivět, snětivět, lakomět, fialověť, nachověť, citlivět, chabět, chromět, tupět, mdlít			zbaculatět vyhladověť omdlít	omdlívat
ě				churavět, lačněť, smutněť, hladověť	ochuravět, vyhladověť zlačněť, zesmutněť, dochuravět	
a		bělat, černat, červenat, zelenat, teplat, lysat			zbělat, olysát	
a			rovnat		narovnat, vyrovnat	vyrovnávat, narovnávat
a	+			bělat se, černat se, červenat se, zelenat se, rovnat se		
i			krotit, tupit, ostřit, vlhčit, chladit, tvrdit, bílit, bělit, tížit, sušit, žhavit, komolit, sytit		zkrotit, ztupit, naostřit vybítit, nabělit, vybělit usušit, utížit, nažhavit, nasytit	zkrocovat (Google)
i					popolštit, zhoršit udobřit (si/se), oslabit, oznámit, zhudebnit, oslepit obnažit, rozveselit otupit, očernit, obšťastnit snížit, zmenšit, zlepšit	popolšťovat, zhoršovat udobřovat, oslabovat oznamovat, zhudebňovat osleповat, obnažovat rozveselovat, otupovat snižovat, zmenšovat

KS	REFL	Stávat se jakým	Činit jakým	Manifestace	Lex. pref.	Sek.IPF
i				řečnit, truchlit běsnit, křepčit	dořečnit atp.	
i					oslabit (koruna)	oslabovat
i	+	horšit se			zhoršit se rozveselit se	zhoršovat se rozveselovat se
i	+			líbit se, veselit se	zalíbit se, rozveselit se	

Tabulka 1. Základní slovtvorné typy DAV.

Z tabulky můžeme vyčíst některé zajímavé tendence: inchoativní významy se vyjadřují všemi sufixy (preferenčně však sufixem *-nou-*)¹⁰⁸, slovesa se sufixem *-ě-* jsou přitom často denominativní (*jasnět, cukernatět*), sufix *-i-* však je schopen podílet se na vyjadřování inchoativního významu jen v kombinaci s reflexivním morfémem. Je tomu tak patrně proto, že je využíván spíše pro vyjadřování kauzativního nabývání vlastnosti. Pokud jde o prefixaci u DAV, nejobvyklejším prefixem je prefix změny stavu, tedy *z-*. Čermák (2010, s. 170) obecně podotýká, že u faktitiva „[se] liší zásadně i distribucí prefixů, pokud je jazyk má. Prefixy, sémanticky bohatě modifikující výchozí významy, se uplatňují hlavně u deverbativ; u denominativ (zvl. faktitiv) je jich velmi málo“. Ve vzorku sloves nacházíme dvanáct dalších prefixů, z nichž častěji se opakují zejména *o-*, *na-*, *u*, *vy-*, avšak např. u inchoativních *nou-DAV* se zdá prefix *z-* být dominantní. Prefixy počínací a končící jsou logicky možné pouze u DAV vyjadřujících manifestaci vlastnosti (*zalíbit se někomu, rozveselit se, dochuravět*). Zajímavý je podtyp kauzativních *i-DAV*, která se, zdá se, vyskytují primárně v prefigované dokonavé formě, a imperfektivní významy vyjadřují pomocí dotvořeného sekundárního imperfektiva (*oslabit – oslabovat, snížit – snižovat*). Naproti tomu jiná skupina *i-DAV* je s touto z hlediska slovo tvorných procesů v komplementární distribuci, protože se opírá o vidovou dvojici prosté imperfektivum – prefigované perfektivum, a proto pouze velice marginálně tvoří sekundární imperfektiva. Obecně se z této tabulky zdá, že sufix *-nou-* je v systému DAV monofunkční, výrazně funkčně vyhraněný (což se projevuje i tendencí k jednoznačné prefixaci); sufix *-i-* na první pohled vypadá polyfunkčně, ale de facto různými způsoby tvoří kauzativní vidové páry a pouze v kombinaci s morfémem *se* může vyjadřovat manifestaci vlastnosti a velice marginálně také inchoativní změnu stavu. Sufix *-ě-*, sloužící k vyjadřování inchoativní změny a manifestace vlastnosti, je využíván u těch základů, kde nejsou další kmenotvorné sufixy v nabídce přijatelné z morfematických důvodů. Nakonec sufix *-a-* vypadá zdánlivě dostupný všem třem sémantickým významům DAV, avšak příkladů není mnoho a sémanticky se jedná víceméně o homogenní skupinu barevných odstínů.

Abychom dosáhli plastičtější představy o frekvenci a užívání DAV v současné češtině, následně jsem se obrátila ke korpusové sondě: vyhledala jsem v korpusech SYN Českého národního korpusu slovesa s kmenotvornými příponami, které najdeme u jednotlivých slovo tvorných typů DAV (*-nou-*, *-i-*, *-a-*, *-ě-*, *-ova-*). Tyto kmenotvorné přípony samozřejmě

¹⁰⁸ Na jediný protipříklad, na který jsem u DAV s tímto sufixem narazila, je *zblbnout někoho*.

nejsou specifické pouze pro DAV, takže vyhledávky obsahovaly i jiné typy sloves. Na základě frekvenční distribuce lemmat jsem u každého slovtvorného typu identifikovala nejfrekventovanější deadjektivní lemmata – jejich přehled ukazuje následující tabulka. Absolutní frekvence přitom poskytují přibližnou představu o rozložení DAV jednotlivých slovtvorných typů v korpusu. Zajímavé zjištění bylo, že některá původem deadjektivní slovesa mají lexikalizovaný význam takový, který de facto již není skalární, tzn. nedá se na základě slovtvorné struktury komponovat jako „získávání vlastnosti“ (např. *zjistit, zajistit, tvrdit, opustit, žít*). Byla-li tato slovesa mezi nejfrekventovanějšími (jako například ta s kmenotvorným sufixem *-i-* uvedená v předchozí závorce), z přehledu jsem je vyřadila. Frekvenční rozvrstvení ukazuje jako centrální v daném systému i-kmeny, většinou kauzativní, spolu s imperfektivními protějšky utvářenými afixem *-ova-*. Do stejné frekvenční vrstvy patří už jen slovesa se základem *rovn-*, zejména polysémní sloveso *vyrovnat (se)*. Toto zjištění považuji za zajímavé. Jádrem systému českých DAV z hlediska frekvence jsou tak slovesné dvojice *zvýšit–zvýšovat* a *snížit–snížovat*, tedy slovesa vyjadřující zvýšení/snížení míry nějaké vlastnosti platné o objektu v čase, účastí na nějakém ději. Sémantiku těchto sloves bychom tedy mohli popsat jako komparativní, a dokonce ji chápat jako obecnou sémantiku DAV: deadjektivní slovesa obecně vyjadřují změnu míry platnosti nějaké vlastnosti o určitém objektu, který se účastní daného děje, ať už je tou konkrétní vlastností bohatost, šťihlost nebo rovnost. Tato obecnost významu vzhledem k jiným DAV částečně osvětluje výrazně vyšší frekvenci daných sloves (která jsou v širším rámci doplněna ještě taktéž frekventovanými slovesy *zlepšit, zvětšit, zmenšit, zhoršit* a jejich imperfektivními protějšky, která – vzhledem k původním supletivním gradačním tvarům příslušných adjektiv – jsou i z hlediska slovtvorného jednoznačně komparativní). Na druhou stranu bych v této souvislosti podotkla, že se domnívám, že prototyp jakékoli kategorie by měl být stanovován pouze na podkladě frekvenční distribuce. Frekvence má na organizaci prototypu jistě silný vliv (ať už prototyp chápeme explicitně jako kognitivně reálnou entitu v myslích jednotlivých uživatelů, nebo jej uchopujeme primárně jako generalizaci úzu, E-jazyka), avšak není to vliv jediný. V této souvislosti mi přijde podstatné to, že mluvčí češtiny, jsou-li dotázáni po dobrém příkladu deadjektivního slovesa, často uvádějí slovesa konkrétních vlastností, buď pocházejících z oblastí fyzikálních dimenzí nebo barevného spektra, a často z první slovtvorné skupiny v tabulce, tedy inchoativních sloves tvořených afixem *-nou-*. Tento výrok se neváže na žádný reprezentativní výzkum, tvrdím jej pouze na podkladě neformálního

dotazování několika desítek studentů, spíše ho nabízím jako možnou hypotézu pro konkrétní výzkum a na vyvážení vlivu frekvence. Neboť intuitivně se mi toto tvrzení zdá pravděpodobné a možné: jde jednak vztáhnout ke kognitivní zkušenosti poznávání světa, tj. vtělené zkušenosti (*embodiment*), jednak lze uvažovat i o tom, že kmenotvorný sufix *-nou-* disponuje v porovnání s ostatními sufixy uplatňovanými při deadjektivní derivaci nejspeciřičtěji vymezenými sémantickými rysy, a to semelfaktivním/momentánním u určitých kořenů a u adjektivních základů právě rysem postupného nabývání vlastnosti. Tento fakt by také mohl ovlivňovat v pozitivním směru míru reprezentativnosti těchto sloves jako deadjektivních, absolutní četnosti v korpusu navzdory.

-nou-	F	-i-	F	-a-	F	-ě-	F	-ova-	F
stárnout	8782	zvýšit	259192	vyrovnat	134610	onemocnět	19525	zvyšovat	95758
zhubnout	7462	snížit	194510	srovnat	53379	hladovět	2488	doplňovat	60539
zbohatnout	5770	líbit	189336	rovnat	13133	znervóznět	2477	snížovat	58590
slábnout	5329	zlepšit	94455	červenat	3851	znejistět	1673	přibližovat	34763
utichnout	5134	plnit	77349	černat	1505	zvážnět	1606	rozšiřovat	31906

Tabulka 2. Nejfrekventovanější DAV v korpusech SYN podle slovtvorných typů.¹⁰⁹

Posléze jsem vybrala několik nejfrekventovanějších nebo relativně frekventovaných deadjektivních lemmat, pro systematičnost vzorku jsem je zahrнула jak v dokonavé, tak nedokonavé formě a sestavila z nich malý korpus DAV v češtině. Jednalo se o tato slovesa:¹¹⁰ *snížit, snižovat, přiblížit, přibližovat, zeslabit, zeslabovat, zeslábnout, slábnout, vyrovnat, vyrovnávat, naplnit, naplňovat, zvýšit, zvyšovat, zčervenat, červenat, rudnout, zrudnout, zmenšit, zmenšovat, zlepšit, zlepšovat, zhubnout, hubnout.*

Když se podíváme na konkrétní doklady užití těchto DAV, lze u nich nalézt dvě výraznější skupiny: slovesa s „komparativním“¹¹¹ významem *stát se více nějakým*, což jsou již

¹⁰⁹ K podobě lemmat v tabulce doplňuji, že v korpusu syn nejsou slovesa lemmatizována s reflexivním morfémem *se*, takže jednak sloveso *líbit* je vlastně sloveso *líbit se*, jednak u sloves v tabulce uvedených jako *vyrovnat* nebo *srovnat* tokeny zahrnují jak *vyrovnat/srovnat*, tak *vyrovnat se někomu* a *vyrovnat/srovnat se s něčím*. Pro účely demonstrace korpusového rozložení slovtvorných typů však tato nepřesnost nebyla v zásadě na překážku.

¹¹⁰ Tento korpus obsahoval 239 302 tokenů.

¹¹¹ Toto označení, které jistě nevyniká žádoucí exaktností, volím z nedostatku vhodnějšího označení v návaznosti na práci Kennedyho a Levin(ové) (2008), již představuji v následujícím oddílu.

v komentáři k tabulce frekvencí zmíněná slovesa *zmenšit*, *zmenšovat*, *zlepšit*, *zlepšovat*, *snížit*, *snížovat* a která, zdá se, tento význam mají jak v dokonavém, tak nedokonavém tvaru:

- (16) *Možností jak <zlepšit> výsledky dosažené jednotlivými modely je jejich vzájemná kombinace*
- (17) *již v krátkodobém horizontu lze očekávat, že se bude <zvyšovat> počet fondů nabízených v rámci investičního životního pojištění*
- (18) *Jeho cílem je především <zvýšit> úroveň poznatků a vzájemné informovanosti v příslušných technologiích*

Když se zaměříme na modifikaci měrovými výrazy, zjistíme, že daná slovesa se mohou spojovat s adverbii udávajícími malou nebo větší míru, ale marginálně s adverbii maximální míry typu *zcela* či *úplně*, což podporuje „komparativní“ analýzu těchto sloves. Na první pohled jsou také tato slovesa častěji než jiná ve zvoleném korpusu modifikována explicitními měrovými frázemi udávajícími, z jaké hodnoty na jakou hodnotu, resp. o kolik stupňů (v relevantních jednotkách) došlo k zvýšení/zlepšení/snížení apod.:

- (19) *to bylo ještě před tím, než se firma uvolila <zvýšit> platy o pět dolarů měsíčně*
- (20) *V horku je možné denní příjem tekutin <zvýšit> až na tři litry*

Podobné užití můžeme nalézt i u DAV denotujících nějakou specifickou vlastnost:

- (21) *B12 může také snížit riziko nádorů a <zeslabit> alergie a zvyšuje energetickou úroveň*
- (22) *vítr o rychlosti tři až sedm metrů za sekundu bude během dne <slábnout>*

Druhou výraznou skupinu, která je sémanticky odlišná od předchozí, představují (frekventovaná) slovesa *naplnit–naplňovat*, *vyrovnat–vyrovnávat (se)* a částečně také *přiblížit–přibližovat (se)*.

- (23) *Knihovny je třeba <naplnit>, a proto vycházejí knihy v nákladech dříve nepředstavitelných*
- (24) *Zatím jen ve třetí třídě se podařilo <naplnit> zcela záměr, aby ve třídě současně působili dva pedagogové*
- (25) *on ve skutečnosti není nápadníkem, jen se snaží <vyrovnat> se ostatním svým designem*
- (26) *Casinu se podařilo <vyrovnat>*

(27) *Teenageři prožívají život celým srdcem. A rovinu těchto emocí se snažíme <přiblížit> v Beverly Hills 90210.*

Ve významu těchto sloves se zdá být zahrnut maximální bod, horní hranice příslušné škály (nedokonavé varianty pak vyjadřují inherentní směřování k tomuto maximu a nevyjadřují se k tomu, zda jej bylo dosaženo). U slovesa *přiblížit (se)* je v porovnání se dvěma zbývajícimi situace komplikovanější lexikálním významem fundujícího adjektiva. *Přiblížit něco* znamená učinit blízkým; tj. už ve významu adjektiva *blízký* je zahrnuta určitá neúplnost, blízké věci nejsou identické věci – z toho důvodu I. Poldauf hodnotil prefix *při-* u tohoto základu jako subsumpční, vyzdvihující rys přibližnosti obsažený již v samotném adjektivu. Maximálním bodem děje přiblížení je tedy blízkost, nikoliv identičnost. Tato specifická sémantika umožňuje někdy sloveso *přiblížit (se)* (na rozdíl od maximálního *sblížit se*) interpretovat jako učinit blízkým, jindy jako učinit bližším.

Rozdíl mezi oběma výše vymezenými skupinami dobře dokládá také následující příklad, v němž elán se stal slabším, kdežto předpoklad zcela naplněným:

(28) *Nicméně předpoklad, že elán Banoviči bude v krutém vedru <slábnout>, se naplnil*

Nakonec bych se v tomto stručném představení užívání českých DAV podívala ještě na jedno sloveso ve výběrovém korpusu. Jedná se o sloveso *červenat*, které se v korpusu vyskytuje ve významu manifestace vlastnosti. Z toho důvodu jsou jeho kolokabilita a konstrukční potenciál odlišné od ostatních sloves ve vzorku. Projevuje se to například v časté kombinaci tohoto slovesa se slovesem *začít*, čímž se vyjadřuje počátek manifestace této vlastnosti, dále se slovesem *mušet*, které zdůrazňuje neakčnost, unakuzativitu tohoto intranzitiva, a typická je také například častá kolokabilita (v parataktickém spojení) se slovesem *koktat*. Krátký pohled na toto sloveso ukazuje, že by mělo smysl ve výzkumu DAV v češtině identifikovat soubor strukturních parametrů, jež by se sledovaly u obou sémantických skupin DAV – nabývání a manifestace vlastnosti – zvláště a poté by se jejich porovnáním (metodou multivariační analýzy apod., viz Gries, v tisku, a mnohé další práce v soudobé konstrukční

gramaticke a kognitivní lingvistice) mohla identifikovat míra konstrukční různosti daných tříd.¹¹²

(29) *Sám Bůh se musel <červenat>, když ji v nich [v roztrhaných šatech] po té nehodě našli*

4.2.2 Skalární přístup k deadjektivním slovesům

Deadjektivní slovesa v angličtině (např. *cool, lengthen, dry, widen, straighten*) představují jednu ze skupin, která snadno nezapadá do tradiční vendlerovské klasifikace predikátů, podobně jako například inkrementální predikáty nebo semelfaktiva (viz též Rothstein, 2008). Dowty (1979) jako první zaznamenal, že DAV, podle něj náležející do skupiny achievements, umožňují pojetí děje jako směřujícího k výsledku v čase, tj. roztahujícího kulminační bod do nějakého intervalu – z toho důvodu Dowty označil tato slovesa jako *degree achievements*¹¹³.

Nadřazenou množinou pro degree achievements jsou veškerá slovesa označující změnu stavu (*change-of-state verbs*). V odborné literatuře věnované aspektuálnosti se kromě DAV věnuje nejvíce pozornosti tzv. inkrementálním událostem, tj. událostem s inkrementálními argumenty (*incremental themes*), a slovesům pohybu. Skalární modely si proto kladou dvě otázky: 1. Jakým způsobem lze pomocí konceptu skalárnosti adekvátně popsat sémantiku a syntaktické chování DAV; a 2. Jak a zda lze vytvořený skalární model aplikovat i na popis inkrementálních a pohybových událostí. Pro tuto práci je odpověď na otázku 1 podstatnější než hledání odpovědi na otázku 2, proto se budu přednostně zabývat právě jí. Nejprve popíšu, jaké specifické rysy se nacházejí u anglických DAV a poté představím skalární popisy, které se na vlastnostech anglických DAV budují. Pokud jde o terminologii, všechny studie věnované skalárnosti ve verbální doméně používají (třebaže s kritickými poznámkami) termín degree achievements, já však pro jednotnost se zbytkem této práce (a také z důvodu

¹¹² Tento směr kvantitativní analýzy mi přijde do budoucna jako velice nosný, avšak blíže jsem se s ním seznámila teprve v závěrečné fázi tvorby této práce, a proto jsem již podobný druh analýzy v rámci této práce neprováděla.

¹¹³ Toto označení se ustálilo a používá se pro označení těchto sloves dodnes, i když různí lingvisté upozorňovali, že je třeba pochybovat, zda množina deadjektivních sloves vůbec může být chápána jako podmnožina achievements, když nenaplňuje jejich hlavní rys, a to momentánnost. Např. Hay et al. (1999, s. 141). je proto hodnotí jako skupinu přecházející mezi třídou atelických aktivit a telických accomplishments.

problematicnosti termínu, viz výše) označují zkoumanou množinu sloves jako deadjektivní verba (DAV).¹¹⁴

Pro anglická DAV se předpokládá následující specifické chování ve vztahu k rysu teličnosti:

1. V testu s temporálními příslovečnými určeními umožňují některá anglická DAV distribuci jak s kompletivními, tak durativními adverbii; v prvním případě se interpretují jako děje telické, ve druhém jako atelické:

(30) a. *The soup cooled in 5 minutes.*

b. *The soup cooled for 5 minutes.*

2. Různá anglická DAV dávají různé výsledky v testu s vyplýváním výsledku děje z predikátu v průběhovém čase:

(31) a. *Kim is lengthening the rope* → *Kim has lengthened the rope.*

b. *Kim is straightening the rope* → *Kim has straightened the rope.*

3. V testu založeném na významu predikátu v dosahu adverbia *almost*, v němž telické predikáty jsou dvojznačné (jednak vyjadřují, že děj takřka začal, jednak to, že byl takřka dokončen), kdežto atelické jednoznačně označují nezapočetí děje, určitá DAV mají jak telickou, tak atelickou interpretaci. Avšak může to být ovlivněno znalostí světa:

(32) a. *The tailor almost lengthened my pants.* (telické > dvojznačné)

b. *The teacher almost lengthened the exam.* (atelické > jednoznačné)

Teličnost prvního příkladu je založena na nějakém kontextově daném standardu, tj. jakou délku musely kalhoty prodlužované krejčím pro konkrétního jedince mít, aby byly považovány za dlouhé, což byl situační konečný bod daného děje; ve druhém případě žádný

¹¹⁴ Jak jsem podotkla již v předchozím oddíle, někdy je obtížné určit, jak přesně probíhala slovtvorná fundace a některá slovesa rozhodně nejsou ve slovtvorném slova smyslu deadjektivní (např. *umřít*). Domnívám se proto, že primárně sémantické hledisko by propříště lépe vymezovalo množinu sloves jako předmět mého zkoumání, a to jako ta slovesa, která jsou ve vztahu k slovtvorně příbuznému adjektivu jako k výslednému stavu a která vyjadřují akční či neakční nabývání vlastnosti nebo její manifestaci, viz 4.2.1.

takový konečný bod u prodloužení zkoušky nevnímáme, proto se děj interpretuje jako atelický.

Tyto vlastnosti anglických DAV vedly mnohé autory k závěru podobnému výše citovanému mottu z textu Yoda Wintera, a to že změna vyjadřovaná DAV „is in the property associated with the meaning of the adjectival base“ a že nestandardní aspektuální rysy některých DAV mohou být vztaženy právě různým vztahům mezi událostní strukturou DAV a skalární strukturou stupňovatelného výrazu, ať už jím je fundující adjektivum, nebo derivované DAV (Hay et al., 1999, s. 129). Různí autoři (za hlavní texty lze považovat práce Hay et al., 1999; Kearns, 2007; Winter, 2006; Kennedy – Levin, 2008, Beavers, 2008) následně přinášejí různé popisy sémantické struktury DAV v tomto skalárním pojetí. Tyto různé popisy přitom spolu sdílejí některé rysy: všechny ukazují, že pro interpretaci anglických DAV z hlediska teličnosti a vysvětlení jejich distribuce je relevantní právě skalární klasifikace adjektiv na maximální, minimální a relativní, jednotlivé popisy přisuzují určitou roli konverzační implikatuře, tj. možnosti některou interpretaci v určitém kontextu proměnit v jinou a všechny interpretují sémantiku fundujících adjektiv a derivovaných DAV pomocí nějaké varianty měrové funkce, indikující, že adjektiva měří míru vlastnosti podle kontextově (například komparativním příslovečným určením zřetele) specifikované srovnávací třídy a DAV měří míru změny vlastnosti. Ratio a metodu skalárního přístupu přiblížím na práci Kennedyho a Levinové (2008), která se snaží překračovat slabší (například pro nepodložené předpoklady) články předcházejících popisů.

Kennedy a Levin(ová) (2008, s. 172) propojují sémantiku DAV se sémantikou fundujícího adjektiva, ale tvrdí, že mezi oběma je sémantický rozdíl: zatímco adjektiva označují měrovou funkci (viz např. Schwarzschild, 2005; Kennedy, 2007), sémantickým jádrem DAV je zvláštní druh derivované měrové funkce (*derived measure function*), která měří to, do jaké míry se nějaký objekt (ve funkci argumentu deadjektivního slovesa v predikátu) mění (podél určité skalární dimenze, k níž referuje DAV) v průběhu události („a special kind of derived measure function that measures the degree to which an object changes along a scalar dimension as the result of participating in an event“). DAV tedy podle autorů vyjadřují míru změny (*measure of change*) podél určité dimenze, z čehož lze vyvodit, že „when that dimension is a scalar one, the change corresponds to a difference in degree“ (ibid., str. 174). Takto pojatá funkce měřící změnu je vlastně upřesněním tranzitu mezi výchozí situací a situací závěrovou,

kteřý pro události předpokládá F. Daneš v obecné událostní struktuře $\Delta T \Delta$, kde Δ představuje právě výchozí a závěrovou situaci. Podobně lze toto pojetí přechodu u DAV chápat jako upřesnění Dowtyho tranzitivního operátoru BECOME (1979). Kennedy a Levin (ibid., str. 175) nutnost zavést pro DAV v porovnání s adjektivy derivovaný typ měrové funkce odůvodňují tím, že se jedná o proměnu domény, která spočívá v obohacení sémantické struktury adjektiva o rys děje a tím o proměnu domény: u adjektiv se jedná o měrovou funkci m z objektů a časů do stupňů na škále S , kdežto u DAV o funkci míry změny $m\Delta$ z objektů a událostí do stupňů. Řečené lze explicitně formalizovat takto:

(33) **Míra změny:** Pro jakoukoliv měrovou funkci m , $m_{\Delta} = \lambda x \lambda e. m_{m(x)(init(e))} \uparrow (x)(fin(e))$

Tato formalizace zachycuje to, že funkce měřící změnu bere objekt x a událost e a dává, jak již bylo řečeno, stupeň (pozitivní hodnota), do něž objekt x účastí na ději přechází mezi iniciálním momentem děje a závěrečným momentem děje. Autoři v poznámce 15 na straně 174 přesně poznamenávají, že jejich formalizace trpí nedostatkem v tom faktu, že *init* a *fin* odkazují de facto k časům a nikoliv nutně k částem jedné události e ; domyšleno do důsledku, tato formalizace tedy postrádá explicitní podchycení mereologických rysů děje/události jako celku a jeho fází/částí (*part-whole relations*). Pro účely této práce toto uchopení považuji za postačující, jako inspirativní počiny usilující o integraci skalárního a mereologického pohledu v popisu sémantiky DAV (a obecně sloves změny stavu) považuji práce J. Beaverse (2008) a H. Filip (2011).¹¹⁵

Kennedy a Levin s pomocí zavedené derivované měrové funkce dospívají k popisu různého chování DAV odvozených od minimálních, maximálních a relativních adjektiv. Derivovaná měrová funkce zavádí minimální změnu jako defaultní. DAV by tedy mělo umožňovat interpretaci ve smyslu dosažení minimálního standardu v míře vlastnosti (jedná se o „komparativní“ význam DAV, tj. *stát se více nějakým*): „[A]s long as the object undergoes some positive change in the measured property as a result of participating in the event“ (Kennedy – Levin, 2008, s. 176). Tento „komparativní“ význam odpovídá atelické interpretaci

¹¹⁵ Zároveň je nutné podotknout, že v oblasti formálního popisu sémantiky sloves změny stavu dochází v současné době k výraznému vývoji a diskusím, takže se těžko zobecňuje, který popis je dominantní a nejdříve přijímaný, jak ukázal například i workshop *Scalarity in Verb-based Domain*, který se konal v dubnu 2011 v Düsseldorfu.

a mohou jej vyjadřovat všechna anglická DAV bez rozdílu. Jsou-li DAV založena na škále nahoře uzavřené (*straighten, darken, empty, fill*), kromě „komparativního“ minimálního standardu (vycházejícího z derivované měrové funkce DAV) je díky sémantice fundujícího adjektivního komponentu k dispozici také standard založený na maximálním prvku škály (tj. význam *stát se nějakým*) „resulting in truth conditions that are similar to the positive interpretation [of an adjectival base]“ (ibid., str. 176). U takových anglických DAV pak můžeme předpokládat i telickou interpretaci a kompatibilitu s kompletivními příslovečnými frázemi *in a minute* apod. Kennedy a Levin tvrdí, že oba tyto standardy u maximálních DAV lze vyvodit z pragmatického principu interpretativní ekonomie, který jsem představila ve třetí kapitole (podrobně viz Kennedy, 2007). Nakonec relativní DAV typu *widen* umožňují pouze atelickou interpretaci (tj. komparativní, *become wider*) a případně kontextově dané maximální, telické, „pozitivní“ interpretace jsou podle autorů nepřijatelné, nebo alespoň silně příznakové.¹¹⁶ Autoři i tento rys relativních DAV, tj. preferenci atelické interpretace, usouvztažňují s principem interpretativní ekonomie, neboť „given the option of a conventionalized, scale-based standard and a contextual, norm-based one, it forces the former to be chosen“ (ibid., str. 178). V této perspektivě zohledňující podobu fundující škály by byla možná predikce, že dvojí chování v testu teličnosti budou vykazovat DAV s maximálním prvkem ve významu, kdežto minimální a relativní DAV budou preferovat atelickou interpretaci. Autoři však upozorňují na to, že tento pravidelný systém je v angličtině složitější, jak dokládá právě příklad s DAV *cool*. Může totiž docházet i k tomu, že určitá konkrétní hodnota na škále, která nebude dána jako minimální nebo maximální bod, bude přece konvencionalizována ve významu příslušného DAV na základě mimojazykové skutečnosti. U DAV *cool* autoři tento konvencionalizovaný, ale ne skalární (podobou škály nemotivovaný) standard parafrázuji jako „o stabilní teplotě“ nebo „pokojevé teploty“. Při zapojení tohoto „conventionalized but non-scale-based standard“ (ibid.) sloveso *cool* nabývá telické interpretace, i když svou skalární podstatou je to adjektivum s otevřenou škálou.

V návaznosti na doložená anglická jazyková data a z nich plynoucí analýzu je nutné si položit otázku, zda lze o podobné skalární klasifikaci DAV uvažovat i v češtině. Jako jeden náznak přijatelnosti této klasifikace DAV pro češtinu se jeví následující distribuční vzorce u vyplývání v imperfektivu a perfektivu, který vychází např. z Winterova (2006, s. 11) pozorování, že

¹¹⁶ Toto tvrzení se s největší pravděpodobností zakládá na vlastní introspekci autorů textu.

anglická DAV odvozená od různých typů adjektiv, pokud jsou v průběhovém čase, mají různé vyplývání vzhledem k platnosti pozitivního tvaru:

(34) **Absolutní – maximální DAV:**

(i) IPF: Ručník schne v koupelně $\neq \Rightarrow$ ručník je suchý

(ii) PF: Ručník uschnul v koupelně \Rightarrow ručník je suchý

(35) **Absolutní – minimální DAV:**

(i) IPF: Ručník venku mokne \Rightarrow ručník je mokrý

(ii) PF: Ručník venku zmoknul \Rightarrow ručník je mokrý

(36) **Relativní DAV:**

(i) IPF: Dny se krátí $\neq \Rightarrow$ dny jsou krátké. Jáma se rozšiřuje $\neq \Rightarrow$ jáma je široká

(ii) PF: Petr zkrátil provaz $\neq \Rightarrow$ provaz je krátký

V imperfektivní podmínce z maximálních a relativních DAV neplyne platnost pozitivního tvaru příslušného adjektiva. U obou typů je to z různých důvodů – maximální adjektiva platí až při maximální míře vlastnosti, takže proces jejího nabývání nemůže označovat platnost maximální míry adjektiva; u relativních DAV plyne dané chování z vágních přechodů mezi relativními členy antonymních párů a jejich závislosti na výpovědním kontextu – i když rozšiřuji nějaký objekt, nemusím ještě dosáhnout nějaké kontextově dostatečné míry šířnosti objektu, abych o něm prohlásila, že je široký. Naproti tomu minimální DAV, odvozená od adjektiv platných při minimální míře vlastnosti, už v průběhu děje označují platnost stavu daného minimálním adjektivem, neboť průběh získávání minimální vlastnosti zde v určitých fázích děje odkazuje k přítomnosti minimální a postupně narůstající míry této vlastnosti, např. mokrosti. V perfektivních tvarech se absolutní DAV odlišují od relativních, neboť absolutní DAV v perfektivu (bez rozdílu toho, zda je jejich fundující škála uzavřená nahoře, nebo dole) odkazují (pod vlivem sémantiky perfektivního operátoru ve smyslu Filip, 1999 a 2008) k nějaké kontextově totální/maximální míře dané vlastnosti (ať už je tato míra

původně minimální, nebo maximální).¹¹⁷ U relativních DAV v perfektivu (z důvodů popsaných u imperfektivních tvarů) je přitom možné dosažení kontextového standardu zrušit pokračováním souvětí, např. *Petr sice ten provaz zkrátil, ale pořád je moc dlouhý* (na to, co potřebujeme udělat). Domnívám se, že tento vyplývací test u různých DAV je zajímavý a afinity vidových hodnot a podob škály intuitivně odpovídají tomu, co bylo dosud v této práci o vidu a škálách řečeno, avšak je třeba brát v potaz, že jsme si test ukázali pouze na několika slovesech a na větách, které jsou patrně potenciálně možné, ale které nebyly doloženy ani v úzu, ani testovány elicítací. Z toho důvodu je třeba tuto distribuci hodnotit s rezervou. Vhodné by podle mého názoru bylo provést sérii psycholingvistických experimentů, které by vedly k (pr)ověření tohoto vyplývání tak, že by mluvčí vystavily kresleným situacím nebo situacím zachyceným na videu, kde by probíhaly děje pojmenovatelné DAV, a nutily by mluvčí buď k produkci DAV, nebo popisu výsledného stavu (tj. adjektiva v pozitivu). Následující oddíl přináší je prvním krokem naznačeným směrem a přináší výzkum českých DAV v podobě dvou psycholingvistických experimentů, které jsou založeny na posuzování přijatelnosti.

4.2.3 Empirický výzkum deadjektivních sloves v češtině

Ve třetí kapitole jsem prezentovala tendence v kompatibilitě různých skalárních adjektiv a různých měrových adjektiv a ověřovala tvrzení z odborné literatury pro češtinu pomocí korpusové sondy a elicítace dotazníkem. Nabízí se otázka, zda podobné tendence nacházíme i u DAV. Empirický výzkum v této kapitole obsahoval dva experimenty a zaměřil se na distribuční chování a sémantické vyplývání u vybraných deadjektivních sloves.

4.2.3.1 Experiment 1

První experiment se zabýval DAV s lexikálním prefixem *vy-*. Cílem bylo zjistit, zda DAV s absolutním adjektivním kořenem s prefixem *vy-* vykazují u mluvčích systematickou distribuci v kontextu s měrovými adverbii *úplně* vs. *trochu*. Pokud by se slovesa odvozená od maximálních adjektiv chovala stejně jako fundující adjektiva (srov. výsledky dotazníkové šetření ve třetí kapitole), mohli bychom vyvodit, že v dosahu měrových adverbii jsou DAV

¹¹⁷ Zde dochází k částečné kolizi terminologických soustav, neboť i minimální adjektiva a DAV mohou vyjadřovat kontextově maximální míru dané vlastnosti, která se rovná nějakému kontextovému standardu; v tomto případě ji vynucuje maximalizační operátor vyjádřený perfektivním videm.

pod vlivem fundující škály, a lze tedy do popisu jejich významu zahrnout skalárnost. Nulová hypotéza v tomto experimentu pak tvrdí, že takový kolokační rozdíl u maximálních DAV neexistuje. Pokud by se ukázalo, že platí nulová hypotéza, jednou z myslitelných příčin tohoto výsledku by mohl být fakt, že u DAV původní adjektivní škálu překrývá vidová opozice, o jejíchž měrových vlastnostech ovlivňujících aspektuální kompozici a interpretaci výpovědi v češtině jsem pojednala v teoretické části kapitoly (a podrobně viz Filip, 1999; 2008). Z toho důvodu jsem distinkci perfektní/imperfektní promítla do návrhu tohoto experimentu, aby bylo případně možné odhalit její vliv.

Účastníci

Experiment probíhal v únoru 2011 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, účastnilo se ho 56 studentů všech tří studijních stupňů (bakalářského, magisterského, doktorského). U účastníků experimentu jsem pro kontrolu zjišťovala věk, pohlaví, monolingvnost/bilingvnost a regionální příslušnost v rámci České republiky (pro případný vliv dialektu či interdialektu).

Metoda

Výchozí hypotéza v tomto experimentu tvrdí, že DAV ABS MAX budou přijatelnější spíše v kolokaci s maximálním měrovým adverbem *úplně* než s adverbem *trochu* vyjadřujícím částečnou míru. Sledované parametry kritických položek byly: deadjektivní sloveso absolutní maximální s prefixem *vy-*; perfektní/imperfektní; *trochu/úplně*. Doplnila jsem ještě distinkci inchoativum/kauzativum, abych zjistila, jestli se hodnocení neliší u akčních a neakčních změn. Kombinací všech rysů pro 4 maximální slovesa vzniklo celkem 16 kritických položek:

	1	2	3	4	5	6	7	8
DAV	MAX	MAX	MAX	MAX	MAX	MAX	MAX	MAX
VID	PF	IPF	PF	IPF	PF	IPF	PF	IPF
AKČNOST	INCH	INCH	INCH	INCH	KAUZ	KAUZ	KAUZ	KAUZ
SM	úplně	úplně	úplně	úplně	úplně	úplně	úplně	úplně

	9	10	11	12	13	14	15	16
DAV	MAX	MAX	MAX	MAX	MAX	MAX	MAX	MAX
VID	PF	IPF	PF	IPF	PF	IPF	PF	IPF
AKČNOST	INCH	INCH	INCH	INCH	KAUZ	KAUZ	KAUZ	KAUZ
SM	trochu	trochu	trochu	trochu	trochu	trochu	trochu	trochu

TABULKA 3. Přehled kombinací sledovaných parametrů v kritických podmínkách experimentu 1.

V zájmu kompatibility s předcházejícím výzkumem dané oblasti návrh experimentu kopíruje experiment 1 ze studie Frazier et al. (2008). Abych předešla možnému zkreslení výsledků z důvodu vytváření minimálních párů v rámci vzorku, v každé ze 4 variant experimentu byly vždy pouze 4 kritické podmínky, a to navzájem komplementární, tzn. například pro variantu 1:

- a) MAX, PF, INCH, úplně;
- b) MAX, IPF, KAUZ, úplně;
- c) MAX, PF, KAUZ, trochu;
- d) MAX, IPF, INCH, trochu;

16 kritických položek v tomto experimentu tvořily následující věty:

1. Koryto řeky úplně vyschlo
2. Koryto řeky úplně vysychalo
3. Hlediště divadla se úplně vyprázdnilo
4. Hlediště divadla se úplně vyprazdňovalo
5. Policista úplně vyplnil příslušný formulář
6. Policista úplně vyplňoval příslušný formulář
7. Hrdinka se úplně vyrovnala s osudovou tragédií
8. Hrdinka se úplně vyrovnávala s osudovou tragédií
9. Koryto řeky trochu vyschlo

10. Koryto řeky trochu vysychalo
11. Hlediště divadla se trochu vyprázdnilo
12. Hlediště divadla se trochu vyprazdňovalo
13. Policista trochu vyplnil příslušný formulář
14. Policista trochu vyplňoval příslušný formulář
15. Hrdinka se trochu vyrovnala s osudovou tragédií
16. Hrdinka se trochu vyrovnávala s osudovou tragédií

Ke 4 kritickým podmínkám bylo do každé varianty doplněno 20 výplňkových vět. Výplňkové věty byly pro všechny varianty stejné. Soubor položek pro experiment byl v každé variantě rozdělen do podskupin o 6 položkách: 1 kritická položka + 5 položek výplňkových. V rámci každé podskupiny byly položky náhodně seřazeny. Na začátku experimentu byly tři testovací položky, které sloužily testovaným osobám k nácviku hodnocení.

Experimentální soubor jsem vytvořila v textovém editoru s příponou .rtf. Při jeho vytváření jsem postupovala podle výukového materiálu k tvorbě experimentů od F. Smolíka (2010). Kromě hlavičky, udávající parametry monitoru, klávesy na počítačové klávesnici, jimiž se značí odpovědi v experimentu, nebo délku zobrazení podnětové položky na monitoru, soubor obsahoval všechny položky experimentu seřazené pod sebou a oddělené speciálními znaky. Každé položce jsem při vytváření experimentálního souboru přidělila jedinečný kód, což usnadnilo vyhodnocování. Samotný experiment jsem pak spouštěla ve freewarovém prostředí programu DMDX,¹¹⁸ který je pro tento typ experimentů osvědčený. Program umožňuje mj. náhodné řazení kritických a výplňkových položek v určených skupinách, měření reakčního času, zobrazení položek na obrazovce v určitých časových intervalech a pochopitelně uložení všech naměřených hodnot.

Při experimentu seděly testované osoby před počítačem. Nejprve vyplnily vstupní údaje o sobě a přečetli si instrukce k experimentu. V instrukcích byli požádáni, aby každou větu,

¹¹⁸ Viz např. <http://www.u.arizona.edu/~kforster/dmdx/dmdx.htm>.

kteřá se v průběhu experimentu objeví na obrazovce, ohodnotili z hlediska přijatelnosti, na škále 1–5. Byli také informováni, že věty po nepřilíš dlouhé době zmizí a nebudou je již moci ohodnotit, a byli požádáni, aby zvolili první hodnocení, které je napadne. Administrátor experimentu¹¹⁹ je předem informoval, že experiment se spouští stisknutím mezerníku a že na obrazovce se poté za sebou objeví nejprve tři zkušební věty, které jim umožní zvyknout si na pravidla experimentu. Položky v experimentu se na obrazovce objevovaly v intervalu 5 sekund.

Výsledky

Vzhledem k tomu, že odpovědi nebyly binární (přijatelné–nepřijatelné), ale škálové, byl výstupním formátem soubor s příponou .zil, který u každé položky (zkušební, výplňkové i kritické) reprezentované jedinečným kódem zachycoval jednak hodnotu na škále 1–5 a jednak reakční čas, který udává časovou prodlevu od momentu, kdy se položka objevila na monitoru počítače, do okamžiku, kdy testovaná osoba tuto větu ohodnotila zmáčknutím klávesy s číselnou hodnotou. Obecnou rychlost reakce u jednotlivých mluvčích jsem před samotným experimentem neměřila.¹²⁰ Pokud respondent příslušnou položku neohodnotil (tzn. např. se ve vymezeném čase nemohl rozhodnout), v exportovaném souboru s výslednými hodnotami se u kódu této položky objevilo „No Responses“. Pro každou ze čtyř variant experimentu jsem získala odpovědi od 15 respondentů. V jedné variantě byla u 3 respondentů ohodnocena méně než polovina kritických položek, ale kvůli zachování stejného počtu odpovědí napříč variantami alespoň u některých otázek jsem tyto respondenty ve vzorku ponechala.

Základní statistické hodnoty pro jednotlivé kritické položky přináší následující tabulka:

kritická položka MAX DAV	medián	průměr	sm. odchylka
úplně PF I1	1	1,142857	0,363136
úplně IPF I1	3	2,923077	1,115164
úplně PF I2	1	1,357142	1,357142

¹¹⁹ Za pomoc s administrací experimentu vřele děkuji Jakubu Jehličkovi.

¹²⁰ Bylo tomu tak proto, že jsem postupovala podle metodologie experimentu v práci Frazier et al. (2008). Nicméně v příštích výzkumech by bylo vhodné toto úvodní měření začlenit, neboť může mít signifikantní vliv na rychlost reakce při vlastním experimentu, jak ukazuje např. Chromý (2010) při výzkumu produkce psaných projevů.

kritická položka MAX DAV	medián	průměr	sm. odchylka
úplně IPF I2	4	3,5	1,556623
úplně PF K1	3	2,923077	1,037749
úplně IPF K1	4	4	0,679366
úplně PF K2	1,5	1,571428	0,646206
úplně IPF K2	4	3,285714	1,489892
trochu PF I1	2	1,785714	0,801783
trochu IPF I1	2,5	2,785714	1,423893
trochu PF I2	2	2,181818	1,078719
trochu IPF I2	3	3,142857	1,09945
trochu PF K1	3	3,571429	1,08941
trochu IPF K1	4	4,071428	0,997248
trochu PF K2	2	2,134572	0,979921
trochu IPF K2	4	3,428571	1,2225

Tabulka 4. Statistické hodnoty pro kritické položky v experimentu 1.

Experiment jsem poté statisticky vyhodnocovala ve dvou krocích:

1. Nejprve jsem v podmínce s adverbium *úplně* pomocí t-testu porovnávala věty obsahující perfekta s větami obsahujícími imperfekta. Poté jsem stejné porovnání provedla v podmínce s adverbium *trochu*.

2. Následně jsem jako výchozí parametr vzala vidovou opozici a t-testem porovnávala hodnocení perfektiv s oběma adverbii a poté imperfektiv v obou podmínkách.

Měření uvedené v bodech 1 a 2 jsem provedla jak se škálovými hodnotami přijatelnosti, tak s reakčními časy. Výsledky provedených měření pro hodnocení přijatelnosti ukazuje tabulka 5:

množiny	průměr	sm. odchylka	p		
úplně PF × úplně IPF	1,74863	3,4272	0,40114	0,22501	0,00536
trochu PF × trochu IPF	2,41838	3,35714	0,39437	0,27199	0,04888
úplně PF × trochu PF	1,74863	2,41838	0,40114	0,39437	0,13938
úplně IPF × trochu IPF	3,4272	3,35714	0,22501	0,27199	0,42462

Tabulka 5. Výsledky statistické analýzy u experimentu 1.

Tabulka ukazuje množiny konstrukcí, které jsem mezi sebou porovnávala, pro každou statistickou míru hodnota v prvním sloupci odpovídá první množině, hodnota ve druhém sloupci druhé množině. Ze čtyř měření se statisticky signifikantní rozdíl ukázal u prvních dvou, u druhých dvou nikoliv. První výsledek znamená, že v dosahu maximálního měrového adverbia *úplně* respondenti hodnotí perfekta signifikantně přijatelněji než imperfekta, i když se vždy jedná o maximální deadjektivní slovesa. Konsekvantně bychom mohli

predikovat, že při modifikaci adverbium *trochu* budou respondenti hodnotit jako přijatelnější imperfektiva: není tomu tak; dostali jsme signifikantní výsledek přesně opačný, a to že respondenti v této podmínce hodnotili jako přijatelnější perfektiva. Má smysl se podívat blíže i na druhá dvě měření, přestože výsledky nejsou signifikantní. Jejich cílem bylo porovnat, zda a nakolik se liší hodnocení perfektiv, resp. imperfektiv při modifikaci různými měrovými adverbii. Z výsledků můžeme vyčíst, že respondenti hodnotili modifikaci perfektiv jako přijatelnější než modifikaci imperfektiv. Tento rozdíl je statisticky signifikantní (průměr(PF) = 2,083; průměr(IPF) = 3,392, $p = 0,03014$). A za druhé rozdíl v přijatelnosti IPF s *úplně* a IPF s *trochu* je minimální, kdežto u PF ve stejných podmínkách pozorujeme větší rozdíl.

Diskuse

Z výsledků těchto měření můžeme vyvodit, že kompatibilita DAV s měrovými adverbii vyjadřujícími různou míru se řídí spíše videm slovesa než adjektivní škálou fundujícího adjektiva. Zjištění, že mezi imperfektivy a perfektivy je rozdíl v kompatibilitě s měrovými adverbii obecně, bez ohledu na to, jakou míru dané adverbium označuje, považuji za velmi inspirativní pro budoucí výzkum. Lze si například položit otázku, zda je nízká kompatibilita imperfektiv s měrovými adverbii způsobená tím, že vzorek sloves obsahoval pouze maximální DAV, nebo by byly výsledky stejné s různými fundujícími škálami, a tento efekt by se pak opět musel připsat sémantice vidu a nikoliv skalárnosti.

Je zřejmé, že výsledky tohoto experimentu můžeme hodnotit jako velice předběžné – zkoumala jsem pouze jeden typ DAV (z minimálně tří) pouze s jedním prefixem. Na druhou stranu byl původní výběr vědomý a záměrný – vybrala jsem DAV s maximální škálou, neboť ta je svou specifičností (tj. uzavřeností) více „viditelná“, příznakovější než například adjektiva a DAV s otevřenou škálou. Na základě toho bylo možné očekávat, že pokud nějaká škála bude moci „prosvítat“ skrze gramatickou opozici vidovou, bude to ta nejpříznakovější. Výsledky tohoto experimentu se zdají tento předpoklad popírat.

4.2.3.2 Experiment 2

Druhý experiment vychází z experimentu č. 2 ze studie Frazier et al. (2008), který jsem popsala ve třetí kapitole v oddílu 3.5. V tomto experimentu jsem zjišťovala, zda maximální DAV modifikovaná adverbium *úplně* a zařazená do adverzativního souvětí, jehož druhá

klauze oslabuje platnost predikátu s DAV modifikovaným maximálním adverbium, vykazují jinou (menší) míru přijatelnosti v daných konstrukcích než minimální DAV. Nulová hypotéza v tomto experimentu říká, že hodnocení přijatelnosti maximálních a minimálních DAV se v této podmínce nebudou signifikantně lišit.

Účastníci

Účastníci byli opět studenti Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a předem jsem u nich zjišťovala stejné informace jako v prvním experimentu; respondentů v tomto experimentu bylo 41.

Metoda

Všechny vnější parametry experimentu byly stejné jako u prvního experimentu, lišily se pouze podnětové položky. Experiment probíhal ve dvou variantách, každá obsahovala 7 kritických a 28 výplňkových vět. Kritické i výplňkové položky měly formu adverzativních souvětí. 7 kritických vět vycházelo z protikladu absolutního minimálního a maximálního adjektiva (např. *tupý – ostrý, hladový – sytý, nemocný – zdravý*), popř. protikladu dvou maximálních adjektiv (*prázdný – plný*) nebo dvou minimálních (*řídký – hustý*). První věta souvětí pak obsahovala buď maximální, nebo minimální DAV modifikované měrovým adverbium *úplně* a po odporovací spojce následovala konstrukce v komparativu obsahující opozitní adjektivum. Podobu 14 kritických položek ukazuje jejich přehled:

1. MIN Obě omáčky mu úplně zhoustly, ale jedna byla o něco řidší než druhá
2. MAX Otec úplně naostřil oba nože, ale jeden byl tupější než druhý
3. MIN Pradlena úplně namočila dvě košile, ale jedna byla sušší než druhá
4. MAX Oba mí bratři se úplně uzdravili, ale jeden byl víc nemocný než druhý
5. MAX Ve vinárně úplně naplnili obě láhve, ale jedna byla prázdnější než druhá
6. MIN Oba vězni úplně vyhladověli, ale jeden byl sytější než druhý
7. MIN Oba pacienti po operaci úplně zesílili, ale jeden byl slabší než druhý

8. MIN Obě omáčky mu úplně zřídly, ale jedna byla o něco hustší než druhá
9. MIN Otec úplně ztupil oba nože, ale jeden byl ostřejší než druhý
10. MAX Pradlena úplně usušila obě košile, ale jedna byla mokřejší než druhá
11. MIN Oba mí bratři úplně onemocněli, ale jeden byl zdravější než druhý
12. MAX Ve vinárně úplně vyprázdnili obě láhve, ale jedna byla plnější než druhá
13. MAX Oba vězni se úplně nasýtli, ale jeden byl hladovější než druhý
14. MAX Oba pacienti po operaci úplně zeslábli, ale jeden byl silnější než druhý

V jedné variantě nebyly nikdy dvě položky s protikladnými DAV, vzorky byly vyvážené – obsahovaly dvě položky s minimálními DAV, čtyři položky s maximálními a jednu položku s relativním DAV.

Předpoklad v tomto experimentu byl takový, že pokud v první větě bude maximální DAV vztaženo na dva objekty v jeho argumentové struktuře (valenčním rámci), nebude jednomu ze dvou objektů, k nimž se odkazuje, možné přisoudit ve druhé větě určitou míru protikladné, opozitní vlastnosti; tedy že maximální DAV neumožňují tuto adverbzativní konstrukci. Naproti tomu když v hlavní větě bude minimální DAV, tak navzdory modifikaci měrovým adverbem *úplně* bude možné vyplývání vyjádřené v druhé větě opozitním adjektivem v komparativu, tj. přisouzení určité míry opozitní vlastnosti jednomu z objektů uvedených v první větě. Pokud by se tato hypotéza v experimentu potvrdila, znamenalo by to, že lze v distribučním chování českých DAV doložit rozdíl mezi maximálními a minimálními skupinami skalárních sloves.

Výsledky

Získaná data jsem opět analyzovala způsobem, který byl uveden u dotazníkového šetření ve třetí kapitole a u experimentu 1. Zde jsou statistické hodnoty pro jednotlivé kritické položky:

kritická položka DAV MAX/MIN	medián	průměr	sm. odchylka
MAX	4	3,71142	0,13819
MIN	4	3,4076	0,2228

Tabulka 6. Statistické hodnoty pro kritické položky v experimentu 2.

Na základě hodnot v tabulce lze říci, že mluvčí v průměru všechny tyto konstrukce, nehlédě na to, jaké DAV bylo v první větě, hodnotili v nejlepším případě jako průměrně přijatelné, ale obvykle hůře. Na druhou stranu u tohoto experimentu se (například v porovnání s dotazníkovým šetřením ze třetí kapitoly nebo s experimentem 1) ukázala v celém vzorku vysoká rozdílnost v hodnocení přijatelnosti u jednotlivých respondentů, tzn. variabilita jednotlivých odpovědí u kritických položek byla vysoká.

Poté jsem u průměrných hodnot hodnocení i reakčních časů spočítala t-testem míru pravděpodobnosti, s níž je rozdíl mezi hodnoceními nenáhodný. Ukázalo se, že hodnota p u parametru posuzování přijatelnosti je příliš vysoká ($p = 0,15123$) na to, aby se jednalo o signifikantní rozdíl mezi dvěma soubory, maximálními a minimálními DAV. Výsledky u reakčních časů také nebyly signifikantní, konkrétní údaje k tomuto měření opět neuvádím, protože nebyla předem změřena obecná reakční rychlost respondentů. V tomto experimentu tedy nebyla nulová hypotéza vyvrácena.

Diskuse

Výsledky experimentu můžeme interpretovat tak, že korelují s výsledky experimentu prvního: u absolutních DAV v dosahu maximálního měrového adverbia nerozhoduje o přijatelnosti fundující škála, ale vidová hodnota slovesa: když o nějaké události řekneme, že proběhla, a maximalizační vidový operátor (viz Filip, 2008) zdůrazníme maximálním měrovým adverbiem, je pochopitelné, že není úplně snadné pravdivostní podmínky takové propozice vzápětí oslabit. Nicméně zajímavá ve výsledcích tohoto experimentu byla právě variabilita hodnocení těchto konstrukcí: znamená to, že mluvčí se liší v introspektivním náhledu na daný typ konstrukce, a je otázka, které její rysy toto způsobují. Je například možné, že vynechání adverbia *úplně* by přispělo k větší přijatelnosti této konstrukce. Tuto a další modifikace dané konstrukce by bylo možné poměrně snadno ověřovat v návazném experimentálním výzkumu. Nicméně prozatím je nutné uzavřít, že test s adverzativními souvětími není dobrým indikátorem rozdílu mezi maximálními a minimálními DAV v češtině.

4.2.3 Sémantická škála a průběh děje u deadjektivních sloves v češtině

Poslední oddíl této kapitoly bych chtěla věnovat shrnutí toho, jak vypadá a jak se projevuje fundující škála u deadjektivních sloves v češtině. Deadjektivní slovesa – ve svém prototypickém významu – vyjadřují změnu stavu z výchozího do závěrového, jsou tedy z hlediska sémantického mutacemi ve smyslu Daneše (1971, 1987 (s Hlavsou)), inherentně telickými slovesy, která buď mají ve svém významu akční komponent a jsou kauzativy (*obveselit*¹²¹, *omladit*), nebo mají neakční, inchoativní význam (*omdlít*, *řádnout*). Podkladová sémantika adjektivní škály se u DAV projevuje předně v tom, že prototypicky vyjadřují nabývání vlastnosti. (Dalším, perifernějším významem je manifestace vlastnosti, např. *zelenat se*, *líbit se*, kterou můžeme z hlediska situačních typů hodnotit buď jako neakční proces, nebo dynamický stav). To znamená, že se DAV řadí k durativním událostem, u nichž změna v čase není momentánní, ale postupná, probíhající ve fázích, které jsou reprezentovány právě změnou v míře vlastnosti, která platí o argumentu predikátu (subjektu nebo objektu), v čase (*oslepili Kyklopa*, *rudla rozpaky*). Mohli bychom je tedy přiřadit k durativním událostem, tj. Vendlerovým accomplishments. Deadjektivní slovesa přitom vyjadřují buď to, že entita, již je přisuzována vlastnost, má v závěrové situaci menší nebo větší míru vlastnosti než v situaci výchozí (tj. *stát se/učinit něco/někoho více nějakým*, např. *snižovat zadlužení státu*). Nebo může deadjektivní sloveso vyjadřovat směřování k nebo získání určitého kontextového standardu, který určuje dostatečnou míru vlastnosti, jež může být i maximální (tj. *stát se/učinit něco/někoho nějakým*, např. *(na)sytit hladové*, *(z)tuhnout*). Na základě těchto lexikálních rysů můžeme deadjektivní slovesa chápat jako jeden z typů měrových konstrukcí, jež mluvčí jazyka užívají pro kódování míry, do níž platí tvrzené skutečnosti, event. pro porovnávání míry platnosti určité propozice u různých entit.

Ze srovnání českých a anglických DAV plyne, že česká DAV se nechovají z hlediska teličnosti stejně jako anglická. DAV v češtině nedávají různorodé výsledky v tradičních testech teličnosti v závislosti na otevřenosti/uzavřenosti fundující adjektivní škály. Příčinou tohoto rozdílu je podle mého soudu komplexnější morfologická struktura českých DAV v porovnání s anglickými protějšky, tj. přítomnost formálních afixálních komponentů, které spoluutvářejí význam derivovaného slovesa a v určitém smyslu tím zastírají specifika fundující adjektivní

¹²¹ Doloženo observací: *Přijel bych tě obveselit, ale nemohu.*

škály. Tak jako u jiných skupin českých sloves i u DAV se tedy ukazuje, že na jejich význam (včetně hodnoty rysu teličnosti) i morfosyntaktické rysy má rozhodující vliv gramatický vid.¹²² Tato kategorie způsobuje, že česká DAV (v prototypickém významu) se v globálním pohledu (například v perspektivě standardního testu maximalizační teličnosti) chovají jako homogenní skupina a navíc podobně jako jiné durativní události.

(37) *Vyplnil formulář/Rating se zvýšil za hodinu/*hodinu.*

(38) *Vyplňoval formulář/Rating se zvyšoval *za hodinu/hodinu.*

Je tedy zřejmé, že vliv fundující adjektivní škály na teličnost českých DAV a jejich syntaktické chování je menší než v angličtině, což potvrdil i provedený experimentální výzkum s maximálními DAV v češtině. Tento fakt přirozeně plyne z rozdílů v aspektuální doméně mezi oběma jazyky (a šířeji areálovými oblastmi), kterým jsem se věnovala v oddílu o aspektuálnosti a teličnosti.

Přesto se domnívám, že vliv fundující adjektivní škály na česká DAV není neexistující. Naopak se zdá, že se jedná o subtilní prosvítání lexikální sémantiky skrze gramatikalizovaný rys vidu, jehož hlubší poznání si zaslouží pozornosti z důvodu pochopení toho, jak různě se mohou jazyky světa vyvinout. Vliv fundující adjektivní škály na česká DAV lze spatřovat v těchto třech konkrétních bodech (kromě obecné sémantiky DAV popsané výše):

1. Interpretace rysu teličnosti.

Ze sémantického hlediska adjektivní báze určuje průběh děje vyjádřeného deadjektivním slovesem. Dimenze původní adjektivní škály je ve verbální doméně posunuta derivovanou měrovou funkcí do domény dějů a udává tak míru změny, jíž prošel objekt z hlediska sledované dimenze v průběhu účasti na určitém ději. Proměna míry, do níž platí pro daný objekt daná vlastnost, tedy tvoří sémantickou škálu/cestu děje (scale ve smyslu Kennedyho a Levinové, 2008; path například ve smyslu

¹²² Je vhodné na tomto místě podotknout, že jsem si samozřejmě vědoma toho, že i anglická DAV mohou vznikat nejen konverzí (*cool, empty*), ale i derivací (*lengthen, straighten*). Zásadní rozdíl zde však tkví v míře a funkci afixace v systému příslušného jazyka. Za prvé zatímco v angličtině se jedná o jeden z prostředků, jak vytvořit DAV, v češtině (a nejen u DAV) se jedná o výhradní způsob, jak vytvořit sloveso. Rozdíl ve funkci pak tkví v tom, že český afixální systém je zároveň systém vidový, tj. sloužící ke kódování vidových významů v derivačním procesu. Z toho vyplývá zásadnější vliv českých afixů na interpretaci DAV v porovnání s anglickými.

Jackendoffa, 1996). Co se týká samotného koncového bodu, tělu, v maximalizačním pojetí teličnosti budou dokonavé tvary DAV kvantované, telické, nedokonavé pak primárně atelické, s možným kontextovým užitím v kvantovaném významu. Pokud jde o vyjádření inherentního směřování k cíli (ve smyslu Depraetere 1996, 2006), zde je možné zohlednit skalární typologii v oblasti DAV: maximální DAV vyjadřují spění k vnitřnímu cíli, a to jak v dokonavé, tak nedokonavé formě (viz např. Čistil si boty, sušil si prádlo v sušičce), kdežto minimální a relativní DAV v nedokonavém vidu toto směřování k maximální hranici neimplikují.

2. Kombinovatelnost s prefixy.

Tento aspekt jsem v této práci neučinila předmětem zkoumání, přesto je zde podkladově přítomen. Tvrdím-li, že přidání afixů ve slootovorném procesu má významný vliv na význam a interpretaci výsledného DAV, mohu si položit otázku, jak volná, či omezená je spojovatelnost různých adjektivních základů s různými prefixy. Tato otázka by byla analogická opakovaně vznášené otázce po kompatibilitě adjektiv a DAV s měrovými adverbii. V upřesněném znění by se tedy jednalo o otázku, zda některé prefixy mají význam maximální a jiné minimální, nebo z hlediska míry neutrální. Kandidátem na první typ prefixu se zdá být prefix *vy-*, který často nacházíme u maximálních DAV (viz jazyková data, která byla součástí experimentů) a u jiných skalárních tříd nikoliv, anebo v jiném významu, buď přeneseném abstraktním, nebo idiosynkraticky neskalárním. *Vykrátit* neznamená učinit krátkým, ale provést (až do konce) určitou matematickou operaci, *vyměknout* neznamená pouze stát se měkkým (jako ve větě *maso v marinádě změklo*), ale (na základě kontextu) slevit ze svého původního postoje, původního tvrzení natolik, že (obvykle na něčí nátlak) přistoupím na něco, co není s původním postojem v souladu (*otec vyměknul a pustil mě na ten vejlet*). Uvedené příklady mohou podporovat domněnku, že prefix *vy-* je (aspoň v určitém svém významu) prefixem maximálním, a je proto relevantní zkoumat jeho kompatibilitu s různými DAV. Na druhou stranu prefix *z-* je reprezentativním příkladem prefixu, který se typicky užívá při komparativním významu DAV a u otevřených, relativních DAV, takže buď je možné jej hodnotit jako prefix minimální, nebo (vzhledem k jeho dominantnosti v subsystému DAV) jako skalárně neutrální, tj. široce spojitelný. Naznačený protiklad mezi prefixem *vy-* a *z-* vnímám jako silnou hypotézu pro další výzkum českých DAV.

3. Vyplyvání různých DAV v imperfektivním a perfektivním tvaru.

Z určitého hlediska se může popis českých DAV v této kapitole jevit rozporuplně: na jednu stranu jsem ukázala různé vyplyvání v perfektivní a imperfektivní podmínce u skalárně různých DAV, na druhé straně experimentální oddíl ukázal výraznou roli gramatické vidové opozice. Při bližším pohledu lze odhalit, že uvedené skutečnosti nejsou v markantním rozporu. Je třeba připomenout, že experimentální výzkum se zaměřoval na maximální DAV. Je pravda, že původní predikce, že právě příznakovost maximální podoby škály u tohoto typu DAV způsobí „viditelnost“ škály gramatickému vidu navzdory, se nepotvrdila. Avšak efekty skalárních rysů se mohou projevat i jinak. Když si připomeneme distribuční tendence v imperfektivní a perfektivní podmínce u testu vyplyvání (viz oddíl 4.2.2), vidíme, že k pravé variabilitě dochází spíše u imperfektivní podmínky než perfektivní: maximální interpretaci perfektivního operátoru mohou (v závislosti na kontextu) zrušit pouze otevřená, relativní DAV (*zkrátit* ve významu *učinit kratším*, nikoliv nutně *krátkým*), avšak pouze při explicitním popření maximální interpretace příslušného perfektiva; při absenci adverzativního sekvence i relativní perfektivní DAV nabývá interpretace kontextově maximálního standardu ve smyslu Filip (2008). Naproti tomu u imperfektivních DAV se ukazuje, že maximální DAV v imperfektivu nemohou implikovat platnost příslušného pozitivu, minimální tak činí a relativní také nikoliv. Příčiny, proč se maximální a relativní DAV chovají v této podmínce stejně, jsou však jiné (u maximálních neslučitelnost maximálního bodu s imperfektivní sémantikou, v průběhovém, neohraničeném užití imperfektiva, u relativního pak naopak vlivem otevřenosti příslušné škály a vágních přechodů mezi antonymními relativními dvojicemi. Nastíněná distribuce vede k tomu, že data zjištěná v experimentálním výzkumu s ní nemohou být v zásadním rozporu, neboť každá z těchto oblastí (experimentální výzkum vs. test vyplyvání) se zaměřoval na jinou otázku, třebaže obě souvisely jak se skalárností, tak s videm.¹²³

¹²³ Hypotéza, že imperfektivní tvary DAV by mohly být citlivější ke zviditelňování fundující adjektivní škály u DAV, nachází oporu i v analýzách jiných skupin sloves, například inkrementálních situací (empirickou analýzu viz Žáková, 2011), a obecně v sémantice a polyfunkčnosti českého imperfektiva, jež dokládá a mereologii formalizuje Filip (1999).

Tyto tři oblasti pro mne představují tři možné směry budoucího empirického výzkumu, který by nám přinesl více relevantních informací o tom, jak přesně se fundující adjektivní škála může projevit v jazyce, který má gramatikalizovanou kategorii vidu.

5. kapitola

Závěr

„Now, bring me that horizon...“

Jack Sparrow

Tato práce se zabývala sémantikou deadjektivních sloves v češtině. Základní otázka, kterou jsem si kladla, byla „Jaký vliv na význam derivovaného DAV má význam fundujícího adjektiva, které vyjadřuje škálu určité vlastnosti“, resp. z opačné perspektivy k jaké modifikaci původní škály dochází, když se skalární adjektivní kořen při derivaci rozšíří o derivační afixy. Předpokládala jsem, že vzhledem k tomu, že přítomnost atributu teličnosti se považuje za integrální součást významu každého slovesa (Vendler, 1967; Filip, 1999), bude v sémantice DAV interagovat rys teličnosti s podobou původní škály, tedy rysem skalárnosti. Z teoretického hlediska jsem jako východisko zvolila rozvíjející se skalární model popisu adjektiv a DAV (resp. obecně sloves implikujících změnu) a usilovala jsem jej uvést do české lingvistiky. Z toho důvodu jsem se snažila odpovědět na otázku, zda integrace skalárního modelu do popisu českých adjektiv a DAV může být empiricky adekvátní a přinést také nějaké deskriptivní výhody. Na tuto otázku jsem s oporou o empirický výzkum ve třetí a čtvrté kapitole odpověděla kladně.

Ve druhé kapitole jsem se poměrně rozsáhle věnovala současným teoriím v lingvistice a také novým impulzům v metodologii oboru. Představila jsem určující rysy standardní, chomskyánské generativní gramatiky a ukázala, že tato formální teorie nedisponuje nástroji vhodnými pro řešení některých z podstatných aktuálních otázek v lingvistice, jako je např. vztah mluvených a psaných projevů, konvenční pragmatické rysy jazykových struktur, popis frazeologických jednotek a zejména (viz Evans – Levinson, 2009, 2010) variabilita mezi jazyky světa. Hlavní příčinu této neadekvátnosti lze spatřovat v tom, že generativní gramatika stojí na předpokladu vrozených, jazykově nespécifických principů univerzální gramatiky, které se při osvojování konkrétního jazyka parametrizují, a z tohoto předpokladu plyne, že se generativní teorie různé jazyky snaží popsat pomocí předem daných a jazykům společných gramatických kategorií (viz Haspelmath, 2008). Evans a Levinson navrhují několik alternativních přístupů, které jsou pro popis jazykové variability vhodnější. Ukázala jsem, že jednou z teorií, která přináší teoreticky i metodologicky užitečnou perspektivu v této oblasti, je konstrukční gramatika. Představila jsem její základní teoretická stanoviska a metodologické principy a demonstrovala je na příkladu.

Třetí kapitola se věnovala sémantice adjektiv v češtině. Východiskem mi byly existující klasifikace českých adjektiv (Komárek et al., 1986; Čermák, 2010). Ukázala jsem, že ani jedna z nich podrobně nepopisuje některé klíčové vlastnosti adjektiv (co to znamená vyjádření

vlastnosti nebo kvality), a že proto pomíjí některé podstatné vztahy mezi různými adjektivy. Jako inspirativní teoretický model jsem představila skalární přístup k sémantice adjektiv (Yoon, 1996; Rotstein – Winter, 2004; Kennedy – McNally, 2005; Kennedy, 2007), v české bohemistice dosud reflektovaný jen minimálně, podle něž adjektiva označují škálu, tj. uspořádanou množinu stupňů podél nějaké dimenze (vlastnosti). Na základě podoby této škály, která může být buď otevřená, nebo uzavřená při minimální, nebo při maximální hodnotě vlastnosti, se rozlišují adjektivní třídy relativní (otevřená škála, např. *velký – malý*, *úzký – široký*, *krátký – dlouhý*) a absolutní s podtypem minimálních (*špinavý*, *nebezpečný*, *nemocný*) a maximálních adjektiv (*čistý*, *bezpečný*, *zdravý*). Ve formálnėsémantické odborné literatuře se hlavní rozdíl mezi třídami popisuje pomocí vztahu k srovnávacímu standardu, který určuje standardní míru vlastnosti vyjádřené adjektivem: maximální adjektiva mají standard lexikalizovaný ve svém významu, minimální adjektiva jej mají prototypicky nastavený na minimální míru vlastnosti, ale je možné jej změnit vlivem kontextu, a relativní adjektiva jej mají prototypicky daný kontextem, ale je možné jej v určitých kontextech konvencionalizovat. Představila jsem sérii distribučních testů, které se používají pro vymezení jednotlivých adjektivních tříd (modifikace měrovými adverbii *completely* a *partially*, adverbiiem *almost*, příslovečnými určeními zřetele apod.). V empirické části kapitoly jsem si kladla za cíl ověřit, zda má i v češtině smysl pracovat se skalární klasifikací adjektiv (tj. de facto nebrat skalární typy jako předem dané kategorie). K ověření jsem si zvolila jeden z nejčastějších testů, a to modifikaci adjektiv pomocí měrových adverbii. Jednak jsem realizovala dotazníkový průzkum spočívající v hodnocení přijatelnosti, jednak jsem sledovala distribuci adjektiv a měrových adverbii v psaných korpusech SYN Českého národního korpusu. Výsledky obou částí empirického výzkumu ukázaly, že různé skalární třídy i v češtině vykazují různé distribuční chování, a je tedy možné skalární typologii integrovat do popisu českých adjektiv. Zároveň se však ukázalo, že je třeba popis adjektivních škál založit na reprezentativním empirickém výzkumu, který bude zohledňovat polysémii adjektiv a vliv kontextových faktorů na podobu škály. V závěru této kapitoly jsem navrhla klasifikaci slovního druhu adjektiv do jednotlivých sémantických tříd.

Čtvrtá kapitola se soustředila na sémantiku deadjektivních sloves v češtině. V teoretické části kapitoly jsem nejprve podala výklad k teoretickému vývoji široce pojímané oblasti aspektuálnosti, která zahrnuje gramatickou kategorii vidu, sémantickou klasifikaci sloves

a predikátů podle vnitřního průběhu děje (stavy, procesy, události a jejich podtypy) a na nejnižší úrovni pak specifické, derivačními afixy značené způsoby slovesného děje (delimitativa, kapacitiva, atenuativa apod.). V rámci klasifikace sloves a predikátů jsem se věnovala klíčovému rysu teličnosti. Ukázala jsem, že existují dvě pojetí teličnosti, která jsem označila jako teličnost maximalizační (Verkuyl, 1993, Dočekal, 2007, ve specifické variantě v mereologii, Krifka, 1998, Filip, 1999, 2008) a teličnost inherentní (Decklerck, 1979, Daneš – Hlavsa, 1987, Depraetere, 1996, 2006) a že obě přinášejí validní argumentaci. Z toho důvodu jsem při analýze pracovala s oběma pojetími, tj. dvěma rovinami teličnosti. Tato pojetí jsem (s oporou o sémantiku vidu v pojetí H. Filip, viz Filip, 1999, Filip – Rothstein, 2005, Filip, 2008) pak vztáhla k českému vidovému systému a ukázala jejich interakci s gramatickým videm v češtině. Pokud jde o standardní test teličnosti pomocí durativních a kompletivních adverbialíí, upozornila jsem na důležité aspekty tohoto testu uvedené ve studiích B. Capella (2006) a Xia a McEneryho (2006).

Další část čtvrté kapitoly se soustředila na deadjektivní slovesa. Popsala jsem systém DAV v češtině a postavila jej do protikladu k anglickým DAV, jež byla původně podkladem skalárního modelu deadjektivních sloves, který jsem představila zejména s oporou o práci Kennedyho a Levinové (2008). Empirický výzkum v této části zahrnoval dva experimenty zaměřené na posuzování gramatičnosti a soustředil se na prozkoumání dvou testů sloužících ke klasifikaci DAV – test v kontextu měrových adverbíí *úplně* a *trochu* a test se sémantickým vyplýváním u adverbzivních souvětí. První experiment se zaměřil na absolutní maximální adjektiva a zjišťoval, jestli další verbální rys (vid) má vliv na kompatibilitu s měrovými adverbii. Výsledky naznačily, že váha morfologického vidového operátoru je větší než váha fundující škály. Druhý experiment sledoval u absolutních DAV modifikovaných maximálním měrovým adverbem *úplně*, zda je možné jejich platnost o valenčních doplněních oslabit adverbzivní propozicí. Výsledky nepotvrdily, že by byl v této podmínce rozdíl v interpretaci maximálních a minimálních DAV.

Výsledky empirického výzkumu můžeme shrnout tak, že přítomnost derivačních afixů neutralizuje podobu škály zděděnou od původního adjektiva, tj. že vidová specifikace má, vzhledem ke své gramatické povaze, větší sílu než sémantická skalárnost, a že se v tomto aspektu česká DAV odlišují od DAV anglických. Z toho plyne například predikce, že česká dokonavá slovesa maximální, minimální i relativní se v distribučních a jiných testech budou

chovat stejně a nedokonává všech tří skupin také. Na druhou stranu v sémantické rovině skalárnost u DAV hraje zásadní roli, a to v tom, že definuje škálu, po níž děj v čase spěje k přirozenému konci (télou), po jehož dosažení nutně končí. Télos u DAV je srovnávací standard, který je buď lexikalizovaný, nebo dán kontextově. Zdá se tedy, že skalárnost DAV neovlivňuje tolik jejich syntaktické chování, ale význam – podobu jejich vnitřního průběhu děje.

Tato disertační práce je jedním z prvních textů o češtině, který se opírá o skalární model.¹²⁴ Jako první v české bohemistice představuje modely skalárnosti a jako první se s oporou o empirický výzkum snaží argumentovat ve prospěch explicitní integrace konceptu skalárnosti do popisu českých adjektiv a DAV, protože se jedná o určující rys jejich významu, který ovlivňuje například sémantickou kolokabilitu (s měrovými adverbii) nebo pragmatickou hodnotu apod. Podstatou takto zaměřeného textu není podat komplexní popis zkoumaného jevu, ale iniciovat výzkumný proces, který by ke komplexnímu popisu vedl. Bezprostředně z této práce proto plynou následující podněty pro další výzkum:

1. Pro oblast adjektiv i DAV bude podstatné provést hlubší empirické sondy do korpusového materiálu. Úkolem bude například ověřit platnost distribučních testů odlišujících různé typy adjektiv, případně DAV, uvedených ve třetí a čtvrté kapitole. Dále by bylo vhodné zjistit výskyt a kontextové podmínky vyplývacích konstrukcí s DAV, které byly předmětem druhého experimentu ve čtvrté kapitole. Důležitým zdrojem nových informací bude také studium nejen psaných, ale i mluvených projevů.
2. Pokud jde o experimentální výzkum, bylo by přínosné navrhnout a realizovat experiment, který by nespočíval v hodnocení přijatelnosti, ale v produkci adjektiv a deadjektivních sloves, příp. v interpretaci srovnávacího standardu na základě experimentálních podnětů (obrázky, video apod.). Mohli bychom se tak cíleně (třebaže v experimentálních podmínkách) dozvědět více o skutečné produkci a interpretaci skalárních výrazů mluvčími češtiny.

¹²⁴ Z dalších studií věnovaných češtině se o skalárnosti zmiňuje také Karlík – Hladká, 2008, při popisu komparativu, do svého aspektuálního modelu ji integruje Filip, 2008, 2011, a při popisu skalárních modifikátorů tuto vlastnost u adjektiv využívá Ocelák, 2011, který je navíc s touto prací i metodologicky kompatibilní. S distinkcí absolutní maximální a minimální adjektiva pracuje Dočekal – Kučerová (2010).

3. U samotných deadjektivních sloves se aktuálně jako nejperspektivnější jeví hlubší výzkum distribuce prefixů u různých DAV – vzhledem k tomu, že derivační afixy výrazně ovlivňují původní adjektivní škálu (neutralizují, zda byla otevřená, nebo uzavřená), je třeba zjistit, jestli škála adjektivního kořene nemá nějaký systematický vliv na kompatibilitu s určitými prefixy. Pro sledování tohoto problému je podstatná pozice prefixů na škále sémantické nasycenosti (tzv. prostě vidové – subsumpční – lexikální) a to, zda vyjadřují specifické ustálené významy měrového charakteru (měrové/superlexikální prefixy), nebo lexikální významy (viz Svenonius, 2004; Romanova, 2004).
4. Body 1–3 by měly přispět zejména k lepšímu pochopení toho, jak lze kontextem ovlivňovat srovnávací standard u různých typů adjektiv a od nich odvozených sloves. Celkově by pak tento návazný empirický výzkum mohl vést k pevnějšímu zakotvení typologie skalárních výrazů, k přesnější specifikaci gramatických, sémantických a pragmatických rysů, které utvářejí prototypy těchto tříd.

Je zřejmé, že v případě budoucího výzkumu bude nutné věnovat pozornost syntagmatickému, konstrukčnímu charakteru jak například kombinací adjektivních základů s derivačními afixy,¹²⁵ tak (ne)možnosti kombinací adjektiv a deadjektivních sloves s dalšími výrazy ve frázích, a to nejen s cílem objevit pravidlo obvyklého spojování, ale i objevit kontextové podmínky umožňující překročení těchto pravidel – protože i systémově zdánlivě nemožné kombinace často přesto idiosynkraticky vzniknou a lexikalizují se, jazykovým modelům navzdory. Podobné přesahy vznikají z důvodu existence nějaké skutečnosti a komunikační potřeby mluvčích jazyka ji pojmenovat; tento sociálně-kulturní vliv pak formuje jazykový systém, a to přibližně na 7000 různých způsobů, jak argumentují Evans s Levinsonem (2009). Tento text se pokusil být příspěvkem k popisu jedné sedmitisíciny tohoto celku.

¹²⁵ Inspirativní podněty v této oblasti viz např. Filip, 2008; Lehoučková, 2009; Ziková, 2010; Veselý, 2011.

Seznam literatury¹²⁶

- AARTS, Bas (2007): *Syntactic Gradience. The Nature of Grammatical Indeterminacy*. Oxford: Oxford University Press.
- AARTS, Bas et al. (eds.) (2004): *Fuzzy Grammar: A Reader*. Oxford: Oxford University Press.
- ADGER, David (2004): *Core Syntax: Minimalist Approach*. Cambridge (MA): The MIT Press.
- ADLI, Aria (2005): Gradedness and consistency in grammatical judgments. In: Stephan Kepser – Marga Reis (eds.). *Linguistic Evidence. Empirical, Theoretical and Computational Perspectives. Studies in Generative Grammar 85*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, s. 7–26.
- BACH, Emmon (2002): Algebra of events. In: Paul Portner – Barbara Hall Partee (eds.), *Formal Semantics: Essential Readings*. Oxford: Blackwell, s. 324–333 (studie pův. z roku 1986, *Linguistics and Philosophy*, 9, s. 5–16).
- BARTOŇ, Tomáš – CVRČEK, Václav – ČERMÁK, František – JELÍNEK, Tomáš – PETKEVIČ, Vladimír (2009): *Statistiky češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny/Ústav Českého národního korpusu.
- BEAVERS, John (2008): Scalar complexity and the structure of events. In: Johannes Dölling – Tatjana Heyde-Zybatow – Martin Schäfer (eds.), *Event Structure in Linguistic Form and Interpretation*. Berlin: Mouton de Gruyter, s. 245–265.
- BERTINETTO, Pier Marco (2001): On a frequent misunderstanding in the temporal-aspectual domain: The 'Perfective = Telic Confusion'. In: Carlo Cecchetto – Gennaro Chierchia – Maria T. Guasti (eds.), *Semantic Interfaces. Reference, Anaphora, and Aspect*. Chicago: The University of Chicago Press, 34 s. Dostupné z WWW: <http://linguistica.sns.it/QLL/QLL00/PMB_misunderstandings.pdf> [cit. 4. 7. 2011].
- BICKEL, Balthasar (2009): Typological patterns and hidden diversity. Plenární přednáška v rámci 8th *Biannual Meeting of the Association for Linguistic Typology Conference*,

¹²⁶ Bibliografická norma odpovídá současnému úzu obvyklému v českých odborných periodikách, například v časopisech *Slovo a slovesnost* nebo *Studie z aplikované lingvistiky*.

- Berkeley (CA). Dostupné z WWW: <<http://www.uni-leipzig.de/~bickel/research/presentations/alt2009bickel-plenary.html>> [cit. 4. 7. 2011].
- BIGGS, Jr., Raymond W. (2007): Why cognitive linguistics should care more about empirical methods. In: Monica Gonzalez-Marquez et al. (eds.), *Methods in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, s. 2–18.
- BISKUP, Petr – ZYBATOW, Gerhild (2008): Prefixation and scales. In: Marc Richards – Andrej L. Malchukov (eds.), *Scales*. Universität Leipzig: Linguistische Arbeitsberichte, 86, s. 163–188.
- BOECX, Cedric (2004): *Linguistic Minimalism*. Oxford: Oxford University Press.
- CAPELLE, Bernard – DECLERCK, Renaat (2004): (A)telicity and (Un)boundedness: Ten complications of the 'in/for X time' test. Dostupné z WWW: <<http://www.kuleuven-kortrijk.be/nl/Onderzoek/Letteren/OnderzoekTaalkunde/FEST/DescriptiveEnglishGrammar/bert-cappelle/%28A%29telicity%20and%20%28un%29boundedness.pdf>> [cit. 31. 5. 2011].
- CAUDAL, Patrick (2005): Degree scales and aspect. In: Bart Hollebrandse – Angelik van Hout – Co Vet (eds.), *Crosslinguistic Views on Tense, Aspect and Modality, Cahiers Chronos 13*. Amsterdam – New York: Rodopi, s. 103–118.
- CAUDAL, Patrick – NICOLAS, David (2005): Types of degrees and types of event structures. In: Claudia Maienborn – Angelika Wöllstein (eds.), *Event Arguments in Syntax, Semantics, and Discourse*. Tübingen: Niemeyer, 22 s. Dostupné z WWW: <http://d.a.nicolas.free.fr/research/Caudal_Nicolas_Degrees_and_events.pdf> [cit. 3. 7. 2011].
- COMRIE, Bernard (1976): *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CONDORAVDI, Cleo – FILIP, Hana (2007): *A Bibliography on Event Semantics and Related Matters*. Dostupné z WWW: <<http://grove.ufl.edu/~hfilip/LSA.315.bib.pdf>>. [Cit. 3. 7. 2011]

- CORBETT, Greville G. (2010): Canonical morphosyntactic features. In: Dunstan Brown – Greville G. Corbett – Marina Chumakina (eds.), *Canonical Morphology and Syntax*. Oxford: Oxford University Press. Rukopis dostupný z WWW: <<http://www3.surrey.ac.uk/LIS/SMG/GREVS%20PUBLICATIONS/Surrey-PAPER-6.pdf>> [cit. 20. 6. 2011].
- CORBETT, Greville G. (2010): Gradience in morphosyntactic features. Rukopis dostupný z WWW: <<http://www3.surrey.ac.uk/LIS/SMG/ChicagoPAPERGradience%20In%20Morphosyntactic%20features%20v3.pdf>> [cit. 20. 6. 2011].
- CORBETT, Greville G. (2004): The Russian adjective: A pervasive yet elusive category. In: Robert M. W. Dixon – Alexandra Y. Aikhenvald (eds.), *Adjective Classes. A Cross-linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press, s. 199–222.
- CORBETT, Greville G. (2008): Determining morphosyntactic feature values: the case of case. In: Greville G. Corbett – Michael Noonan (eds.), *Case and grammatical relations: papers in honour of Bernard Comrie*. Amsterdam: John Benjamins, 30 s. Rukopis dostupný z WWW: <<http://www3.surrey.ac.uk/LIS/SMG/case-comrie-paper.pdf>> [cit. 20. 6. 2011].
- CROFT, William (2001): *Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- CROFT, William – CRUSE, Alan D. (2004): A dynamic construal approach to sense relations II: Antonymy and complementarity. In: *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 164–192.
- CULLICOVER, Peter W. – JACKENDOFF, Ray S. (2005): *Simpler Syntax*. Oxford: Oxford University Press.
- ČECH, Radek (2005): Komunikace versus systém, nebo komunikace versus model? *Slovo a slovesnost*, 66, s. 176–179.
- ČERMÁK, František (1997): *Jazyk a jazykověda*. Praha: Pražská imaginace.
- ČERMÁK, František (2010): *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

- ČERMÁK, František – HOLUB, Jan (2005): *Syntagmatika a paradigmatica českého slova I. Valence a kolokabilita*. Praha: Karolinum.
- Český národní korpus – SYN. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>> [cit. 21. 6. 2011].
- DANEŠ, František (1971): Pokus o strukturní analýzu slovesných významů. *Slovo a slovesnost*, 32, s. 193–207.
- DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk (1987): *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- DECLERCK, Renaat (1979): Aspect and the Bounded/Unbounded (Telic/Atelic) Distinction. *Linguistics*, 17, s. 761–794.
- DEPRAETERE, Ilse (1996): On the necessity of distinguishing between (un)boundedness and (a)telicity. *Linguistics and Philosophy*, 18, s. 1–19.
- DEPRAETERE, Ilse (2007): (A)telicity and intentionality. *Linguistics*, 45, s. 243–269.
- DIXON, Robert M. W. (1999): Adjectives. In: Keith Brown – Jim Miller (eds.), *Concise Encyclopedia of Grammatical Categories*. Oxford: Elsevier, s. 1–8.
- DIXON, Robert M. W. (2004): Adjective classes in typological perspective. In: Robert M. W. Dixon – Alexandra Y. Aikhenvald (eds.), *Adjective Classes. A Cross-linguistic Perspective*. Oxford: Oxford University Press, s. 1–49.
- DOČEKAL, Mojmír (2007): Mereologie českého aspektu a direkcionální předložky. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, A 55, s. 219–233.
- DOČEKAL, Mojmír (2011): *Negation and Durative Adverbials*. Rukopis studie.
- DOČEKAL, Mojmír – KUČEROVÁ, Ivona (2010): *On the scalar representation of total and partial adjectives: Evidence from reduplication*. Handout k referátu přednesenému na konferenci Sinn und Bedeutung 15, Saarbrücken, 9.–11. září 2010.
- DOČEKAL, Mojmír – STRACHOŇOVÁ, Hana – BARTOŠOVÁ, Jitka (2011): Sémantická kompatibilita časových adjunktů typu „až do rána“ a „nejméně hodinu“. Handout

- k referátu přednesenému na XII. setkání mladých lingvistů v Olomouci, 9.–11. května 2011.
- DOETJES, Jenny (2008): Adjectives and degree modification. In: Louise McNally – Christopher Kennedy (eds.), *Adjectives and Adverbs: Syntax, Semantics, and Discourse*. Oxford: OU Press, s. 123–155.
- DOWTY, David R. (1979): *Word Meaning and Montague Grammar*. Dordrecht/Boston: D. Reidel.
- DRYER, Matthew (2006): Descriptive theories, explanatory theories, and basic linguistic theory. In: Felix Ameka – Alan Dench – Nicholas Evans (eds.), *Catching Language: Issues in Grammar Writing*. Berlin: Mouton de Gruyter, s. s. 207–234.
- DRYER, Matthew (2007): Review of Frederick J. Newmeyer, Possible and probable languages: a generative perspective on linguistic typology. *Journal of Linguistics*, 43, s. 244–252.
- EVANS, Nicholas – LEVINSON, Stephen C. (2009): The myth of language universals: Language diversity and its importance for cognitive science. *Behavioral and Brain Sciences*, 32, s. 429–492.
- EVANS, Nicholas – LEVINSON, Stephen C. (2010): Time for a sea-change in linguistics: response to comments on 'The myth of language universals'. *Lingua*, 120, s. 2733–2758.
- EVERETT, Daniel (2005): Cultural constraints on grammar and cognition in pirahã. *Current Anthropology*, 46, s. 621–646.
- FANSELOW, Gisbert – FERY, Caroline – SCHLESEWSKY, Matthias – VOGEL, Ralf (eds.) (2006): *Gradience in Grammar. Generative Perspectives*. Oxford: Oxford University Press.
- FILIP, Hana (1999): *Aspect, Eventuality Types and Nominal Reference*. New York/London: Garland Publishing.

- FILIP, Hana (2000): The quantization puzzle. In: Carol Tenny – James Pustejovsky (eds.), *Events as Grammatical Objects*. Stanford: CSLI Press, s. 3–60.
- FILIP, Hana (2004): Prefixes and the delimitation of events. *Journal of Slavic Linguistics*, 12, s. 55–101.
- FILIP, Hana (2005): On accumulating and having it all. In: Henk Verkuyl – Henriette de Swart – Angeliek van Hout (eds.), *Perspectives on Aspect*. Dordrecht: Springer, s. 125–148.
- FILIP, Hana (2008): Events and maximalization. In: S. Rothstein (ed.), *Theoretical and Crosslinguistic Perspectives on the Semantics of Aspect*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, s. 217–256.
- FILIP, Hana (2011): *Sums and scales*. Handout k referátu ze setkání Workshop on Scalarity in Verb-based Constructions, Düsseldorf, 7.–8. dubna 2011.
- FILIP, Hana – CARLSON, Gregory N. (1997): Sui generis genericity. *Penn Working Papers in Linguistics*, 4. Philadelphia: University of Pennsylvania, s. 91–110.
- FILIP, Hana – ROTHSTEIN, Susan (2005): Telicity as a semantic parameter. In: James Lavine – Steven Franks – Hana Filip – Mila Tasseva- Kurktchieva (eds.), *Formal Approaches to Slavic Linguistics (FASL 14)*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Slavic Publications, s. 139–156.
- FILLMORE, Charles (1982): Frame semantics. In: The Linguistic Society of Korea (eds.), *Linguistics in the Morning Calm*. Seoul: Hanshin Publishing Company, s. 111–137.
- FILLMORE, Charles J. (2002): Mini-grammars of some time-when expressions in English. In: Joan L. Bybee – Michael Noonan (eds.), *Complex Sentences in Grammar and Discourse. Essays in Honor of Sandra A. Thompson*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, s. 31–59.
- FITCH, William T. – HAUSER, Marc D. – CHOMSKY, Noam (2005): The evolution of language faculty: clarifications and implications. *Cognition*, 97, s. 179–210.

- FRAZIER, Lyn – CLIFTON, Charles – STOLTERFOHT, Britta (2008): Scale structure: processing minimum standard and maximum standard scalar adjectives. *Cognition*, vol. 106, no. 1, s. 299–324.
- FRIED, Mirjam (2008): Constructions and constructs: Mapping shift between predication and attribution. In: Alexander Bergs – Gabriele Diewald (eds.), *Constructions and Language Change*. Berlin: Mouton de Gruyter, s. 47–79. [Cit. 11. 7. 2011.] Dostupné z WWW: <<http://www.constructiongrammar.org/pdfs/Madison-preproofs.pdf>> [cit. 13. 8. 2011].
- FRIED, Mirjam (v tisku): Výhled do budoucnosti lingvistiky. *Studie z aplikované lingvistiky*, 1/2011.
- FRIED, Mirjam – ÖSTMAN, Jan-Ola (2004): Construction Grammar: A thumbnail sketch. In: Mirjam Fried – Jan-Ola Östman (eds.), *Construction Grammar in Crosslinguistic Perspective*. Amsterdam: John Benjamins, s. 11–86.
- GEERAERTS, Dirk (2010): *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press.
- GIL, David (2000): Syntactic categories, crosslinguistic variation, and universal grammar. In: Petra Vogel – Bernard Comrie (eds.), *Approaches to the typology of word classes*. Berlin: Mouton de Gruyter. s. 173–216.
- GIL, David (2007): How much grammar does it take to sail a boat? In: Geoffrey Sampson, David Gil and Peter Trudgill (eds.), *Language Complexity as an Evolving Variable*. Oxford: Oxford University Press.
- GONZALEZ-MARQUEZ, Monica – BECKER, Raymond B. – CUTTING, James E. (2007): An introduction to experimental methods for language researchers. In: Monica Gonzalez-Marquez et al. (eds.), *Methods in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, s. 53–86.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- GRIES, Stefan Th. (v tisku): Corpus Linguistics. Quantitative methods. In: Carol A. Chapelle (ed.), *The Encyclopedia of Applied Linguistics*. Oxford: Wiley Blackwell. Rukopis dostupný z WWW:

- <http://www.linguistics.ucsb.edu/faculty/stgries/research/ToApp_STG_CorpLing_EncAppLing.pdf> [cit. 1. 7. 2011].
- GRIES, Stefan Th. (v tisku): Data in Construction Grammar. In: Graham Trousdale – Thomas Hoffmann (eds.), *The Oxford Handbook of Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press. Rukopis dostupný z WWW: <http://www.linguistics.ucsb.edu/faculty/stgries/research/ToApp_STG_DataInCxG_OxHBofCxG.pdf> [cit. 1. 7. 2011].
- GRIES, Stefan Th. – DIVJAK, Dagmar S. (2009): Behavioral profiles: A corpus-based approach towards cognitive semantic analysis. In: Vyvyan Evans – Stéphanie Pourcel (eds.), *New Directions in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, s. 57–75.
- HAJEK, John (2004): Adjective classes: What can we conclude? In: Robert M. W. Dixon – Alexandra Y. Aikhenvald (eds.), *Adjective Classes. A Cross-linguistic Perspective*. Oxford: Oxford University Press, s. 348–361.
- HASEGAWA, Yoko – LEE-GOLDMAN, Russell – OHARA, Kyoko Hirose – FUJII, Seiko – FILLMORE, Charles J. (2010): On expressing measurement and comparison in English and Japanese. In: Hans C. Boas (ed.), *Contrastive Studies in Construction Grammar. Constructional Approaches to Language 10*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 169–201.
- HASPELMATH, Martin (2000): Why can't we talk to each other? A review article of [Newmeyer, Frederick. 1998. *Language form and language function*. Cambridge: MIT Press.] *Lingua*, 110, s. 235–55.
- HASPELMATH, Martin (2003): The geometry of grammatical meaning: semantic maps and cross-linguistic comparison. In: M. Tomasello (ed.), *The New Psychology of Language*, Vol. 2. Mahwah (NJ): Lawrence Erlbaum, s. 211–242. Dostupné z WWW: <<http://www.eva.mpg.de/lingua/staff/haspelmath/pdf/2003sem.pdf>> [cit. 14. 8. 2011].
- HASPELMATH, Martin (2007): Pre-established categories don't exist: consequences for language description and typology. *Linguistic Typology*, 11, s. 119–132. (český překlad

- Jan Chromý: Předem dané kategorie neexistují: důsledky pro popis jazyka a typologii. *SALi 2/2010*).
- HASPELMATH, Martin (2008): Parametric versus functional explanations of syntactic universals. In: Theresa Biberauer (ed.), *The limits of syntactic variation*. Amsterdam: John Benjamins, s. 75–107.
- HAUSER, Marc D. – CHOMSKY, Noam – FITCH, William T. (2002): The faculty of language: What is it, who has it, and how does it evolve? *Science*, 298, s. 1569–1579.
- HAY, Jennifer – KENNEDY, Christopher – LEVIN, Beth (1999): Scalar structure underlies telicity in “degree achievements”. *Proceedings of Semantic and Linguistic Theory IX*. Ithaca: CLC Publications, s. 127–144.
- HAEGEMANN, Lilian (1991): *Introduction to Government and Binding Theory*. Oxford: Blackwell.
- HEIM, Irene – KRATZER, Angelica (1998): *Semantics in Generative Grammar*. Oxford: Blackwell.
- HOPPER, Paul J. – TRAUGOTT, Elizabeth Closs (2003): *Grammaticalization*. Cambridge Textbook in Linguistics. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- HRACHOVINOVÁ (Lehečková), Eva (2004): *Slovesná kategorie aktionsart v české a zahraniční lingvistice*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- CHOMSKY, Noam (1957): *Syntactic Structures*. Hague: Mouton. (české vydání: *Syntaktické struktury*. Praha: Academia 1966).
- CHOMSKY, Noam (1965): *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge (MA): The MIT Press.
- CHOMSKY, Noam (1981): *Lectures on Government and Binding*. Amsterdam: Foris Publications.
- CHOMSKY, Noam (1995): *The Minimalist Program*. Cambridge (MA): The MIT Press.

- CHROMÝ, Jan (2010): *Teorie psaného jazyka*. Nepublikovaná disertační práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.
- CHROMÝ, Jan – LEHEČKOVÁ, Eva (eds.) (přípr.): *Teoretické a metodologické perspektivy současné lingvistiky*. Edice SALi, sv. 1. Praha: FF UK. Vyjde v roce 2011.
- JACKENDOFF, Ray S. (1996): The proper treatment of events, measuring out, telicity, and perhaps even quantification in English. *Natural Language and Linguistic Theory* 14, s. 305–354.
- JACKENDOFF, Ray S. (2002): *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution*. Oxford: Oxford University Press.
- JACKENDOFF, Ray S. (2009): *Language, Consciousness, Culture. Essays on Mental Structure*. Cambridge (MA): The MIT Press.
- JACKENDOFF, Ray S. – PINKER, Steven (2005): The nature of the language faculty and its implications for evolution of language (Reply to Fitch, Hauser, and Chomsky). *Cognition*, 97, s. 211–225.
- KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. [= ESČ]
- KARLÍK, Petr – HLADKÁ, Zdeňka (2004): Kam s ním? (Problém stupňování adjektiv). In: Petr Karlík – Jana Pleskalová (eds.), *Život s morfémy. Sborník na počest Zdenky Rusínové*. Brno: Masarykova univerzita, s. 73–93.
- KEARNS, Kate (2007): Telic senses of deadjectival verbs. *Lingua*, 117, č. 1, s. 26–66.
- KEMPEN, Gerard – HARBUSCH, Karin (2005): The relationship between grammaticality ratings and corpus frequencies: A case study into word order variability in the midfield of German clauses. In: Stephan Kepser – Marga Reis (eds.), *Linguistic Evidence. Empirical, Theoretical and Computational Perspectives. Studies in Generative Grammar* 85. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, s. 329–350.
- KENNEDY, Christopher (2001). Polar opposition and the ontology of degrees. *Linguistics and Philosophy* 24, s. 33–70.

- KENNEDY, Christopher (2007): Vagueness and grammar: The semantics of relative and absolute gradable adjectives. *Linguistics and Philosophy*, 30, č. 1, s. 1–45. Dostupné z WWW: <<http://semantics.uchicago.edu/kennedy/docs/vg-epub.pdf>> [cit. 20. 6. 2011].
- KENNEDY, Christopher – LEVIN, Beth (2008): Measure of change: The adjectival core of degree achievements. In: Christopher Kennedy – Louise McNally (eds.), *Adjectives and Adverbs. Syntax, Semantics, and Discourse*. Oxford: Oxford University Press, s. 156–182.
- KENNEDY, Christopher – McNALLY, Louise (1999): Deriving the Scalar Structure of Deverbal Adjectives. *Catalan Working Papers in Linguistics*, 7, s. 125–139.
- KENNEDY, Christopher – McNALLY, Louise (2005): Scale structure, degree modification and the semantic typology of gradable predicates. *Language*, 81, č. 2, s. 345–381.
- KENNEDY, Christopher – McNALLY, Louise (eds.) (2008): *Adjectives and Adverbs. Syntax, Semantics, and Discourse*. Oxford: Oxford University Press.
- KEPSEK, Stephan – REIS, Marga (eds.) (2005): *Linguistic Evidence. Empirical, Theoretical and Computational Perspectives. Studies in Generative Grammar 85*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2005.
- KOCEK, Jan – KOPŘIVOVÁ, Marie – KUČERA, Karel (eds.) (2000): *Český národní korpus. Úvod a příručka uživatele*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.
- KOMÁREK, Miroslav et al. (1986): *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. Praha: Academia.
[= MČ2]
- KOPŘIVOVÁ, Marie (2005): Malé adjektivní korpusové pozorování. In: Renata Blatná – Vladimír Petkevič (eds.), *Jazyky a jazykověda*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, s. 307–312.
- KOPŘIVOVÁ, Marie (2006a): *Valence českých adjektiv*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

- KOPŘIVOVÁ, Marie (2006b): Korpusová výprava za primárními adjektivy s genitivní valencí (a jejími konkurenty). In: František Štícha (ed.), *Možnosti a meze české gramatiky*. Praha: Academia, s. 153–166.
- KOPŘIVOVÁ, Marie (2006c): Kolokační profil nejčastějších adjektiv v korpusech ČNK. In: František Čermák – Renata Blatná (eds.), *Korpusová lingvistika: Stav a modelové přístupy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny/Ústav Českého národního korpusu, s. 180–204.
- KOPŘIVOVÁ, Marie (2006d): Kolokace některých intenzifikačních adverbíí. In: František Čermák – Michal Šulc (eds.), *Kolokace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny/Ústav Českého národního korpusu, s. 178–222.
- KRATZER, Angelica (2004): Telicity and the meaning of objective case. In: Jacqueline Guerón – Jacqueline Lecarme (eds.), *The Syntax of Time*. Cambridge (Mass.): The MIT Press, s. 389–424.
- KRIFKA, Manfred (1992): Thematic relations as links between nominal reference and temporal constitution. In: Ivan Sag – Anna Szabolcsi (eds.), *Lexical Matters*. Stanford (CA): CSLI Publications, s. 29–53.
- KRIFKA, Manfred (1998): Origins of telicity. In: Susan Rothstein (ed.), *Events and Grammar*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, s. 197–235.
- KŘIVAN, Jan (2010): *Komparativ v korpusu – explanace morfemické struktury českého stupňování na základě frekvence tvarů v Českém národním korpusu*. Rukopisná verze studie z 15. 12. 2010.
- KUHN, Thomas (1997): *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: Oikúmené.
- LANGACKER, Ronald W. (1987): *Foundations of Cognitive Grammar I. Theoretical Prerequisites*. Stanford (CA): Stanford University Press.
- LANGACKER, Ronald W. (1991): *Foundations of Cognitive Grammar II. Descriptive Application*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

- LANGACKER, Ronald W. (2008): *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press.
- LAKOFF, George (2006): *Ženy, oheň a nebezpečné věci. Co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda.
- LEHEČKOVÁ, Eva (v tisku): 6. mezinárodní konference konstrukční gramatiky v Praze (ICCG-6). *Studie z aplikované lingvistiky*, 1/2011.
- LEHMANN, Christian (1999): Aspectual type(s). In: Keith Brown – Jim Miller (eds.), *Concise Encyclopedia of Grammatical Categories*. Oxford: Elsevier, s. 43–49.
- LEHOUČKOVÁ, Zuzana (2009): *Sémantická analýza vybraných českých slovesných předpon*. Nепublikovaná diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.
- LEVSHINA, Natalia – GEERAERTS, Dirk – SPEELMAN, Dirk (2011): Changing the world vs. changing the mind: Distinctive collexeme analysis of the causative construction with *doen* in Belgian and Netherlandic Dutch. In: Frans Gregersen – Jeffrey Parrot – Pia Quist (eds.), *Language variation – European perspectives III. Selected papers from the 5th International Conference on Language Variation in Europe, Copenhagen, June 2009*. Amsterdam: John Benjamins, s. 111–123.
- MATUSHANSKY, Ora (2005): Les adjectifs – Une introduction. *Recherches linguistiques de Vincennes, L'adjectif*, No. 34, s. 9–54.
- McNALLY, Louise (2005): Lexical representation and the comparative criterion. *Recherches linguistiques de Vincennes, L'adjectif*, No. 34, s. 165–190.
- McNALLY, Louise (2011a): *Reflections on absolute standards and telicity*. Handout přednášky z Workshopu on Scalarity in Verb-based Constructions, Düsseldorf, 7.–8. dubna 2011.
- McNALLY, Louise (2011b): The relative role of property type and scale structure in explaining the behavior of gradable adjectives. In: Rick Nouwen et al. (eds.), *Vagueness in Communication*. Springer, Berlin, s. 151–168.

- McNALLY, Louise – MARÍN, Rafael (2011): Inchoativity, change of state, and telicity. Rukopis pro časopis *Natural Language and Linguistic Theory*. Dostupné z WWW: <<http://www.upf.edu/pdi/louise-mcnally/publications/>> [cit. 20. 6. 2011].
- McNALLY, Louise – KENNEDY, Christopher (2010): Color, context, and compositionality. *Synthese*, 74, s. 79–98.
- MOURELATOS, Alexander P. D. (1978): Events, processes, and states. *Linguistics and Philosophy*, 2, s. 415–434.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira (1993): *Vztahové adjektiva v slovenčine. Funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov*. Bratislava: Veda.
- OCELÁK, Radek (2010): *Vágní význam a jeho empirické modelování – případ vágních skalárních modifikátorů v češtině*. Nepublikovaná bakalářská práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- OCELÁK, Radek (2011): Pojmy k sémantické klasifikaci skalárních modifikátorů v češtině. Rukopis studie.
- PANEVOVÁ, Jarmila (2006): Na co jsme pyšní a čemu zůstaneme věrní (Poznámky k valenci několika českých adjektiv). In: František Štícha (ed.), *Možnosti a meze české gramatiky*. Praha: Academia, s. 153–166.
- PARADIS, Carita – WILLNERS, Caroline (2006): Antonymy and negation – The boundedness hypothesis. *Journal of Pragmatics*, 38, s. 1051–1080.
- PARTEE, Barbara Hall (2000): Some remarks on linguistic uses of the notion of „event“. In: C. Tenny – J. Pustejovsky (eds.), *Events as Grammatical Objects. The Converging Perspectives of Lexical Semantics and Syntax*. Stanford (CA): CSLI Publications, s. 483–496.
- PAVLÍKOVÁ, Veronika (2011): *Kognitivní analýza temporálních předložek v češtině*. Nepublikovaná bakalářská práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.
- PINKER, Steven – JACKENDOFF, Ray S. (2005): The faculty of language: What's special about it? *Cognition*, 97, s. 201–236.

- PIÑÓN, Christopher (2005): Adverbs of completion in an event semantics. In: Henk Verkuyl – Henriette de Swart – Angelik van Hout (eds.), *Perspectives on Aspect*. Dordrecht: Springer, s. 149–166.
- POLDAUF, Ivan (1954): Spojování s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině. *Slovo a slovesnost*, 15, s. 49–65.
- PROUZOVÁ, Hana (1983): K valenčním vlastnostem českých adjektiv. *Slovo a slovesnost*, 44, s. 265–274.
- PUSTET, R. (2006): Adjectives. In: Keith Brown (ed.), *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Second Edition. Oxford: Elsevier, s. 60–63.
- ROMANOVA, Eugenia (2004): Superlexical vs. lexical prefixes. *Nordlyd*, 32, 2, Special issue on Slavic prefixes, s. 255–278. Dostupné z WWW: <<http://ut.uib.no/munin/nordlyd/>> [cit. 20. 6. 2011].
- ROTHSTEIN, Susan (2008): Two puzzles for the theory of lexical aspect: Semelfactives and degree achievements. In: Johannes Dölling – Tatjana Heyde-Zybatow – Martin Schäfer (eds.), *Event Structure in Linguistic Form and Interpretation*. Berlin: Mouton de Gruyter, s. 175–197.
- RUPPENHOFER, Josef et al. (2010): FrameNet II: Extended Theory and Practice. Dostupné z WWW: <http://framenet.icsi.berkeley.edu/index.php?option=com_wrapper&Itemid=126> [cit. 22. 7. 2011].
- RYLE, K. (1949): *The Concept of Mind*. London: Barnes and Noble.
- SAWADA, Osamu (2009): Pragmatic aspects of implicit comparison: An economy-based approach. *Journal of Pragmatics*, 41, s. 1079–1103.
- SEDIVY, Julie C. – TANENHAUS, Michael T. – CHAMBERS, Craig G. – CARLSON, Gregory N. (1999): Achieving incremental semantic interpretation through contextual representation. *Cognition*, 71, s. 109–147.

- SGALL, Petr – HAJIČOVÁ, Eva – J. Panevová (1986): *The Meaning of the Sentence in Its Semantic and Pragmatic Aspects*. Praha: Academia/Dordrecht: Reidel.
- SCHÜTZE, Carson T. (1996): *The Empirical Base of Linguistics: Grammaticality Judgments and Linguistic Methodology*. Chicago: University of Chicago Press.
- SCHÜTZE, Carson T. (2004): The nature of graded judgments. In: Bas Aarts et al. (eds.), *Fuzzy Grammar: A Reader*. New York : Oxford University Press, s. 431–446.
- SCHÜTZE, Carson T. (2005): Thinking about what we are asking speakers to do. In: Stephan Kepser – Marga Reis (eds.), *Linguistic Evidence. Empirical, Theoretical and Computational Perspectives. Studies in Generative Grammar 85*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, s. 457–484.
- SCHWARZSCHILD, Roger (2002): The grammar of measurement. In: Brendan Jackson (ed.), *Proceedings of Semantic and Linguistic Theory XII*. Ithaca: CLC Publications, 22 s. Dostupné z WWW:
<<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=A46D40EB2FD38418BE9C3BD47447CD44?doi=10.1.1.7.5078&rep=rep1&type=pdf>> [cit. 28. 6. 2011].
- SCHWARZSCHILD, Roger (2005): Measure phrases as modifiers of adjectives. *Recherches linguistiques de Vincennes, L'adjectif*, No. 34, s. 207–228.
- SMITH, Carlota (1997): *The Parameter of Aspect*. 2nd edition. Dordrecht: Kluwer.
- SMOLÍK, Filip (2010): *Úvod do DMDX*. Prezentace z workshopu v rámci 4. ročníku Letní školy lingvistiky v Dačicích, srpen 2010.
- STEELS, Luc (2011): *Self-organization and Selection in Language Evolution*. Rukopis studie.
- SVENONIUS, Peter (2004): Slavic prefixes inside and outside VP. *Nordlyd*, 32, 2, Special issue on Slavic prefixes, s. 205–253. Dostupné z WWW:
<<http://ut.uib.no/munin/nordlyd/>> [cit. 20. 6. 2011].
- SYRETT, Kristen – BRADLEY, Evan – KENNEDY, Christopher – LIDZ, Jeffrey (2006): Shifting standards: Children's understanding of gradable adjectives. In: Kamil Ud Deen – Jun Nomura et al. (eds.), *Proceedings of the Inaugural Conference on Generative*

- Approaches to Language Acquisition – North America. UConn Occasional Papers in Linguistics*, vol. 4. Cambridge, MA, s. 353–364.
- SYRETT, Kristen – KENNEDY, Christopher – LIDZ, Jeffrey (2010): Meaning and context in children's understanding of gradable adjectives. *Journal of Semantics*, 27, č. 1, s. 1–35.
- ŠLOSAR, Dušan – RUSÍNOVÁ, Zdena (1967): Průřez vývojem slovtvorné soustavy adjektiv v češtině. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, A15, s. 37–64.
- ŠRAJEROVÁ, Dominika (2010): Ne/pravidelnost stupňování adjektiv a adverbií. *Bohemica Olomucensia*, 2/2010, s. 97–103.
- TAYLOR, John R. (1989): *Linguistic Categorization*. Oxford: Oxford University Press.
- The Linguistic Review. Special Issue on the Poverty of Stimulus*, 19, 2002, č. 1–2.
- TOMASELLO, Michael (2003): *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- VENDLER, Zeno (1957): Verbs and times. *Philosophical Review*, s. 142–160. (Též In: *Linguistics and Philosophy*. Ithaca/New York: Cornell University Press 1967.)
- VERKUYL, Henk (1993): *A Theory of Aspectuality: The Interaction between Temporal and Atemporal Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- VESELOVSKÁ, Kateřina (2010): *Členská negace a způsob jejího vyjadřování v současné češtině*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- VESELÝ, Luboš (2011): *Příspěvky k české aspektologii*. Nepublikovaná disertační práce. Olomouc: Univerzita Palackého.
- VOLÍN, Jan (2007): *Statistické metody ve fonetickém výzkumu*. Praha: EPOCH.
- WINTER, Yoad (2006): *Closure and telicity across categories (extended version)*. Rukopis dostupný z WWW: <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.78.7511&rep=rep1&type=pdf>> [Cit. 10. 7. 2011].

- XIAO, Richard – McENERY, Anthony (2006): Can completive and durative adverbials function as tests for telicity? Evidence from English and Chinese. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 2, č. 1, s. 1–21.
- XIAO, Zonghua – McENERY, Anthony (2005): Situation aspect: a two-level approach. In: Bart Hollebrandse – Angeliek van Hout – Co Vet (eds.), *Crosslinguistic View on Tense, Aspect and Modality*. Cahiers Chronos, 13. Amsterdam/New York: Rodopi, s. 185–200.
- YOON, Youngeun (1996): Total and partial predicates and the weak strong interpretations. *Natural Language Semantics*, 4, 217–236.
- ZIKOVÁ, Markéta (2010): *Prefix Lengthening in Czech*. Handout na konferenci FDSL 8.5, Brno, listopad 2010.
- ZNAMENÁČKOVÁ, Eva (2006): *Opozitnost v jazyce a (českém) jazykovém obrazu světa*. Nепublikovaná diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.
- ŽÁKOVÁ, Radka (2011): Kontrastivní studium vyjadřování vidu a času v českých a německých narativních textech. Nепublikovaná bakalářská práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.